

Utdanning og arbeidsmarked 1993

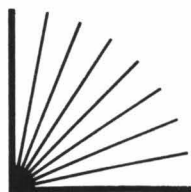
Redaktør: Ellen Brandt

Utredningsinstituttet
for forskning og høyere utdanning

Utdanning og arbeidsmarked 1993

Redaktør: Ellen Brandt

Utredningsinstituttet
for forskning og høyere utdanning

ISBN 82-7218-300-5
ISSN 0804-0028

Tegninger: Harald Aadnevik

Forlaget
for utdanning og høyere utdanning

Forord

Formålet med rapportserien "Utdanning og arbeidsmarked" er å gi et informasjonsgrunnlag for planleggere i utdanningssystemet, for rådgivere i videregående skole, studieveiledere ved universiteter og høyskoler, yrkesveiledere og andre interesserte. Dette er den åttende rapporten i denne serien.

Årets rapport tar for seg de siste årenes studenteksplosjon og situasjonen på arbeidsmarkedet for de som har tatt en høyere utdanning. Rapporten gir også noen perspektiver for utviklingen framover.

Rapporten er i år utarbeidet av Clara Åse Arnesen, Jane Bækken, Ellen Brandt, Rolf Edvardsen, Jens-Are Enoksen, Terje Næss, Bjørn Stensaker og Per Olaf Aamodt. Ellen Brandt har vært redaktør. Tove Hansen og Grete Rønning har ytt redaksjonell assistanse. Illustrasjonene er ved Harald Aadnevik. Rapporten bygger på resultater fra flere av Utredningsinstituttets undersøkelser gjennom de siste årene.

Oslo, oktober 1993

Johan-Kristian Tønder

Per Olaf Aamodt

...
...
...

...
...

Innhold

1 Innledning	7
<i>Av redaktøren</i>	
2 Unges studievalg i 1980 og 1991	11
<i>Av Rolf Edvardsen</i>	
3 Gjengangere i søkerkøen til høyere utdanning	19
<i>Av Jens-Are Enoksen og Per Olaf Aamodt</i>	
4 Tre-termin studieordning: flere vekttall på kortere tid	30
<i>Av Ellen Brandt</i>	
5 Studenteksplosjon og sysselsettingsvekst	40
<i>Av Terje Næss</i>	
6 Økonomutdanningene i Norge - studieinnhold og arbeidsmarkedstilpasning	49
<i>Av Bjørn Stensaker</i>	
7 Den toårige DH-økonomutdanningen - en selvstendig yrkesutdanning?	67
<i>Av Clara Åse Arnesen</i>	
8 Sosialarbeideres vurdering av egen utdanning	77
<i>Av Jane Bækken</i>	
9 Behovet for sykepleiere og hjelpepleiere mot år 2000	89
<i>Av Terje Næss</i>	

Innhold

1	Foreord
2	1. del
3	2. del
4	3. del
5	4. del
6	5. del
7	6. del
8	7. del
9	8. del
10	9. del
11	10. del
12	11. del
13	12. del
14	13. del
15	14. del
16	15. del
17	16. del
18	17. del
19	18. del
20	19. del
21	20. del
22	21. del
23	22. del
24	23. del
25	24. del
26	25. del
27	26. del
28	27. del
29	28. del
30	29. del
31	30. del
32	31. del
33	32. del
34	33. del
35	34. del
36	35. del
37	36. del
38	37. del
39	38. del
40	39. del
41	40. del
42	41. del
43	42. del
44	43. del
45	44. del
46	45. del
47	46. del
48	47. del
49	48. del
50	49. del
51	50. del
52	51. del
53	52. del
54	53. del
55	54. del
56	55. del
57	56. del
58	57. del
59	58. del
60	59. del
61	60. del
62	61. del
63	62. del
64	63. del
65	64. del
66	65. del
67	66. del
68	67. del
69	68. del
70	69. del
71	70. del
72	71. del
73	72. del
74	73. del
75	74. del
76	75. del
77	76. del
78	77. del
79	78. del
80	79. del
81	80. del
82	81. del
83	82. del
84	83. del
85	84. del
86	85. del
87	86. del
88	87. del
89	88. del
90	89. del
91	90. del
92	91. del
93	92. del
94	93. del
95	94. del
96	95. del
97	96. del
98	97. del
99	98. del
100	99. del
101	100. del

1 Innledning

Av redaktøren

Å studere er et gode både for den enkelte og for samfunnet - men spørsmålet er om det nå etterhvert blir "for mye av det gode". Dette er satt på spissen i forsidedegningen med parolen "Hele folket i utdanning" (som henviser til Arbeiderpartiets valgplakat "Hele folket i arbeid" i 1930). I fjorårets rapport om utdanning og arbeidsmarked var det en tegning av ungdommer i lange køer foran lærestedet og etterpå foran arbeidskontoret. Bildet er fortsatt aktuelt, men i denne rapporten ønsker vi å vise dere også andre bilder.

Den enorme tilstrømmingen til universiteter og høyskoler står i sentrum i årets "Utdanning og arbeidsmarked", i likhet med i fjor. Vi ser på noen av *konsekvensene* av "studenteksplosjonen" både før, under og etter studiene: søkning og opptak, studieorganisering og undervisning, får kandidatene kvalifiserte jobber eller tar de mer utdanning for å styrke seg i konkurransen om jobbene - slik at søkertallet øker enda mer. I år har vi ikke ferske tall om hvordan det går med de nyutdannede et halvt år etter eksamen, instituttet gjorde ingen slik undersøkelse høsten 1992. Men tall fra høsten 1993 kommer i neste års "Utdanning og arbeidsmarked".

Tradisjonelt har vårt institutt gitt mye informasjon om de *tallmessige* sammenhengene mellom utdanning og arbeidsmarked: dimensjonering av studieplasser, gjennomstrømning i studiene, omfanget av deltidsstudenter, kandidatenes mobilitet i arbeidsmarkedet, beregninger av tilgang på kandidater i årene fremover osv. Dette står sentralt også i årets rapport, men vi har også med artikler som ser på de *innholdsmessige* sammenhengene mellom utdanning og arbeid. Vi trekker inn begreper som kompetanse og kvalifikasjonskrav: hvordan de ulike fagene i et studium vurderes i forhold til senere arbeidsoppgaver i ulike jobber og sektorer, og hvilke fag kandidatene tar etter- og videreutdanning i.

For de unge idag kan det virke utrolig at vi fra tidlig på 80-tallet og helt til 1987/88 var bekymret over sviktende søkning til studier, særlig ved universitetene. Korte høyskolestudier, særlig i økonomi og edb, var mest populære. Men i årene etter 1988 ble det en ny "studenteksplosjon" som særlig rammet universitetene (den forrige var i 1960-årene). Mange hevder at det er arbeidsledigheten blant unge som har ført til økt søkning til universitetene. Men det har også blitt mer positiv holdning til å ta langvarige studier. Det viser Rolf Edvardsen i artikkelen "Unge studievalg i 1980 og 1991" der han sammenligner *utdanningsplanene* til elever i allmennfaglig studieretning i de to årene. I løpet av 80-tallet har det også skjedd endringer i hvilke fag jenter og gutter har planer om å studere. For eksempel har

jusstudiet blitt mye mer populært hos jentene - enten nå rollemodellene har vært Lucy Smith, Mona Høiness eller tv-serien "L.A. Law".

De unge forsøker å realisere sine utdanningsplaner ved i stadig større grad å søke universiteter og høyskoler. Unge klager i media over at de må ta opp igjen eksamener for å forbedre allerede gode karakterer, og at yrkeserfaring o.l. burde telle mer. Da bør vi huske at det i 1970- og 1980-årene ble økende kritikk av at de fleste læresteder ga så mange tilleggs-poeng, for annen utdanning og yrkesaktivitet eller omsorgsarbeid, at også de med gode karakterer måtte "samle poeng". Resultatet var at studentene ble eldre ved opptak, mange var over 30 år. Søkere under 25 år hadde små sjanser til å komme inn ved bl.a. lærerhøyskoler, sosialhøyskoler og helsefaghøyskoler. Det skjedde enkelte endringer i opptaksreglene, men først i 1992 ble opptaksreglene for alle høyskolene gjort felles og med ytterligere mindre vekt på tilleggs-poeng. Dessuten ble det innført en ungdomskvote, inntil 30 prosent av studieplassene skulle forbeholdes søkere under 22 år som bare konkurrerte på grunnlag av skolepoeng. I artikkelen "Gjengangere i søkerkøen til høyere utdanning" ser Jens-Are Enoksen og Per Olaf Aamodt på hvordan dette har endret situasjonen for de yngste søkerne.

På fem år, fra 1987 til 1992, har universitetene fått 68 prosent flere studenter. Samtidig er det mange studenter som bruker for lang tid på å fullføre studiene. Den pressede situasjonen ville bli noe lettere hvis flere studenter kunne bli ferdig med studiene til normert tid - eller gjerne enda raskere. Da ville det eventuelt bli plass til flere av de mange søkere som avvises nå. I tillegg til fokusering på bedre studiefinansiering og økt studiekvalitet, har det kommet forslag om *bedre utnyttning av studieåret*. Departementet bevilget penger til å sette i gang forsøk med undervisning i tre terminer i enkelte studier i 1992/93. Disse forsøkene og hva de innebærer for studentene er temaet for Ellen Brandts artikkel "Tre-termins studieordning: flere vektall på kortere tid".

Helt inntil nylig har vi i Norge ikke hatt noen stor arbeidsledighet blant nyutdannede akademikere, i motsetning til en del europeiske land. Det vanlige ellers i Europa er at utdanninger for offentlig sektor (humanister, samfunnsvitere, lærere) har vært hardest rammet. Hos oss har utdanninger for privat sektor (arkitekter, ingeniører, økonomer) hatt størst arbeidsledighet de senere årene. Hvilke konsekvenser den sterke økningen i antall studenter får på *arbeidsmarkedet* på kort sikt og på lengre sikt, forsøker Terje Næss å svare på i artikkelen "Studenteksplosjon og sysselsettingsvekst". Ut fra instituttets kandidatundersøkelser diskuterer han om veksten fra 1985 til 1991 i antall kandidater fra universiteter og høyskoler førte til økt sysselsetting, eller om det bare førte til at andre uten høyere utdanning ble skjøvet ut av arbeidsmarkedet. Ut fra visse forutsetninger er det rimelig å hevde at studenteksplosjonen har en positiv virkning på sysselsettingen, men usikkerheten er stor.

I løpet av 1980-årene ble det en stor økning i antall studieplasser og antall studenter innen økonomisk-administrative fag. I artikkelen "Økonomutdanningene i Norge - studieinnhold og arbeidsmarkedstilpasning" ser Bjørn Stensaker på *kvaliteten* av utdanningene, slik *økonomene* selv har vurdert det noen år etter eksamen. Økonomene vurderer både programkvaliteten: lærerne, undervisningsformer, fag og resultat-kvaliteten: om de har hatt nytte av fagene i arbeidet, om det var økonomutdanningen eller annen utdanning som gjorde at de fikk jobb. Denne undersøkelsen gir også innspill til den pågående nasjonale evalueringen av økonomisk-administrative utdanninger, som skal stimulere lærestedene til å arbeide med forbedringer av utdanningene.

Stensakers artikkel omfatter økonomer fra offentlige og private læresteder, både siviløkonomer og de med kortere utdanning. Clara Åse Arnesen fokuserer på de siste i artikkelen "Den toårige DH-økonomutdanningen - en selvstendig yrkesutdanning?". Distriktshøgskolene ble etablert fra rundt 1970 som et alternativ til lange universitetsstudier. DH-økonomutdanningen ble raskt en suksess. Kandidatene fikk gode jobber, av DH-økonomene fra 1978 hadde nesten 60 prosent ledende stillinger ti år etter eksamen. Men 80-tallets sterke vekst i antall DH-økonomer og siviløkonomer førte til økt konkurranse om de gode jobbene, særlig etter krisen i bank og finans. Mange DH-økonomer *studerer videre* for å bedre sine sjanser på arbeidsmarkedet. Arnesen ser på DH-økonomer fra 1990, de aller fleste hadde enten studert før de begynte på distriktshøgskole og/eller de fortsatte med videre studier rett etter eksamen. Den toårige DH-økonomutdanningen er nå i hovedsak et springbrett til videre utdanning.

Mens nyutdannede økonomer har hatt problemer med å få jobb de senere årene, gjelder ikke det *sosialarbeidere*. Det henger sammen med at utdanningskapasiteten ikke er økt noe vesentlig, mens sosialsektoren og særlig det kommunale barnevernet er blitt utbygget. I 1980-årene har det vært mye diskutert hvordan utdanningene best mulig kan forberede sosialarbeiderne på de ofte psykisk belastende arbeidsoppgavene de møter, hvordan en kan redusere avstanden mellom teori og praksis. Tildels har innholdet i utdanningene blitt endret. I artikkelen "Sosialarbeideres vurdering av egen utdanning" ser Jane Bækken på hvordan nyutdannede og mer erfarne sosionomer og barnevernpedagoger vurderer innholdet i utdanningene sine i forhold til de arbeidsoppgavene de har hatt. Hun ser også på om videreutdanning blir brukt til å fylle "huller" i grunnutdanningen.

Etterspørselen etter arbeidskraft i ulike deler av offentlig sektor er viktig for de fleste grupper høyere utdannede. Rundt 1980 kom det flere prognoser som sa at det ville bli overproduksjon av *helsepersonell*, og myndighetene begrenset antall studieplasser. Men i siste halvdel av 80-tallet viste det seg at en hadde undervurdert etterspørselen etter helsepersonell, vesentlig fordi politiske prioriteringer var endret. Flere prognoser konkluderte da med fortsatt økt etterspørsel. I artikkelen "Behovet

for sykepleiere og hjelpepleiere mot år 2000" drøfter Terje Næss disse prognosene i forhold til nye beregninger ved vårt institutt. Selv om det bl.a. blir flere eldre over åtti år, kan kommunenes stramme økonomi begrense vekst i helse- og omsorgstjenester. Han drøfter også arbeidsdelingen mellom sykepleiere og hjelpepleiere, der politiske prioriteringer av polikliniske og hjemmebaserte tjenester vil virke inn.

Som vanlig har vi arbeidet mye med artiklene for å få dem leservennlige, men samtidig formidle tildels kompliserte sammenhenger. Vi vet at noen foretrekker å se resultater fremstilt i figurer, andre vil heller lese tabeller - vi bruker begge deler i rapporten. Men også i år vil hovedpoengene bli fremstilt i tegningene til Harald Aadnevik.

2 Unges studievalg i 1980 og 1991

Av Rolf Edvardsen

Mange hevder at arbeidsledigheten blant unge har ført til økt tilstrømning til universitetene. Men kan årsaken også være mer positiv holdning til langvarige studier? I denne artikkelen vil vi belyse dette ved å sammenligne utdanningsplanene til elever i allmennfaglig studieretning i 1980 og 1991. Vi vil også se på hvilke fag de unge har planer om å studere. Endringer her kan med tiden omskape tradisjonelt mannsdominerte yrker til kvinnedominerte yrker.

Økende studenttall ved universiteter og høyskoler

Studenttallet ved universiteter og høyskoler har steget sterkt. I begynnelsen av 1980-årene kom den største veksten i høyskolene, fra slutten av 1980-årene har veksten vært størst ved universitetene. Årsakene til denne utviklingen er sammenfatte.

- Store ungdomskull gir flere unge som ønsker utdanning.
- Det har blitt flere elever i skoler som gir generell studiekompetanse.
- Flere unge som får studiekompetanse ønsker å studere ved universiteter.
- Økte bevilgninger har gitt flere studieplasser ved universiteter og høyskoler.
- Med økt arbeidsledighet blir det vanskeligere for unge uten yrkesutdanning å få jobb.

Disse forutsetningene virker ikke uavhengige av hverandre. At flere ønsker å studere og søker studieplass, gir et press mot økt utbygging av universiteter og høyskoler. En sterk utbygging av studieplasser har imidlertid ikke ført til at det har blitt lettere å komme inn ved universiteter og høyskoler. (Se artikkel av Enoksen og Aamodt)

Undersøkelse av de unges utdannings- og yrkesplaner

Det raskt økende studenttallet er en viktig bakgrunn for en undersøkelse av de unges utdannings- og yrkesplaner som NAVFs utredningsinstitutt foretok i 1991. Undersøkelsen er et første ledd i en serie som vil overvåke rekrutteringen til høyere utdanning. I 1993 foretok vi en oppfølgingsundersøkelse av de unge som svarte på spørreskjemaet i 1991.

Formålet med undersøkelsen er primært å kartlegge utdannings- og yrkesplaner, men vi vil også forsøke å finne hva som påvirker søkningen til universiteter.

Undersøkelsen i 1991 gir oss anledning til å studere endringer i rekrutteringen til universiteter og høyskoler¹. En tilsvarende undersøkelse ble utført ved NAVFs utredningsinstitutt i 1980 (Eeg-Henriksen 1983)². Etter som 1980-undersøkelsen bare omfattet elever i allmennfaglig studieretning, vil bare elever fra denne studieretningen bli sammenlignet³. Det må her innskytes at elever i andre studieretninger har kommet langt sterkere med i bildet i 1991 enn i 1980. Blant annet har studieretning for handel- og kontorlag hatt en atskillig sterkere vekst i elevtallet enn allmennfaglig studieretning⁴. Andelen med handel- og kontorlag som påbegynner universitets- eller høyskoleutdanning har vært økende (NOU 1993:17 s.160), men fortsatt kommer de fleste nye studentene, særlig til universitetene, fra allmennfaglig studieretning.

Enkelte spørsmål i 1980-spørreskjemaet ble gjentatt uendret i 1991. Det gjaldt imidlertid ikke for utdanningsplaner. I 1980-undersøkelsen lød spørsmålet: "Hvilken plan for endelig utdanning har du nå?" I 1991 var spørsmålet: "Hvor langvarig utdanning har du tenkt å ta?" I begge tilfeller var det oppgitt alternativer som var knyttet til utdanningsnivå. Spørsmålsformuleringene er neppe så ulike at det alene skulle føre til svært forskjellige svar.

¹ Spørreskjema ble sendt til et tilfeldig utvalg på 3.000 18-åringer og 3.000 16-åringer. Svarprosenten for alle var 70, 75 prosent for jentene og 65 prosent for guttene. En sammenligning med Statistisk sentralbyrås statistikk viser at de som går på skole har svart i langt større grad enn dem som ikke går på skole. Beregninger viser en svarprosent på omlag 76 prosent for dem som går på skole, og andelen er antagelig enda høyere for dem som går på allmennfaglig studieretning.

² Undersøkelsen i 1980 ble foretatt blant elever i avgangsklassen på allmennfaglig studieretning. For å sammenligne med disse har vi trukket ut de elevene i 1991-undersøkelsen som var 18 år og gikk på allmennfaglig studieretning. Det betyr at enkelte gikk i første eller annen klasse på undersøkelsestidspunktet. De aller fleste vil imidlertid være i avgangsklassen.

³ Mens 1991-undersøkelsen gikk via posten, gikk 1980-undersøkelsen gjennom skolen. Ved 13 av 120 klasser nektet man å være med på undersøkelsen. Ved de gjenværende klasser var svarprosenten 76, 80 prosent for jentene og 71 prosent for guttene.

⁴ I 1980 var det i alt 35.228 elever på 12. klassetrinn i videregående skoler. I 1990 var antallet 51.378 (Statistisk sentralbyrå 1980 og 1990). Alle disse oppnår ikke generell studiekompetanse for universitet, men mange begynner på høyskole. Antallet elever på klassetrinn 12 i administrasjon og økonomi økte fra 5.206 i 1980 til 11.454 i 1990 (1991-undersøkelsens elever). Disse får generell studiekompetanse. Til sammenligning var elevtallet på 12. klassetrinn i allmennfaglig studieretning 23.376 i oktober 1980 og 25.075 i oktober 1990. Det betyr at rekrutteringen fra andre studieretninger bidrar relativt mer til det totale studenttallet i 1991 enn i 1980, selv om hovedveien til universitetet fortsatt går via allmennfaglig studieretning.

Utdanningsplaner for elever i allmennfaglig studieretning

Tabell 1 viser at det har vært en økning i andelen elever som planlegger å studere. I 1980 hadde 72,5 prosent av elevene i allmennfaglig studieretning planer om å påbegynne en universitets- eller høgskoleutdanning, i 1991 var andelen 85 prosent⁵. Dette alene påvirker den samlede studenttilstrømmningen i moderat grad. Langt viktigere er forskyvningen mellom høgschooler og universiteter. I 1980 planla en tredjedel av blivende studenter å begynne på universitetet, i 1991 planla halvparten dette. (Universitetsutdanning inkluderer Norges Handelshøgschool, Norges Tekniske Høgschool o.l.)

Tabell 1 Planlagt utdanningsnivå for elever i avgangsklassen i allmennfaglig studieretning i 1980 og elever (født i 1972) i allmennfaglig studieretning i 1991. Prosent.

Planlagt utdanningsnivå:	1980	1991
Videregående utdanning	27,5	15,2
Høgschoolutdanning	47,0	42,4
Universitetsutdanning	25,5	42,4
Sum	100,0	100,0
Antall	1624	838

Flere jenter søker til universitetene

Det er først og fremst jentene som forårsaker den store økningen i studenttallene. Tabell 2 viser at omlag like mange jenter og gutter i allmennfaglig studieretning planla en universitets- eller høgschoolutdanning i 1980-undersøkelsen. Jentene planla oftere å ta bare lavere grad, dvs. enten høgschool eller cand.mag.-utdanning, mens dobbelt så stor andel av guttene som av jentene planla en utdanning på høyere grads nivå, dvs. langvarig universitetsutdanning (hovedfag, embetseksamen) i 1980.

⁵ Tallene for 1980-undersøkelsen er hentet fra Tabell V.2.20 i (Eeg-Henriksen 1983). Ved beregningen av fordelingen i 1980 er 295 som skal ta mer utdanning, men som ikke har spesifisert nivå og fagfelt, holdt utenfor, dvs. det forutsettes at de fordeler seg på samme måte som dem som har spesifisert nivå. Det er 175 som har oppgitt at de ikke har planer om ytterligere skolegang innen fem år. Det forutsettes at disse ikke tar mer utdanning, og derfor avslutter med videregående utdanning.

Tabell 2 Elevenes planer om å begynne på en endelig utdanning innen fem år. Avgangselever ved allmennfaglig studieretning i 1980. Prosent

Planer om endelig utdanning:	1980	
	Gutter	Jenter
Videregående utdanning og ingen planer om mer utdanning innen fem år	22,7	24,5
Høyere utdanning, lavere grad og ubestemt nivå	42,6	52,9
Høyere utdanning, høyere grad	17,5	8,8
Uoppgitt utdanningsnivå	17,2	13,8
Sum	100,0	100,0
Antall	847	1083

Tallene er hentet fra (Eeg-Henriksen 1983) Tabell 3.3.

Tabell 3 Planlagt utdanningsnivå for gutter og jenter fra fødselskullet i 1972 i allmennfaglig studieretning i 1991. Prosent

Planlagt utdanningsnivå:	1991	
	Gutter	Jenter
Videregående utdanning	18,8	12,5
Høgskoleutdanning	39,4	44,7
Universitetsutdanning	41,8	42,7
Sum	100,0	99,9
Antall	368	470

Siden 1980 har jentene i økende grad fått ambisjoner om langvarige studier. Tabell 3 viser at jentene i allmennfaglig studieretning i 1991 i like stor grad som guttene (43 og 42 prosent) har planer om en universitetsutdanning.

Av alle fra fødselskullet i 1972 som besvarte vårt spørreskjema i 1991, planla imidlertid 25 prosent av jentene en universitetsutdanning mot 21 prosent av guttene. Dette omfatter også mange i yrkesfaglige studieretninger og i jobb. Når jentene i

kullet planlegger universitetsutdanning i større grad enn guttene, skyldes det at langt flere jenter enn gutter søker til allmennfaglig studieretning og studieretning for handel og kontorlag som gir generell studiekompetanse.

1991-undersøkelsen kan gi en ytterligere antydning om at utviklingen i retning av flere jenter i langvarig høyere utdanning vil fortsette. Av de attenårige jentene (1972-kullet) hadde 25,0 prosent planer om å ta en universitetsutdanning mot 26,1 prosent av de sekstenårige (1974-kullet). For guttene er det motsatt, av attenåringene hadde 20,9 prosent planer om å ta en universitetsutdanning, mot 19,5 prosent av sekstenåringene. Ut fra de to kullene ser det ut til at andelen som planlegger en universitetsutdanning viser en økende tendens for jentene, og en avtagende tendens for guttene.

Hvilke fag planlegger de unge å studere?

Vi vil også se om det har skjedd endringer i de unges fagpreferanser i løpet av 1980-årene. Tabell 4 viser hvordan elevene i allmennfaglig studieretning i de to undersøkelsene fordelte seg etter planlagt fagområde for studier ved universitet eller høgskole⁶.

Det har vært en stor *tilbakegang* i andelen elever i allmennfaglig studieretning som planlegger studier innenfor undervisning (fra 19,9 til 5,6 prosent) og helsevern (fra 25,2 til 16,5 prosent). Det har skjedd en stor *økning* i andelen som planlegger studier innenfor administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus (fra 22,1 til 31,0 prosent), og innenfor humaniora og estetikk (fra 4,9 til 11,6 prosent).

De som planlegger undervisning som fagområde tar hovedsakelig sikte på pedagogisk høgskole, mens en stor andel av dem som planlegger utdanning innenfor helsevern tar sikte på helsefaghøgskole. Den relative nedgangen for disse fagområdene oppveies imidlertid i noen grad av at andelen som planlegger å studere har økt. Dessuten har søkningen til pedagogiske høgskoler og helsefaghøgskoler vært stor i forhold til studieplassene, og økende de siste årene.

⁶ Bare elever som har oppgitt fagområde er med. Grupperingen av fagområder er ikke helt lik i de to undersøkelsene. Man bør derfor ikke legge vekt på små endringer. I 1980-undersøkelsen skulle eleven skrive hvilket fagstudium eller linje han/hun tenkte på, mens det i 1991-undersøkelsen var prekodete alternativer. Andelen som ikke har oppgitt fagområde var langt større i 1980- enn i 1991-undersøkelsen.

Tabell 4 Planlagt fagområde for studier ved universitet eller høyskole for elever i avslutningsåret på allmennfaglig studieretning i 1980 og elever fra fødselskullet 1972 på allmennfaglig studieretning i 1991. Prosent.

Planlagt fagområde:	1980	1991
Humaniora og estetikk	4,9	11,6
Undervisning	19,9	5,6
Administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus	22,1	31,0
Naturvitenskap og teknikk	21,6	23,5
Samferdsel	1,8	
Helsevern	25,2	16,5
Jordbruk, skogbruk og fiske	1,6	1,3
Tjenesteyting og forsvar	2,9	6,7
Annet		3,8
Sum	100,0	100,0
Antall	1156	708

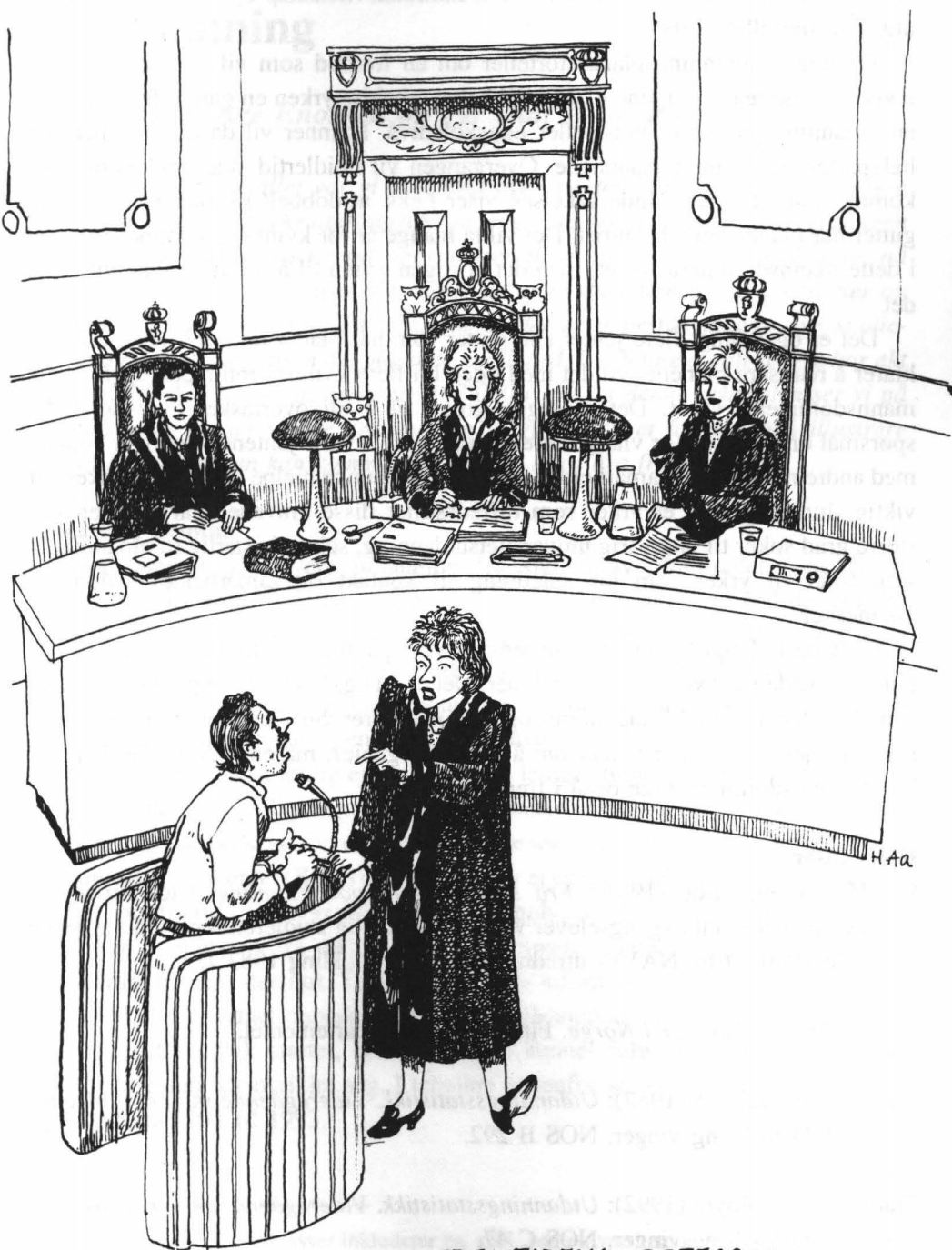
I 1991 vil det også være flere som ikke har gått i allmennfaglig studieretning som går til universiteter og høyskoler. Av alle i fødselskullet fra 1972 som besvarte spørreskjemaet i 1991 hadde 10 prosent planer om å bli sykepleier. Det skulle fortelle at rekrutteringsgrunnlaget fortsatt vil være godt, selv om utdanningen ikke er like populær blant elever i allmennfaglig studieretning som i 1980.

Andelen som planlegger en utdanning innenfor humaniora og estetikk er fordoblet fra 1980 til 1991. Filologer hadde større problemer enn andre universitetsutdannede på arbeidsmarkedet i 1980, slik at andelen som planla studier innenfor dette fagområdet kanskje var spesielt lav i 1980.

Administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus er fag som har vært i medvind i 1980-årene. Økonomisk-administrative studier økte studenttallet mest i første halvdel av 1980-årene, mens samfunnsvitenskap og særlig jus har økt mest i popularitet i de siste årene.

Sluttkommentarer

Relativt flere unge planlegger utdanning på universitets- eller høyskolenivå i 1991 enn i 1980. Økningen var størst for jenter, og en vil finne at kvinneandelen øker blant dem som planlegger utdanning innenfor alle de vesentlige fagområdene. I

FREMTIDENS RETTSSAL

1980 var det f.eks. flere gutter enn jenter som planla en utdanning innenfor det store området "administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus", mens jentene utgjorde flertallet i 1991.

De unges utdanningsplaner forteller om en fremtid som vil se annerledes ut. Hvis de unge realiserer sine planer, vil halve arbeidsstyrken en gang i fremtiden ha en utdanning på universitets- eller høgskolenivå. Kvinner vil da utgjøre mer enn halvparten av de høyt utdannede. Overgangen vil imidlertid skje gradvis og ikke komme som et sjokk. Undersøkelsen viser f.eks. at dobbelt så mange jenter som gutter har planer om å bli jurist. Det vil ta mange år før kvinnene kommer i flertall i dette mannsdominerte yrket, men det er ingen grunn til å tro at de ikke vil gjøre det.

Det er også langt flere jenter enn gutter som har planer om å bli lege. Hvis de klarer å realisere planene, vil det med tiden bli flere kvinner enn menn også i dette mannsdominerte yrket. Det er ingen grunn til å bli overrasket over dette. På spørsmål om hva som er viktig når en velger yrke, svarte jentene hyppig at kontakt med andre mennesker, samarbeid med andre og å kunne hjelpe andre mennesker var viktig. Jurist og lege er yrker som tilfredsstill disse kravene. Når kvinner nå i større grad søker til langvarig universitetsutdanning, søker de særlig til utdanninger som fører til yrker som gir anledning til kontakt og samarbeide med andre mennesker.

Guttene la langt hyppigere enn jentene vekt på at de skulle få et arbeid der de kunne arbeide med verktøy og maskiner. Det er da også langt flere gutter enn jenter som har planer om å bli ingeniører og sivilingeniører. Selv om det er en viss vekst i antallet jenter som har planer om å bli sivilingeniør, må en forvente at dette vil bli et mannsdominert yrke også i fremtiden.

Referanser

Eeg-Henriksen, Fride (1983): *Fra skolegang til poengsamling*. Utdannings- og yrkesplaner blant avgangselever ved allmennfaglig studieretning i videregående skole 1980. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Melding 1983:7.

NOU 1993:17: *Levekår i Norge*. Finans- og tolldepartementet.

Statistisk sentralbyrå (1982): *Utdanningsstatistikk. Videregående skoler. 1. oktober 1980*. Oslo-Kongsvinger, NOS B 292.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Utdanningsstatistikk. Videregående skoler. 1. oktober 1990*. Oslo-Kongsvinger, NOS C 47.

3 Gjengangere i søkerkøen til høyere utdanning

Av Jens-Are Enoksen og Per Olaf Aamodt

På midten av 80-tallet var vi bekymret over sviktende rekruttering til høyere utdanning, spesielt rekrutteringen til de lengre universitetsstudiene. Overgangen til 90-tallet markerte i sin tur begynnelsen til en ny og motsatt bekymring: nå strømmet nemlig studentene, og særlig de unge studentene, til universiteter og høyskoler som aldri før. Til tross for at det er opprettet mange nye studie-plasser, er konkurransen om plassene knallhard. Det totale antall søkere har økt fra ca. 89 000 i 1991 til nærmere 107 000 i 1993. I denne artikkelen ser vi på situasjonen for de yngste søkerne, og vi gjør også et forsøk på å illustrere hvordan søkerkøen kan komme til å utvikle seg i åra framover.

Samordnet Opptak

Det økte presset på høyere utdanning fra slutten av 1980-tallet førte til at opptakssystemet kom i søkelyset. Opptaket skjer i dag i stor grad ved det enkelte lærested, bare til noen høyskoleutdanninger er det fellesopptak. Myndighetene anså derfor at en bedre koordinering av studentopptaket var helt nødvendig. Først og fremst for å sikre en fornuftig dimensjonering av utdanningstilbudet i takt med den økte studenttilstrømningen, men også fordi man ønsket et redskap for å kunne kanalisere søkerne mest mulig effektivt til alle ledige studie-plasser, slik at opptaket som helhet ble mest mulig rasjonalisert. Man ønsket dessuten å sikre en mest mulig rettferdig opptaksprosess for de mange studiesøkende. Kirke, undervisnings- og forskningsdepartementet (KUF) etablerte derfor et eget prosjekt, *Prosjekt Samordnet Opptak*, som fra og med 1991 har samlet inn opplysninger fra lærestedene gjennom ulike faser av opptaket, fra søknadsfrist via ordinære opptak og suppleringsopptak, og helt fram til semesterstart. Tanken er at dette informasjonssystemet gradvis skal utvikles til et samordnet opptakssystem med fellesopptak til de fleste studier. Etter at Samordnet Opptak startet, har man altså kunnet følge nøye med i hvordan opptaksprosessen har utviklet seg. I tabellen nedenfor ser vi noen hovedtrekk ved opptakene fra 1991 til 1993.¹

¹ Tallet for ledige studie-plasser inkluderer ex. phil. ved universitetene og halvårsenheter ved lærerhøgskolene. Ser man bort fra disse plassene er tallet på studie-plasser ca. 39 000 i 1993. Tabell 1 er forøvrig noe revidert etter nye opplysninger fra Samordnet Opptak.

HVER SØKER SENDER 7,7 SØKNADER OM STUDIEPLASSER

Tabell 1 Nøkkeltall for opptakene til universiteter og høyskoler i 1991, 1992 og 1993.

	1991	1992	1993
Antall søknader	513 232	658 285	820 100
Antall studieplasser	33 833	44 569	46 823
Antall søkere	88 792	96 094	106 422
Søknader pr. person	5,8	6,8	7,7
Personer pr. studieplass	2,6	2,2	2,3

Selv om antall studieplasser er økt betydelig fra 1991 til 1993, viser årets opptak at det fortsatt er over dobbelt så mange søkere som det er studieplasser. I 1993 var det 93 662 eller 88 prosent av søkerne som var kvalifiserte ved den skole eller opptaksenhet som de søkte til. I denne oversikten har vi valgt å konsentrere oss om det totale søkertallet, siden de aller fleste som søker høyere utdanning er reelle utdanningssøkere, enten de blir regnet som kvalifiserte eller ikke.

På mange måter er det overraskende at søkertallet har kunnet fortsette å øke så mye som de siste tre årene, men som vi skal se er det flere forhold som har virket i samme retning og forårsaket denne økningen.

Søkningen har økt mest blant de yngste

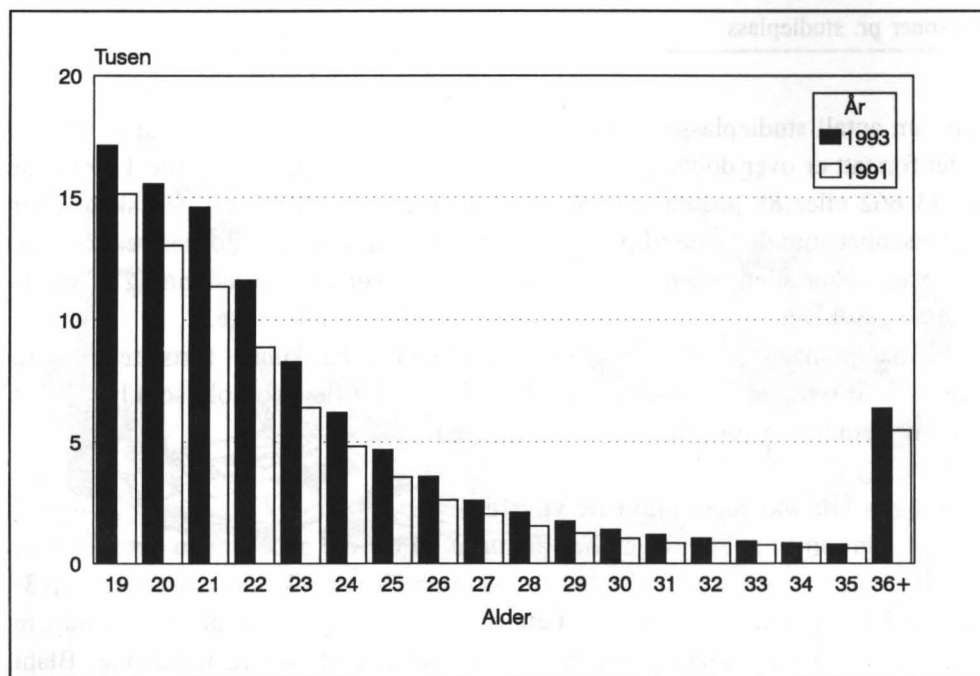
En viktig grunn til at søkningen har økt er at en høyere andel innen hvert årskull oppnår studiekompetanse. Særlig har antallet som får studiekompetanse gjennom 3-årig handel- og kontorlinje økt sterkt etter 1980. I tillegg ser det ut til at en høyere andel av de som har studiekompetanse har søkt seg til høyere utdanning. Blant annet er det en økende tendens til at elevene fra handel- og kontor søker høyere utdanning. En undersøkelse blant ungdom i 1991 viste at over halvparten av årskullene planla høyere utdanning. (se Rolf Edwardsens artikkel og Brandt (1992)).

Endringer i de unges "ventemønstre" før de søker seg til høyere utdanning spiller også en rolle. Nå er det vanlig å søke seg til høyere utdanning nokså raskt etter avsluttet videregående skole, mens det tidligere var mer vanlig med noen venteår før en tok fatt på et langt studium. Det er flere årsaker til at ventemønsteret har endret seg, dels har det blitt betydelig vanskeligere å få jobb for ungdom med bare videregående skole og særlig allmennfaglig studieretning. Det har også funnet sted endringer i opptaksreglementet ved en rekke studier som gjør det mindre lønnsomt å samle tilleggspoeng gjennom arbeidserfaring.

I tillegg til at søkningen blant de unge har økt, har vi dessuten fått et økt press fra eldre søkere mot høyere utdanning i de senere år. Dette er søkere som

konkurrerer om studieplassene via alternative veier til studiekompetanse (vei III søkere), eller søkere med tidligere høyere utdanning som enten ønsker videreutdanning eller å påbegynne en helt ny utdanning.

De yngste søkerne utgjør likevel hovedtyngden av søkerne. I figur 1 ser vi aldersfordelingen blant søkerne i 1991 og 1993. Her ser vi at en stor andel av søkerne er i aldersgruppene 19 - 21 år, i 1993 var for eksempel 47 prosent av søkerne så unge. Vi ser også at søkningen har økt mest blant de yngste i denne perioden, selv om søkertallet har økt i alle aldersgrupper.

Figur 1 Søkere i 1991 og 1993 fordelt etter alder.

Siden de yngste utgjør en så stor del av søkermassen er det antakelig deres søkeratferd som er avgjørende for hvordan søkertallet utvikler seg framover. Dessuten er de yngste søkerne en gruppe som har begrensede muligheter på arbeidsmarkedet, og behovet for en studieplass kan for mange være nokså akutt. I fortsettelsen skal vi derfor konsentrere oss om de yngste søkerne, som vi kan følge gjennom data fra opptaket i 1991 og 1992.²

² Datamaterialet fra 1993-opptaket er foreløpig ikke tilgjengelig for den typen analyse vi her vil foreta.

Ved opptaket til høyere utdanning i 1991 ble mange av de yngste stående uten studieplass. I 1992 ble det derfor innført en såkalt ungdomskvote i høgskolesektoren. I det følgende vil vi se på hvilken effekt ungdomskvoten har hatt. Vi vil også se på om det lønner seg å vise standhaftighet i utdanningskøen, om de som søkte både i 1991 og 1992 forbedret sjansene til å få en studieplass fra det ene året til det andre. Til slutt vil vi se på opphopning i søkerkøen, dvs. hvor mange av de yngste som er gjengangere fra år til år, og som på denne måten bidrar til at søkertallet stadig øker. Ved hjelp av noen enkle eksempler viser vi at en stor del av økningen i søkertallene kan forklares ved søkeratferden til de yngste søkerne.

Ungdomskvoten - har den virket ?

Opptaket i 1991 viste at det ved en rekke utdanninger var svært vanskelig for de yngste søkerne å konkurrere om studieplassene med eldre søkere. Spesielt ved de mest populære høgskoleutdanningene var dette situasjonen på grunn av reglene om tilleggspoeng for jobb og annen utdanning. Ved lærerhøgskolene og sykepleierhøgskolene var andelen 19-åringer av de som fikk tilbud om studieplass henholdsvis bare 17 og 5 prosent. Ved ingeniørhøgskolene var den tilsvarende andelen over 50 prosent (her ble det gitt færre tilleggspoeng) og ved en typisk universitetsutdanning som jus vel 20 prosent.

I 1992 innførte departementet felles opptaksregler for høgskolene om maksimalt antall tilleggspoeng. Dessuten innførte de en ungdomskvote i høgskolesektoren, som var ment å skulle styrke sjansene til de yngste søkerne vesentlig. Ungdomskvoten forbeholdt inntil 30 prosent av studieplassene til søkere under 22 år som bare konkurrerte på grunnlag av skolepoeng. Opptaket i 1992 viste at for enkelte høgskoleutdanninger hadde ungdomskvoten, sammen med endringer i opptaksreglementet, økt de yngstes sjanser til å bli tilbudt en studieplass. Her skal vi imidlertid ikke gå inn på resultatene for enkeltutdanninger, men se på den effekten ungdomskvoten hadde totalt sett. I tabellen nedenfor ser vi resultatet av opptaket til universiteter og høgskoler for søkere under 22 år i 1991 og 1992.

Tabell 2 Søkere under 22 år i 1991 og 1992 etter alder og opptaksresultat. Prosent.

	Uten tilbud		Takket nei		Takket ja	
	1991	1992	1991	1992	1991	1992
19 år	37,3	37,6	23,1	18,0	39,4	44,5
20 år	34,6	33,5	24,2	21,2	41,3	45,4
21 år	33,3	33,1	23,7	21,4	43,0	45,5

Det viser seg at andelen av de yngste søkerne som ikke fikk noe tilbud om studieplass holdt seg temmelig uendret fra 1991 til 1992. Bare 20-åringene synes å ha oppnådd en liten forbedring.

Noe som overrasket ved opptaket i 1991, var at så mange søkere takket nei og ikke tok imot den studieplassen de ble tilbudt. Dette var tilfelle for over 20 prosent av de som fikk minst ett tilbud om studieplass og omfattet også de yngste søkerne.

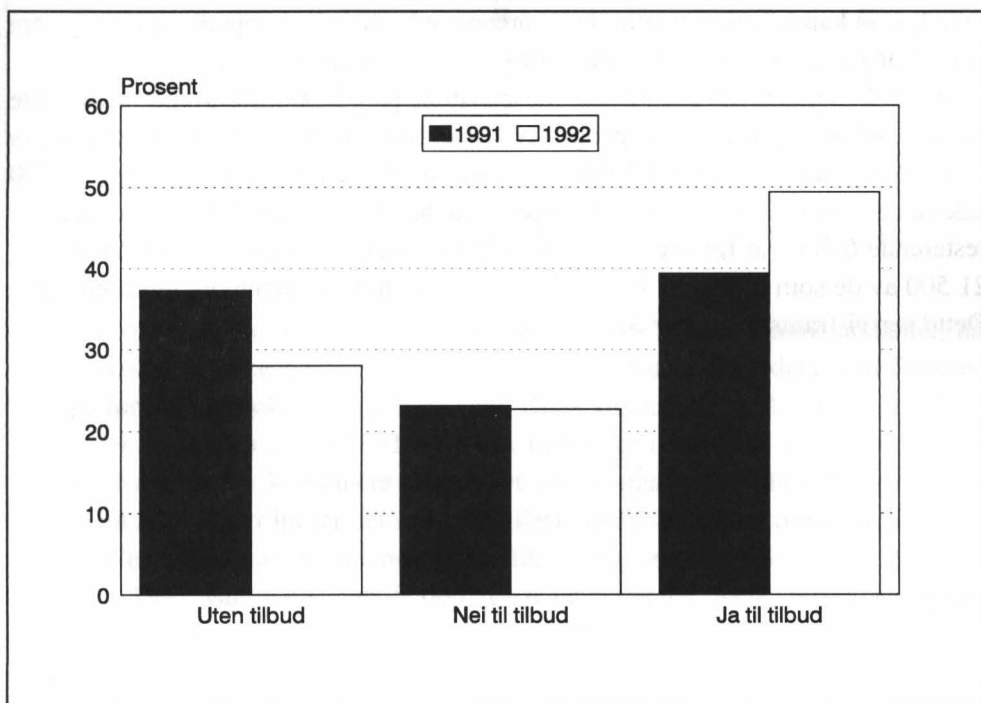
Tabell 2 viser at det var en lavere andel som ikke tok i mot en tilbudt studieplass i 1992 enn i 1991. Antakelig har ungdomskvoten ført til at flere av de yngste søkerne har fått et bedre tilbud enn det de ellers ville fått, noe som igjen har ført til at mange flere har tatt imot den studieplassen de er blitt tilbudt. Dessuten virker det kanskje mer sjansebetont å takke nei til en studieplass som en har fått, etterhvert som kampen om studieplassene har tilspisset seg. Dette i seg selv kan også ha medvirket til at relativt flere takket ja til et tilbud i 1992 enn i 1991. Samlet sett har ikke ungdomskvoten ført til at færre unge står uten tilbud om studieplass. Ser vi imidlertid dette i forhold til økningen i antall unge søkere, kan vi kanskje si at ungdomskvoten, sammen med et økt antall studieplasser, har bidratt til å hindre at situasjonen ble vanskeligere. Når det dessuten ser ut til at flere får et tilbud som de godtar, blir resultatet at andelen av de unge søkerne som begynner i høyere utdanning har økt, trolig som følge av ungdomskvoten.

Lønner det seg å søke om igjen ?

Ved opptaket i 1992 viste det seg at nesten 33 000 eller en tredjedel av søkerne også hadde søkt i 1991. Dette var vesentlig søkere som enten ikke fikk et tilbud i 1991 eller som ikke tok imot tilbudet. Hvordan gikk det med disse gjengangerne, lyktes de i sitt andre forsøk eller ble de enda en gang stående utenfor? Vi har her bare sett på de som var 19 år i 1991 og som følgelig var søkere for første gang da. Vi har ikke skilt mellom de som i 1991 mottok tilbud om studieplass og de som ikke mottok et slikt tilbud. Det vil være naturlig å søke om igjen året etter både for de som påbegynte en ett-årig utdanning i 1991, og for de som ikke fikk noe tilbud.

Noen har dessuten kanskje angret på sitt første valg og søker om igjen av den grunn.

Figur 2 viser at andelen uten studietilbud har gått markert ned ved 2. gangs søkning, fra 37 prosent i 1991 til 28 prosent i 1992. Andelen som har sagt nei til et tilbud, er praktisk talt den samme ved 2. gangs søkning. Følgelig svarer økningen i andelen som har sagt ja til et tilbud nokså nøyaktig til nedgangen i andelen uten tilbud, dvs. ca. 9 prosentpoeng. Dessverre mangler vi data som kan si noe mer nøyaktig om hvordan sjansene i 1992 var for de uten tilbud i 1991, sammenliknet med de som fikk tilbud om studieplass i 1991. Men sannsynligvis har begge gruppene "gjengangere" styrket sine sjanser ved 2. gangs søkning gjennom ulike former for tilleggspoeng. Det kan også være at søkere uten tilbud i 1991 nedjusterer sine ambisjoner, og vrir sin søkning i retning av studier med lavere opptakskrav.

Figur 2 Opptaksresultat for de som søkte studieplass som 19-åring i 1991 og 20-åring i 1992.

Det er ellers interessant at andelen som takker nei til et tilbud er uforandret blant "gjengangerne". Dette kan være særlig fagorienterte søkere som søker samme studium år etter år uten å få plass, men som samtidig "sikrer" seg ved også å søke mindre attraktive tilbud. Det kan også dreie seg om søkere med lav motivasjon, søkere som er svært usikre eller som har en fot i arbeidslivet.

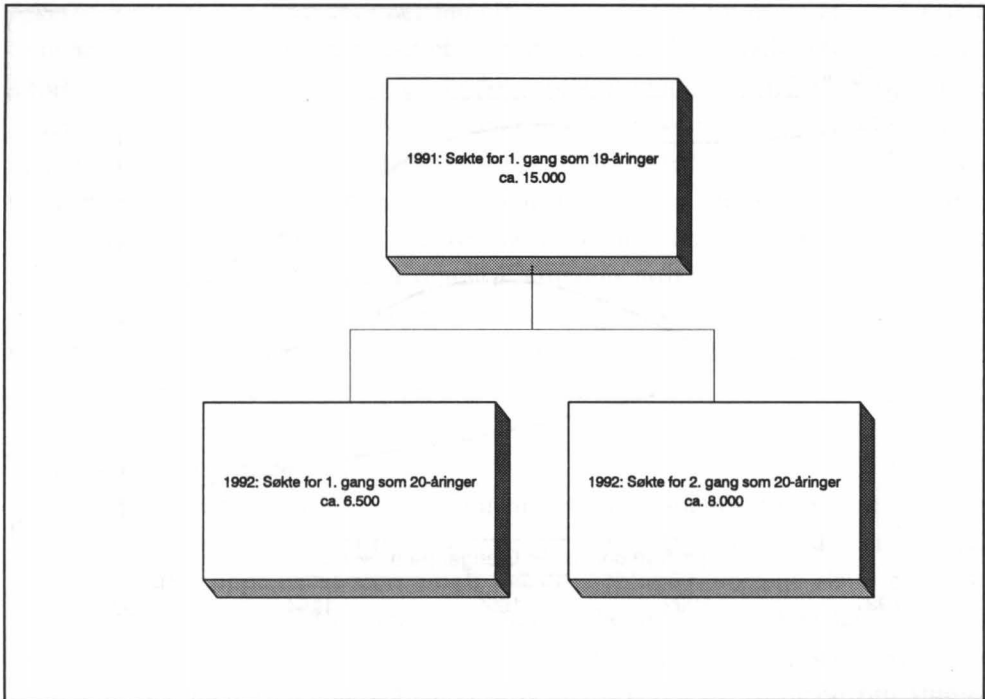
Selv om resultatene peker i retning av økte opptakssjanser ved 2.gangs søkning, trenger vi mer informasjon før vi kan trekke sikre slutninger. Derimot er det åpenbart at det har viktige konsekvenser for systemet som helhet at mange søker om igjen fra år til år. Dette skal vi se på i neste avsnitt.

Opphopningstendenser i søkerkøen

Fra 1991 til 1993 har antall søkere til høyere utdanning økt fra nesten 90 000 til over 100 000. Samlet sett har det vært mer enn 290 000 søkere disse tre årene. Dette utgjør langt over fire hele årskull, men som vi altså har sett er det atskillige gjengangere fra år til år. Det er ikke mulig å forklare dette enorme søkertallet uten å trekke inn tendensene til opphopning i søkerkøen.

En måte å illustrere denne opphopningstendensen på er å følge et bestemt årskull gjennom noen års opptak til høyere utdanning. Det er da naturlig å velge det yngste kullet, som kan følges gjennom de tre årene med samordnet opptak, nemlig de som var 19 år og søkte for første gang i 1991, og som altså er født i 1972.

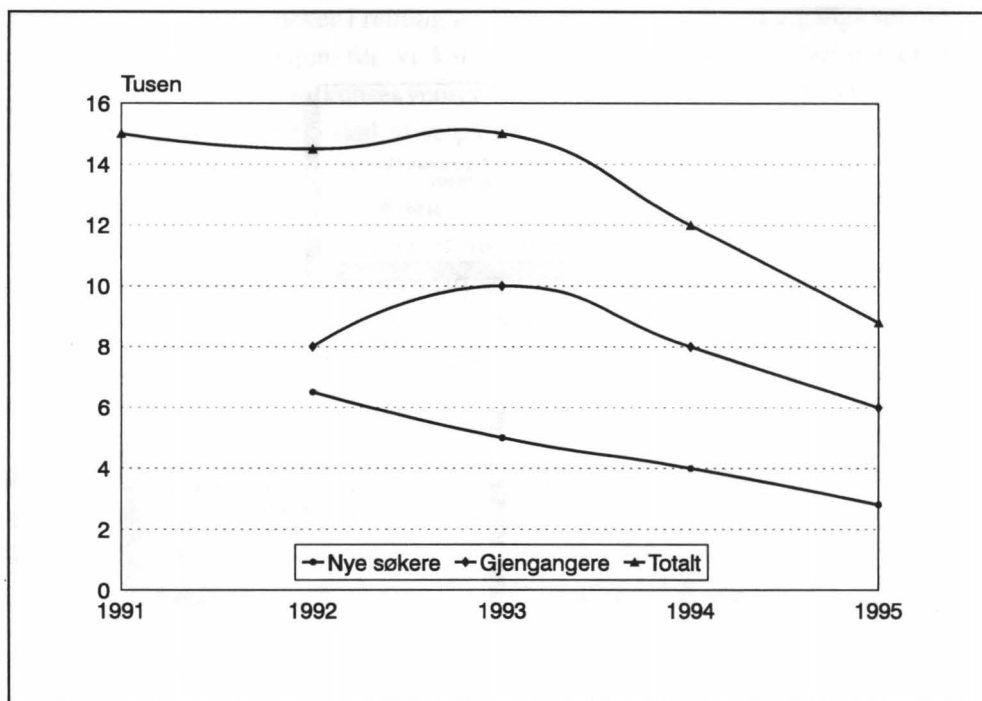
I 1991 var det vel 15 000 av fødselskullet på 65 000 19-åringere som søkte høyere utdanning for første gang. Av disse fikk ca. to tredeler en studieplass gjennom opptaket det året. I 1992, da kullet var blitt 20 år, meldte det seg 14 500 søkere. Av disse var det 8 000 som også hadde søkt i 1991, mens altså de resterende 6 500 var førstegangssøkere. Etter to søkeromganger var det dermed ca. 21 500 av de som ble født i 1972 som hadde søkt høyere utdanning minst en gang. Dette ser vi framstilt i figur 3.

Figur 3 Kullet som ble født i 1972. Søking til høyere utdanning i 1991 og 1992.

Går vi til opptaket for 1993, finner vi at antall søkere fra det samme årskullet, nå 21 år, fortsatt var like høyt, ca. 15 000. Foreløpig har vi ikke data som fordeler disse på førstegangssøkere og gjengangere. Disse kan ha søkt både i 1991, 1992 og 1993, eller de kan ha søkt i 1991 og 1993, men ikke i 1992. Vi kan likevel gjøre et visst anslag ved å kombinere det vi vet om gjengangerne blant 21-åringene i 1992 (som altså ikke tilhører det samme kullet), og opplysninger om disse tidligere har tatt eller vært i høyere utdanning. Et slikt anslag gir at av de 15 000 21-årige søkerne i 1993 var maksimalt 5 000 førstegangssøkere, mens resten var gjengangere, enten fra opptaket i 1992 eller som hadde vært studenter i 1991.

For å få et anslag på hvor mange søkere det vil komme fra 1972-kullet i de to kommende studentopptakene i 1994 og 1995, kan vi se på antall søkere i 1993 som er 22 eller 23 år. Dette utgjorde henholdsvis 12 000 og 8 800 personer. Hvis vi bruker samme relative fordeling mellom førstegangssøkere og gjengangere som vi anslo for 1993, det vil si vel 40 prosent nye søkere og vel 50 prosent gjengangere, kan vi lage følgende figur for hvordan søkingen fra dette bestemte årskullet utvikler seg.

Figur 4 Kullet født i 1972. Anslag over totalt antall søkere fra dette kullet i perioden 1991 til 1995, fordelt på "gjengangere" og nye søkere.

Den øverste kurven viser hvor mange søkere totalt som kommer fra 1972-kullet etter som tida går og de blir eldre. Dette stemmer godt med aldersfordelingen på søkerne et bestemt år; hovedtyngden utgjøres av de unge, men også antall søkere eldre enn for eksempel 22 år er svært høyt. Dessuten antyder figuren at med unntak av de aller yngste, utgjør gjengangerne hovedtyngden av søkerne fra et bestemt årskull. Etter som tida går vil stadig høyere andeler av et bestemt fødselskull søke om å bli tatt opp i høyere utdanning. For det kullet vi her har tatt utgangspunkt i, vil etter alt å dømme studiefrekvensen komme opp i over 40 prosent, kanskje nærmere 50 prosent, men et slikt tall vil vi ikke kunne påvise før godt etter år 2000.

Det har i mange sammenhenger vært framholdt at vårt utdanningssystem inneholder en rekke "bakevjer", det vil si at elever og studenter ikke har en rettlinjert progresjon fram mot en avsluttet utdanning. Slike omveier eller bakevjer er ineffektive og fordyrende både for samfunnet og den enkelte. Særlig har dette vært et viktig moment i den vedtatte reformen i den videregående skolen, men svak studieprogresjon er også et et problem innen høyere utdanning.

Gjennom den illustrasjonen vi her har vist, ser det ut til at vi står overfor en annen type bakevje knyttet til selve opptaket til høyere utdanning, eller rettere sagt to ulike bakevjer. For det første har vi et betydelig omfang av gjengangere blant

søkerne, søkere som ikke kommer inn ett år og søker på ny neste år, og kanskje flere år. Disse søkerne sender også et stort antall søknader. I mellomtida prøver de å forbedre karakterer eller skaffe seg bedre opptaksgrunnlag på andre måter. Mange justerer trolig også sine mål. For det andre har vi søkere som allerede har vært innom en høyere utdanning, men som søker på ny. Det kan være mange grunner til at disse søker på ny. De kan i første omgang bare ha tatt en ettårig utdanning, de kan ønske å skifte studium, eller de kan ønske å ta en ny utdanning etter å ha fullført den første. (Dette siste er omtalt i Arnesens artikkel).

Vi mangler fortsatt en del data for å kunne gi eksakte anslag av fordelingen mellom førstegangssøkere og gjengangere totalt. Et forsiktig anslag er at gjengangerne utgjør godt over halvparten av alle søkerne.

Avsluttende merknader

Det er all grunn til å ønske velkommen den store interessen vi i dag ser for høyere utdanning. Men samtidig er situasjonen ytterst presset. Myndighetene føler seg presset til å opprette et stort antall nye studieplasser, kanskje flere enn både utdanningssystemet og på et senere tidspunkt arbeidsmarkedet kan tåle. For den enkelte studiesøkende fortøner også situasjonen seg som presset. Uten mer utdanning har man små muligheter på arbeidsmarkedet, og kampen om studie-plassene er knivskarp. I denne kampen benytter de unge seg av alle muligheter til å skaffe seg flere sjanser, både ved å søke på ny og på ny, og ved å bygge på med mer utdanning. Situasjonen minner om kvalifiseringssystemet i rosporten, der de utslåtte får en ny sjanse gjennom oppsamlingsheat. Dette kan være en trøst for den enkelte, ikke minst fordi det ser ut til at opptakssjansene øker dersom man er tålmodig. Men på den annen side betyr det at nye unge søkere ikke bare konkurrerer med andre fra sitt eget kull, men med en hel rekke søkere fra eldre kull. Denne situasjonen gjør at det til tross for alle motforestillingene en måtte ha, er vanskelig å argumentere sterkt mot å opprettholde en svært høy opptakskapasitet til universiteter og høyskoler i åra framover.

Referanser

Brandt, Ellen (1992): Tolv års skole for alle - og studier for halvparten av de unge? Side 11-21 i Clara Åse Arnesen & Marit Egge (red): *Utdanning og arbeidsmarked 1992*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt.

Samordnet Opptak (1993). Rapport nr.1. Oslo, USIT/Universitetet i Oslo.

4 Tre-termin studieordning: flere vekttall på kortere tid

Av Ellen Brandt

For studieåret 1992/93 bevilget departementet penger til å sette i gang forsøk med undervisning i tre terminer i enkelte fag ved universiteter og høyskoler. Formålet var å organisere studiene slik at studenter kan gjennomføre på kortere tid enn det som er normert, ved å oppnå 25 - 30 vekttall årlig istedenfor normen på 20 vekttall. I denne artikkelen diskuterer vi de ulike forsøkene med tre-termin studieordning og sommertermin, og hva forsøkene innebærer for studentene.

Hvorfor tre-termin studieordning?

Både universitetene og myndighetene har lenge vært bekymret over *studieforsinkelser* i de "frie" studiene ved universitetene. Mange studenter går ikke opp til eksamen eller de stryker, slik at de ikke oppnår 20 vekttall årlig som er normen. Lånecassen godtar maksimalt to semestre forsinkelse, studenter som er mere forsinket må ta lønnet arbeid og blir ofte enda mer forsinket.

Hernes-utvalget foreslo reformer for å "gjenreise heltidsstudenten". De bygget på målsettingen om "bedret gjennomføringsgrad og senket gjennomsnittlig studietid ned mot normert studietid". (NOU 1988:28, s.46) Hernes-utvalget foreslo også å *forlenge undervisningsåret for å bedre studiekvaliteten.* (s.84)

Etter Hernes-utvalget, i årene etter 1988 fikk vi nokså uventet en ny "*studenteksplosjon*" - den forrige var i 1960-årene. Universitetene hadde hatt stabilt rundt 42-43 000 studenter hittil i 1980-årene, men nå ble de overfylt. Antall studenter registrert i høstsemesteret ved universitetene økte med nesten 13 000 på to år, fra 43 970 (1987) til 47 884 (1988) og 56 622 (1989). Høsten 1990 ble det innført begrenset opptak ved de fleste universitetsstudier. Allikevel fortsatte antall studenter å øke, til 63 307 (1990), 68 249 (1991) og 73 779 (1992). På fem år hadde universitetene fått 68 prosent flere studenter! Alle tiltak som kunne minske presset, var velkomne. Situasjonen ville bli noe bedre hvis flere studenter kunne bli ferdig med studiet til normert tid eller enda raskere. Da ville det bli plass til flere av de mange søkere som måtte avvises. Dette er noe av bakgrunnen for at i juni 1991 i innstillingen til Stortingsmeldingen "Fra visjon til virke. Om høyere utdanning", uttalte Kirke- og undervisningskomiteen enstemmig: "Komiteen vil be departementet utrede en ordning med tre-semester akademisk år, for å *utnytte ressursene i høyere utdanning bedre.* Komiteen mener at målet bør være å utvide studieåret til minimum 39 effektive studieuker. Dette vil gi en bedre utnyttelse av realkapital i

"TURBO"-FART MED TRE-TERMIN STUDIER ?

form av bygninger og investeringer og av de viktige ressurser som undervisningspersonell og forskere representerer."

Høsten 1991 engasjerte departementet to personer med erfaring fra universitetsadministrasjon til å utrede innføring av tre studieterminer. Rapporten kom i juni 1992, her var *målsettinger og forutsetninger* presisert (Nilsen & Aspaas 1992:16-18):

- Hovedmålet er å øke gjennomstrømmingen av studenter.
- Dette kan skje ved at studieprogrammet kortes ned i antall år (studenter tar mer enn 20 vektall pr år) eller at studieprogrammet styrkes (flere studenter klarer 20 vektall pr år).
- Læringsmålene skal ikke minskes.
- Studieforbredende tiltak må iverksettes samtidig med utvidelsen av studieåret for å sikre best mulig studentgjennomstrømning.
- "Helårsdrift" gir bedre utnyttelse av infrastruktur og menneskelige ressurser.
- Deltidsstudenter må få et adekvat tilbud.
- Forskningen må ikke svekkes.
- Studiefinansieringen: Ved overgang til fullt arbeidsår må studentene få 12 måneders finansiering. Bortfallet av inntektsmuligheter om sommeren bør kompenseres ved økt stipendiering eller utvidet gjeldsnedskrivning.
- Det nasjonaløkonomiske perspektivet på tre-terminordningen er at den skal bidra til at det norske samfunnet får en best mulig "avkastning" i form av forskning og kandidatproduksjon i forhold til de midler som blir satt inn i sektoren høyere utdanning.

Allerede høsten 1991 kontaktet utrederne universiteter og høyskoler for å få frem søknader om *prøveprosjekter* for studieåret 1992/93, organisert som tre terminer eller som sommertermin i tillegg til de vanlige to semestre. I januar 1992 prioriterte departementet å innvilge søknader som skulle gi *forkortet studietid, ved at studentene skulle oppnå 25 - 30 vektall i løpet av et kalenderår*. Lærestedene fikk ekstra penger å engasjere lærere/vikarer, administrativt og eventuelt teknisk personale. De fleste forsøkene i studieåret 1992/93 blir videreført i 1993/94. NAVFs utredningsinstitutt skal evaluere forsøkene, både sommerterminen (Brandt 1993) og tre-termin studiene, på grunnlag av rapporter fra lærestedene, intervjuer og statistikk.

Senere vil departementet vurdere om en skal gå over til permanent organisering av studieåret i tre terminer. Noen norske profesjonsstudier (medisin, odontologi, landbruk) er allerede organisert slik. Norge må imidlertid ikke innføre tre terminer ut fra hva andre land gjør. De fleste vest-europeiske land, i og utenfor EF, har organisert studiene i to semestre. Av vest-europeiske land er det bare Storbritannia

og Irland som har alle studier organisert i tre terminer. Nederland og Frankrike har tre-termin studier ved noen læresteder. (Nilsen & Aspaas 1992:48-52)

Hvordan organisere studier i tre terminer?

Utredningen om tre-termin studieår tar som utgangspunkt at studentene skal *studere 45 uker i året* i samlet tid til undervisning, selvstudium og eksamensperioder. (Stortingskomiteen nevnte 39 effektive studieuker, det var uten eksamensperioder.) Studenter og lærere bør kunne få 4 ukers sommerferie i skoleferien/fellesferien. Lærestedene bør ha felles studiestart i annen uke av august. Utrederne har lagt frem alternative modeller for organisering av studieåret (Nilsen & Aspaas 1992:25-27):

A. Tre like lange terminer på 15 uker hver. Dette er omtrent slik engelsk grunnfag og mellomfag ved Universitetet i Tromsø som et forsøk er organisert, med høsttermin 13 uker + vintertermin 18 uker + vår/sommertermin 14 uker. Her får studentene 4 uker ferie i juli - august.

B. To lange terminer og en kort sommertermin, høst 18 uker + vår 18 uker + sommer 9 uker. De fleste universiteter og høyskoler var positive til denne modellen i høringsuttalelsene. Dette er også omtrent slik litteraturvitenskap grunnfag og mellomfag ved Universitetet i Tromsø som et forsøk er organisert, med høsttermin 16 uker + vårtermin 15 uker + sommertermin 8 uker. Her får studentene 3 uker ferie i mai etter vårterminen og 2 uker ferie midt i august.

C. To lengre terminer, høst 19 uker + vår 26 uker. Norsk Studentunion og de andre studentorganisasjonene var mest positive til denne modellen i høringsuttalelsene. Her blir dagens vårsemester forlenget med 4 uker. Studentene får 5 - 6 uker ferie i juli - august. Ingen slike forsøk er satt i gang.

D. To semestre og en sommertermin. Her tilføyer lærestedene en ekstra termin mellom de to semestrene. Studentene kan ikke her få 4 ukers sommerferie. Slike forsøk ble satt i gang sommeren 1992 ved fire læresteder. Sommerterminen varte fra 5 til 8 uker (13 uker for noen studier som begynte før vårsemesteret var slutt). Nesten alle studentene fikk 1 - 3 ukers ferie etter sommerterminen, noen fikk også 1 ukes ferie før sommerterminen.

Utrederne mente en ekstra sommertermin kunne passe for forkurs og kontinuasjonsundervisning, de foreslo ikke ordinære studier. Allikevel ble det satt i gang femten studier (derav fem forkurs) som separat sommertermin i 1992, men bare tre studier ble organisert i tre terminer i 1992/93. En grunn er trolig at planleggingstiden var meget kort for lærestedene, det var lettere å "føye til" noe ekstra om sommeren. Dessuten var det økt interesse for sommerundervisning, det er vanskelig

for studenter å få sommerjobber. Men vi må spørre om det skjedde en *målforskyvning*, fra tre terminer for bedre utnytting av studieåret og økt studiekvalitet til ekstra sommertermin som en fleksibel nødløsning.

Hva slags studier?

Forsøksordningene med tre terminer eller sommertermin gir nødvendigvis et begrenset tilbud både faglig og geografisk, ut fra hva ulike læresteder har foreslått og hva departementet har prioritert.

Tre-termin studier kan trolig egne seg godt for *integrert grunnfag og mellomfag*. Studentene kan klare 30 vekttall på et studieår når de fordypet seg i det faget de allerede har studert. Universitetet i Tromsø har to ulike forsøk, både i engelsk og i allmenn litteraturvitenskap.

Derimot er det mer usikkert *om mellomfagstillegg egner seg for en sommertermin*. Sommeren 1992 var det undervisning i norsk mellomfag ved Agder DH og i kristendomskunnskap mellomfag ved Universitetet i Oslo. Resultatene var gode, både gjennomføring og gjennomsnittskaraktter. Men særlig lærerne i norsk mellomfag er skeptiske til å komprimere studiet så sterkt, med 10 vekttall på 7 uker og tre modul-eksamener. Universitetet i Oslo hadde 13 uker til rådighet, men da fikk studentene nesten ikke ferie.

Universitetet i Bergen har et forsøk med examen philosophicum kombinert med psykologi grunnfag (oppdelt i moduler) i to semestre og en sommertermin. I høstsemesteret har studentene ex.phil. og noe mindre psykologi enn ellers, dette "tas igjen" neste sommer. Når studenter ellers prøver å ta ex.phil. samtidig med et grunnfag (og kanskje jobb), stryker mange til en eller begge eksamener - to semestre blir for lite.

Sommerterminen 1992 ble særlig kjent fra medias omtale av undervisningen i *examen philosophicum* på en gresk øy, arrangert av Agder DH. Også Universitetet i Oslo tilbød examen philosophicum for hundre studenter (mot ellers fire - seks tusen studenter i semestrene). Nilsen og Aspaas mente ex.phil. og andre *forkurs* med fordel kunne tas i en sommertermin (s.26). Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo arrangerte 5 - 10 vekttalls forkurs i gresk, hebraisk og latin, som er nødvendig før teologistudiet og etter grunnstudiet i kristendomskunnskap. Narvik ingeniørhøgskole tilbød forkurs i matematikk og fysikk i løpet av to sommerterminer samt ekstratimer i første årskurs, istedenfor det vanlige forkurset som tar ett år. Målgruppen er studenter som mangler kunnskaper fra videregående skole.

I tråd med Stortingskomiteens vekt på "bedre utnyttelse av realkapital i form av bygninger og investeringer" utnyttet Universitetet i Trondheim (AVH) *ledig laboratoriekapasitet* om sommeren i flere 5 vekttalls kurs i 1992: generell kjemi, organisk kjemi og biokjemi.

Dette lærestedet tilbød også sommerstudentene kombinasjoner av matematikk-kurs for å få 5 vekttall til cand.mag.grad: tallteori, funksjonsteori og videregående lineær algebra. Disse kursene var imidlertid spesielle og krevende. Derfor er tilbudet endret, sommeren 1993 blir det diskret matematikk (for studenter i informatikk og samfunnsfag) og matematikk fagdidaktikk (for kommende adjunker).

Sommertermin vil trolig være godt egnet for *supplerende og tverrfaglige studier*. Sommeren 1992 tilbød Agder DH et nytt studium, forretningsengelsk for økonomer og samfunnsvitere, med 6 vekttall i sommerterminen og 4 vekttall som kurs og oppgave i senere semestre. Studiet i europeisk integrasjon (Europa-studiet) ved Agder DH, også for økonomer og samfunnsvitere, hadde utenlandske gjesteforelesere, tre eksamener på engelsk (6 vekttall) og senere semesteroppgave (4 vekttall) på engelsk.

I 1992 var ingen sommerstudier på hovedfagsnivå. I sommerterminen 1993 skal Universitetet i Oslo tilby 5 vekttalls *hovedfagskurs* innen psykologi, spesialpedagogikk og sosialøkonomi. På hovedfagsnivå er ellers sommeren en tid da studenter skriver oppgaver og får veiledning av lærere, mens noen fag har feltkurs eller utenlandsstudier.

For hvilke studenter?

Både tre termin-studiene og sommerterminen er beregnet på *heltidsstudenter*, studiene blir enda mer intensive enn i et vanlig semester. Til gjengjeld får studentene lån for 12 måneder (mot ellers 10). For sommerterminen fikk studentene i 1992 i tillegg et stipend på 3 000 kroner måneden, som delvis skulle kompensere for bortfallet av sommerjobb. I 1993 vil dette bli ettergivelse av lån ved bestått eksamen. (Departementet har overlatt til Lånekassen å utarbeide forskriftene.) Norsk Studentunion går imot at støtten til sommerstipend går til fradrag av det beløpet studenten er berettiget til fra Lånekassen.

Sommerterminen er ikke egnet for ferske studenter rett fra videregående skole. De får ikke sin eksamenssensur før senere på sommeren, etter at sommerterminen er startet. Dessuten krever den intensive sommerterminen noe studieerfaring, også for de som tar examen philosophicum. Derimot er tre-termin ordningene bedre egnet for ferske studenter, for eksempel forsøket med psykologi grunnfag kombinert med examen philosophicum.

Sommerterminen var beregnet på heltidsstudenter med lån og stipend. Men det var i tillegg et mindretall av *andre typer studenter*, som gjorde sommerterminen mer lik vanlige semestre:

- Heltidsstudenter uten studielån.
- Yrkesaktive lærere med sommerferie.
- Studenter med sommerjobb.

- Del-studenter: tar bare noen moduler av et studium (f.eks. 4 - 6 vekttall av 10 vekttall)
- Hospitanter: har fulgt undervisning i faget tidligere, men ikke gått opp til eksamen.
- Kontinuasjonsstudenter: har strøket i faget tidligere.
- Privatister eller "paragraf 45-studenter": er ikke tatt opp i studiet, har vanligvis ikke fulgt undervisningen. De har likevel rett til å melde seg opp til eksamen etter paragraf 45 i Universitetsloven.

Sommerstudiene til examen philosophicum ved Universitetet i Oslo og Agder DH fikk dispensasjon fra departementet til å *nekte privatister* å gå opp til eksamen. Ellers kunne eksamenssystemet blitt sammen. Studiet var lagt opp for hundre studenter i Oslo og femti i Agder. (I Oslo var det om våren 800 som strøk og 1 200 som ikke møtte til eksamen. Det var en viss engstelse for at mange av disse ville forsøke seg til sommerekamen.) Privatister kunne heller ikke gå opp til eksamen i sommerstudier som hadde laboratoriekurs (kjemi) eller obligatoriske oppgaver (forretningsengelsk). Men i de andre sommerstudiene kan hospitanter, kontinuasjonsstudenter og privatister ha ført til samlet lavere gjennomføringsprosent og dårligere resultater enn hvis det hadde vært bare målgruppen heltidsstudenter som hadde deltatt.

Studentorganisasjonene har uttrykt skepsis til at det blir skjev rekruttering til sommerterminen, *eldre studenter med familie* kan ikke delta. Undersøkelser av sommerstudentene i 1992 ved Universitetet i Trondheim (AVH) viser at dette ikke var tilfelle. Både av de som deltok i undervisningen og av de som hadde avbrutt, var omtrent halvparten 23 år eller eldre, omtrent en fjerdedel var gifte/samboere og nesten en tiendedel hadde barn. Studenter med barn avbrøt ikke sommerterminen i større grad enn andre studenter. Derimot avbrøt mannlige studenter over 25 år i større grad. (Skog & Meland 1992:4-10,31-35)

Bedre studiekvalitet i tre-termin studiene?

I utredningen om tre-termin studieordning (Nilsen & Aspaas 1992:16) ble det sagt at studieforbedrende tiltak må iverksettes samtidig med utvidelsen av studieåret for å sikre best mulig studentgjennomstrømning.

- I allmenn litteraturvitenskap grunnfag/mellomfag ved Universitetet i Tromsø kreves det *mer gruppearbeid og prosjektarbeid* av studentene enn tidligere. Dessuten er det etablert en *"tutor"-ordning*, der en lærer har faglig og sosial veiledning for fire-fem studenter samlet, med møte hver uke når studentene er nye, senere annenhver uke og hver måned.

- I psykologi grunnfag kombinert med ex.phil. ved Universitetet i Bergen ble studentene tilbudt *kurs i studieteknikk* og kurs i å skrive eksamensoppgaver. I examen philosophicum arrangert av Agder DH sommeren 1992 ble *øvingsoppgavene individuelt rettet*, ikke bare gjennomgått av lærer i plenum. Dessuten var det mer faglige diskusjoner mellom studenter og lærere, fordi både undervisning og opphold for alle var i samme kloster i Hellas.
- Også Universitetet i Trondheim (AVH) lønnet assistenter ekstra for individuell retting av øvingsoppgaver, i matematikkfagene i sommerterminen. Det gjøres ikke i vanlige semestre.
- Noen sommerstudier hadde orienteringsmøter og felles fester for å få et bedre sosialt miljø og for å motvirke at studenter falt fra i den første tiden. Fadderordninger er foreslått for ex.phil. sommeren 1993, slik som i semestrene.

På den annen side er det blitt stilt spørsmål ved om noen av sommerstudiene ble preget av "*for mye skole*"? Ved Agder DH hadde studentene i norsk mellomfag og i Europa-studiet seks timer forelesninger hver dag, tredivetimer i uken... (Men i begge studiene var det bare vel tyve studenter, slik at studentene kunne lettere diskutere med lærerne og med hverandre.) I de andre sommerstudiene var det ti - femten timer forelesninger i uken. I tillegg kom eventuelle øvinger og laboratoriearbeid, slik at samlet undervisning for de fleste sommerstudier var femten - tredivetimer i uken.

Departementet og lærestedene brukte ekstra ressurser på tilbudet om sommerstudier. Studentene fikk ekstra lån og stipend for å være heltidsstudenter. Bør studentene til gjengjeld være mer forpliktet til aktiv deltakelse, f.eks. ved at *øvingsoppgaver blir obligatoriske*? Når oppgavene er frivillige, er det erfaringsmessig bare halvparten eller færre av studentene som gjør øvingsoppgaver og møter frem til øvinger/kollokvier der oppgavene gjennomgås. Samtidig vet lærerne at studentene bør gjøre dette for å lære faget, for å få skrivetrening og for å klare eksamen med bra resultater. Sommeren 1992 var det obligatoriske hjemmeoppgaver i forretningsengelsk og i praksis obligatoriske øvingsoppgaver i ex.phil. under Hellas-oppholdet. For sommeren 1993 ønsker også ex.phil. i Oslo å ha obligatoriske oppgaver. I tre-termin forsøket med litteraturvitenskap grunnfag/mellomfag har Universitetet i Tromsø innført to obligatoriske skriftlige essays og en obligatorisk muntlig oppgave.

Klarer studenter mer enn 20 vekttall årlig?

I sommerterminen 1992 klarte mellom 50 prosent og 70 prosent av de registrerte studentene å gjennomføre studiet og bestå eksamen. Unntaket var matematikk-studiene og språklige forkurs til teologi, der bare 20 - 30 prosent gjennomførte. Men også i vanlige semestre varierer gjennomføringen sterkt mellom studiene. Så *gjennomføringen* var i sommerterminen i noen studier bedre enn ellers, i noen studier den samme som og i noen studier dårligere enn i vanlige semestre. Sommerstudentene ser ikke ut til å ha vært utelukkende elite-studenter. Her spiller det inn at en del kan ha prøvd seg på et sommerstudium vesentlig for å få stipend, eller fordi de ikke fikk sommerjobb. Dessuten var det, særlig i matematikkstudiene, mange studenter som ikke hadde de nødvendige forkunnskaper. Lærestedene sjekket ikke dette, det er studentenes ansvar.

På kort sikt er det klart at en del studenter kan klare å oppnå mer enn 20 vekttall årlig. Et annet spørsmål er hva som skjer på lang sikt. Mye tyder på at å ta 5 - 10 vekttall ekstra i en sommertermin er såpass slitsomt at studenter neppe gjør dette flere år på rad. Derimot skulle studenter kunne klare å gjennomføre 25 - 30 vekttall årlig i flere år, når studiene er organisert som tre terminer med ferie mellom terminene. Men studietilbudet er foreløpig begrenset, siden det er forsøksordning. Vi håper at *lærestedene undersøker den videre studieprogresjonen* til studentene som har deltatt i sommerterminer og tre termin-opplegg, for å se om disse studentene gjennomfører studiene raskere eller om senere forsinkelser gjør at "vinninga går opp i spinninga".

Norsk Studentunion og andre studentorganisasjoner har i høringsuttalelser kritisert utredningen om tre-termins studieordning for å ville inndele studentene i 2/3 deltidsstudenter og 1/3 såkalte "*turbo-studenter*", dvs heltidsstudenter som oppnår minst 25 vekttall i et utvidet studieår. De mener et utvidet studieår heller bør gi alle studenter bedre muligheter til å oppnå de normerte 20 vekttall. Studentorganisasjonene fokuserer med rette på tiltak for å forbedre studiekvaliteten - det gjorde også utrederne om tre-termin studieordning. Men et viktig spørsmål er hva universiteter og høyskoler politisk kan få *ekstra statlig støtte* til. Å få studenter til å oppnå 20 vekttall pr år er en av lærestedenes definerte oppgaver, lærestedene må klare det bedre innenfor de budsjettmidler de har fått. Å øke antall vekttall pr år til 25-30 er derimot å effektivisere driften, lærestedene har derfor fått ekstra bevilgninger til disse forsøkene.

Referanser

Brandt, Ellen (1993): *Evaluering av forsøk med sommertermin 1992*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt. (Publiseres høst 1993)

Nilsen, Stein & Øystein Aspaas (1992): *Økt innsats - bedre resultat*. Utredning om tre-termins studieår ved norske universiteter og høyskoler. Oslo.

NOU 1988:28 *Med viten og vilje*. Hernes-utvalget.

Skog, Berit & Odd Meland (1992): *Sommerundervisning - et alternativ til sommerjobb?* Evaluering av sommerundervisning ved Universitetet i Trondheim, Den Allmennvitenskapelige Høgskolen. Trondheim, Allforsk AVH - Senter for samfunnsforskning.

5 Studenteksplosjon og sysselsettingsvekst

Av Terje Næss

Satsing på høyere utdanning begrunnes ofte med at det vil øke sysselsettingen og redusere arbeidsledigheten. Samtidig bidrar veksten i høyere utdanning til å holde ungdommen utenfor arbeidsmarkedet. I denne artikkelen drøfter vi derfor mulige effekter av studenttallsveksten på kort, mellomlang og lang sikt.

Innledning

Høyere utdanning har de seneste årene hatt økende betydning som et virkemiddel mot arbeidsledighet. På kort sikt har arbeidsledigheten blitt redusert gjennom opprettelse av nye studieplasser bl.a. finansiert med midler satt av til ekstraordinære sysselsettingstiltak. På mellomlang sikt er det et spørsmål om dimensjoneringen av utdanningstilbudene er i stand til å forhindre strukturell arbeidsledighet som skyldes mistilpassing til behovene i arbeidsmarkedet. I praksis har det vist seg vanskelig å styre fordelingen av studieplasser etter prognoser for det fremtidige behovet for høyere utdannet arbeidskraft. Dimensjoneringen av utdanningssystemet har vanligvis blitt styrt av overordnede utdanningspolitiske målsettinger, regionale hensyn og ulike typer kapasitetsbeskränkninger fremfor usikre arbeidsmarkedsprognoser. På lang sikt skal økt studietilbøyelighet gjennom økt kompetanse gi landet et konkurransefortrinn og legge grunnlag for økt sysselsetting og økonomisk vekst. Dette står sentralt i Sysselsettingsutvalgets innstilling. Kunnskapen om de langsiktige effektene på arbeidsmarkedet er imidlertid svært usikre. På den annen side kan utdanningskapasiteten justeres etterhvert.

Det kan være konflikter mellom målsettingene om redusert arbeidsledighet på kort og på lang sikt. For å redusere arbeidsledigheten på kort sikt kan studieplasser blir opprettet innen fagområder der det er enklest å øke kapasiteten eller der de marginale studiekostnadene er små. Disse studiene kan på den annen side gi dårligere yrkesmuligheter for de nyutdannede kandidatene enn studieretninger hvor kostnadene pr. student er høyere.

Et hovedspørsmål er om den økte tilgangen på kandidater med høyere utdanning samsvarer med et økende antall jobber med høye kvalifikasjonskrav, eller om det bare fører til at arbeidssøkere med lavere utdanning skyves ut av arbeidsmarkedet. Dette er et spørsmål vi vil diskutere i denne artikkelen. Vi vil også diskutere noen forutsetninger for at kandidattallsveksten i årene fremover vil gi økt sysselsetting og redusert arbeidsledighet.

På kort sikt

Ekspansjonen i utdanningssystemet har høyst sannsynlig hatt en betydelig reduserende effekt på arbeidsledigheten - de fleste studiesøkende ville antagelig ha meldt seg på arbeidsmarkedet om de ikke hadde fått studieplasser. Det har blitt beregnet at studenttallet de neste 10 årene høyst sannsynlig vil ligge over 150 000 (Aamodt 1993), dvs omlag 40 000 høyere enn før "studenteksplosjonen" og det måltall som ble satt av Hernesutvalget. Arbeidsledigheten blant ungdom med lite utdanning er høy. Uten veksten i utdanningssystemet ville tilgangen på ungdom med lite utdanning ha vært større, og arbeidsledigheten i denne gruppen og totalt ville ha vært høyere. Også fordi ungdomskullene er store, er det lite sannsynlig at arbeidsmarkedet ville ha kunnet absorbere et mye høyere antall ungdom. Veksten i høyere utdanning har dermed i liten grad ført til at antallet utførte årsverk er blitt lavere enn det ellers ville ha vært, men har gitt et betydelig bidrag til at arbeidsledigheten ikke er enda høyere.

På mellomlang sikt

Vil høyere utdanningsnivå hos arbeidssøkerne øke sysselsettingen, eller fører det bare til at mindre kvalifiserte skyves ut av arbeidsmarkedet? Veksten i høyere utdanning fører til at tilgangen på høyere utdannet arbeidskraft øker i forhold til tilgangen på lavere kvalifisert arbeidskraft. Hvilken effekt dette har på den totale sysselsettingen avhenger av det aktuelle behovet for arbeidskraft med ulike typer kvalifikasjoner, men også av at grupper med ulike kvalifikasjoner kan ha ulike forventninger til arbeidsmarkedet og ulik arbeidsmarkedsatferd. For enkelte grupper av høyere utdannede, hovedsakelig innen helse- og sosialfag og undervisning, har det vært en permanent knapphet på kvalifisert personell. Der må vi forvente at økt tilgang på kvalifisert arbeidskraft har spesielt høy sysselsettingseffekt. På andre fagområder kan økt tilgang på høyere utdannet arbeidskraft i større grad føre til at høyere utdannede går inn i jobber tradisjonelt besatt av lavere kvalifisert arbeidskraft. Effekten blir da hovedsakelig at jobbmulighetene for de med lavere kvalifikasjoner blir dårligere.

Endringer i arbeidsledigheten blant nyutdannede er i alt vesentlig et utslag av endringer i hvor lang tid det tar å skaffe seg jobb. Effekten av høyere utdanning på hvor lang tid det tar å skaffe seg jobb er uklart: på den ene side skulle høyere utdannede i prinsippet kunne velge blant et større antall jobber enn lavt kvalifiserte. På den annen side stiller de høyere krav til jobben. Dessuten er arbeidsgivere ofte lite interessert i å ansette personer de vurderer som overkvalifiserte. Kandidater med generalistpregete utdanninger (f.eks. siviløkonomer), som går til et bredt spekter av jobber, kan ha mer å tjene på å bruke tid på å søke etter arbeid, enn de med en utdanning som er mer spesifikt innrettet mot et yrke (f.eks. lærere og sykepleiere).

I dette avsnittet skal vi forsøke å analysere i hvilken grad økt tilgang på høyere utdannede kandidater har økt den totale sysselsetting. Analysen bygger på tre *forutsetninger*:

1) Vi forutsetter at en eventuell overproduksjon av kvalifisert arbeidskraft bare øker arbeidsledigheten blant nyutdannede kandidater. Høyere utdannede med yrkeserfaring kommer foran nyutdannede i arbeidssøkerkøen, og deres arbeidsmarkedstilpasning blir ikke berørt av økt tilgang på nyutdannede kandidater. Dette er en relativt rimelig forutsetning.

2) Vi forutsetter at jobbinnhold og kvalifikasjonskrav er bestemt av organisatoriske og teknologiske forhold ved arbeidsplassene, og disse påvirkes ikke av tilgangen på høyere utdannede. Det kan diskuteres hvor realistisk denne forutsetningen er - det er rimelig å tro at det i mange typer stillinger er mulig å tilpasse kvalifikasjonskravene til arbeidstakerens kompetanse.

3) Vi forutsetter at arbeidsmarkedet kan deles inn i tre grupper av jobber etter hvilke kvalifikasjonskrav de stiller:

- *de profesjonelle jobbene* som krever en bestemt høyere utdanning. Tilstrømmingen av kvalifisert personale til slike jobber påvirker ikke jobbmulighetene for andre grupper.

- *de høyt kvalifiserte jobbene* som krever høyere utdanning, men ikke en bestemt utdanningsretning. Økt søkning til slike jobber i en utdanningsgruppe reduserer jobbmulighetene for andre grupper av høyere utdannede, men ikke for mindre kvalifiserte arbeidssøkere.

- *de lavt kvalifiserte jobbene* der høyere utdanning uten betydning. Økt søkning til slike jobber i en utdanningsgruppe reduserer jobbmulighetene for alle andre grupper.

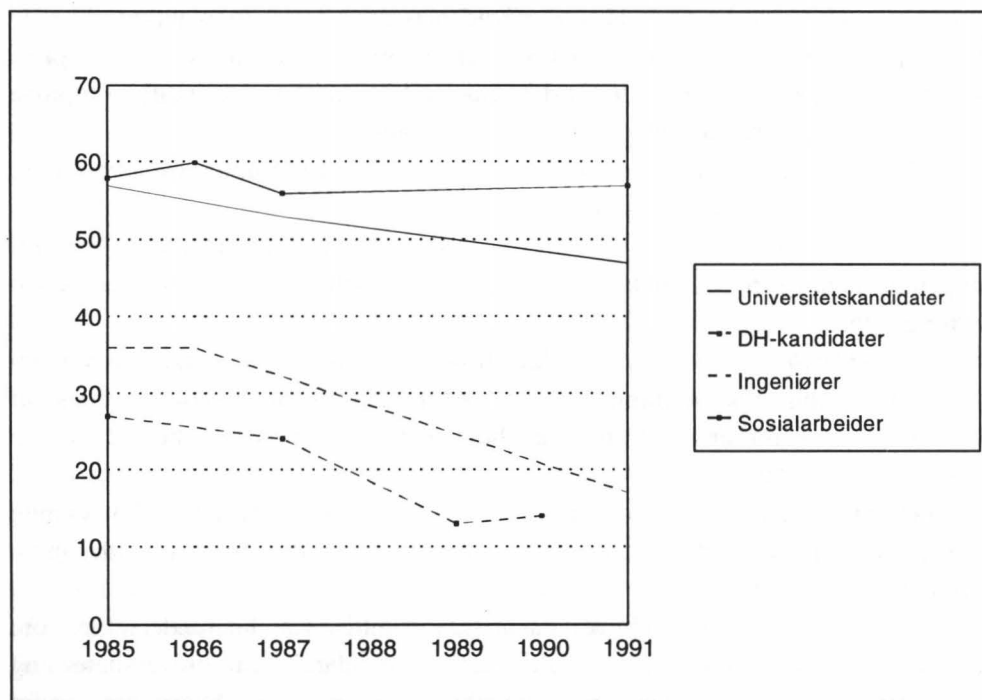
I denne analysen vil vi ta i bruk dataene fra instituttets Kandidatundersøkelse om arbeidsmarkedssituasjonen for nyutdannede kandidater fra universiteter og høyskoler. Det er mulig å plassere kandidater innenfor de tre jobbgruppene ut fra opplysninger om hvordan kandidatene selv vurderer kvalifikasjonskravene, og om forgjengers utdanning. Disse to opplysningene gir stort sett et sammenfallende bilde. Utfra dataene fra Kandidatundersøkelsen i perioden 1985 - 1991 og de forutsetninger vi har gjort, er det derfor mulig å anslå i hvilken grad den økte kandidatproduksjonen har blitt absorbert på de ulike arbeidsmarkedene i løpet av det første halve året etter uteksamineringen.

Vi kan se i hvilken grad økningen i kandidatproduksjonen førte til en økning i den totale sysselsetting, til en fortregning av andre arbeidssøkere i mindre kvalifikasjonskrevende stillinger eller til endret arbeidsmarkedsstatus gjennom videreutdanning, i løpet av det første halve året etter uteksamineringen.

Ungdom uten høyere utdanning har de seneste år hatt store vansker med å få arbeid. Hvis en stor andel av kandidatene har gått til profesjonelle eller høyt

kvalifiserte jobber, tyder det på at økt kompetansenivå har hatt en betydelig positiv sysselsettingseffekt - gitt at de forutsetninger vi har gjort er riktige. Hvis en stor andel av kandidatene har gått til lavt kvalifiserte jobber eller vært arbeidsledige, tyder det på at økt kompetansenivå ikke har hatt noen betydelig positiv sysselsettingseffekt.

Figur 1 viser hvor stor andel av kandidatene de profesjonelle arbeidsmarkedene absorberte i perioden 1985 - 1991. Med profesjonelle jobber menes arbeid som kandidaten selv anså krevde den høyere utdanningen han eller hun hadde fullført.

Figur 1 Prosentandel av antall uteksaminerte kandidater som et halvt år etter eksamen hadde profesjonelle jobber. 1985 - 1991.

I siste halvdel av 80-tallet har andelen av kandidatene som har blitt rekruttert til *profesjonelle jobber* sunket for universitetskandidater, ingeniører og DH-kandidater, men ikke for sosialarbeidere. Det har imidlertid vært en betydelig økning i kandidatproduksjonen i perioden som helhet, mest for DH-kandidater og minst for sosialarbeidere. I absolutte tall har antall som har fått profesjonelle jobber vært omtrent konstant for universitetskandidater og sosialarbeidere, for DH-kandidater og ingeniører har det vært en nedgang.

Høyt kvalifiserte jobber (dvs jobber hvor høyere utdanning har vært relevant, men som ikke har krevd en bestemt utdanningsretning) har bare kunnet absorbere

en liten del av det økte kandidattallet. Universitetskandidater har hatt et konkurransefortrinn på dette arbeidsmarkedet: noe flere av disse har gått til slike jobber, for ingeniører og DH-kandidater har antallet blitt redusert fra 1985 til 1991.

For ingeniører og DH-kandidater har det også vært en klar økning i antall personer som har gått til *lavt kvalifiserte jobber*, dvs arbeid hvor kandidatene har ment at høyere utdanning har vært uten betydning. Disse høgskoleutdannede har i noen grad fortrenget lavt kvalifiserte fra jobbene. Dette antallet er allikevel ubetydelig i forhold til arbeidsledigheten blant de som ikke har høyere utdanning.

Antall sysselsatte blant nyutdannede DH-kandidater og ingeniører et halvt år etter eksamen har sunket i perioden 1985 -1990/91, på tross av en betydelig vekst i kandidatproduksjonen. For disse gruppene har det vært en kraftig økning i *arbeidsledigheten*, men de fleste som ikke har funnet arbeid har gått tilbake til utdanningssystemet. Dette skyldes økte vansker med å få jobb, men kan også tyde på at økt kandidatproduksjon for disse gruppene ikke har hatt særlig stor positiv effekt på den samlede sysselsetting. *Videreutdanning* bedrer imidlertid jobbmulighetene. Dessuten vil jobbforventningene bli tilpasset jobbmulighetene. Dermed kan sysselsettingseffekten av kandidattallsveksten bli større på lang sikt enn på kort sikt. Vi kan derfor foreløpig ikke trekke noen klar konklusjon om hvilken effekt ekspansjonen i disse utdanningsretningene har på den samlede sysselsettingen. NAVFs utredningsinstitutt foretok i 1992 en oppfølgingsundersøkelse av bl.a. DH-økonomer uteksaminert i 1985 og 1989. Når disse dataene foreligger, vil en kunne danne seg et klarere bilde.

Fra 1989 til 1991 var det en økning i antall uteksaminerte universitetskandidater. Omlag 50 prosent av denne økningen ble fanget opp i profesjonelle eller kvalifiserte jobber det første halve året etter uteksamineringen. Fra oppfølgingsundersøkelser ved NAVFs utredningsinstitutt og liknende undersøkelser i andre land vet vi at det ikke er uvanlig å vente mer enn et halvt år før man går inn i en stilling. Det ser derfor ut til at arbeidsmarkedets evne å sysselsette universitetskandidater er klart større enn evnen til å sysselsette arbeidssøkere uten høyere utdanning. Universitetskandidater har i liten grad tatt jobbene fra arbeidssøkere uten høyere utdanning. Økt tilgang på universitetskandidater har derfor hatt en positiv effekt på den samlede sysselsetting, selv om de nyutdannede har fått det vanskeligere med å få jobb.

90-åras akademiske arbeidsmarked

"Studenteksplosjonen" gjør at vi må forvente et økende antall kandidater i årene fremover. Vil dette øke den samlede sysselsetting, eller bare skyve arbeidsledighet over på de som ikke kan eller ønsker å ta høyere utdanning? Beregninger vi har foretatt viser at de økte vanskene med å få jobb for nyutdannede akademikere på slutten av 80-tallet hovedsaklig skyldtes et generelt vanskeligere arbeidsmarked. Men også økt tilgang på kandidater økte arbeidsledigheten et halvt år etter eksamen.

Særlig bidrar den sterke veksten innen økonomisk-administrative fag til økt arbeidsledighet blant nyutdannede økonomer på slutten av 80-tallet.

Under ellers like forhold vil den forventede veksten i kandidattallene gjøre det vanskeligere å få jobb for de nye kandidatene. På den annen side er det to forhold som gjør det mulig at det blir en mer stabil utvikling i arbeidsledigheten blant de nyutdannede enn på slutten av 80-tallet: en stabilisering av den generelle arbeidsledigheten og en mer stabil fordeling av studieplasser på ulike utdanningsretninger. Arbeidsledigheten vokste raskt på slutten av 80-tallet, men situasjonen har stabilisert seg noe. Ovenfor viste vi at den viktigste årsaken til større arbeidsledighet blant nyutdannede kandidater var et generelt vanskelig arbeidsmarked. Om arbeidsmarkedet fortsatt holder seg relativt stabilt, vil det virke til at etterspørselen etter nyutdannede kandidater også holder seg relativt stabil.

De seneste årene har kapasitetsveksten vært mer balansert enn gjennom 80-tallet. De nye studieplassene er blitt fordelt på de fleste fagområder. Bl.a. har man styrket kapasiteten innen helse- og sosialfag, mens veksten innen det økonomisk-administrative fagområdet har stoppet opp. På den annen side har studenttallet vokst spesielt sterkt i universitetsstudier innen samfunnsvitenskap og humaniora. Når veksten særlig har kommet her, skyldes det at disse studiene er relativt fleksible med hensyn på utstyr, praksisplasser etc. I perioden 1985-1991 var studenttallsveksten ved universitetene i humanistiske fag 88 prosent, samfunnsvitenskap 78 prosent og jus 54 prosent. Disse kandidatgruppene har allerede begynt å merke økte vansker med å få jobb, vansker som høyst sannsynlig vil øke i årene fremover.

Samlet sett synes det allikevel å bli en mer stabil fordeling av kandidattallet på ulike utdanningsretninger i årene fremover enn gjennom 80-tallet. Vi vil derfor i større grad kunne unngå arbeidsledighet som skyldes ubalansert vekst innen bestemte utdanningsområder slik vi fikk på slutten av 80-tallet.

Kandidattallsveksten frem til 1991 har imidlertid vært relativt beskjedent i forhold til den vi antagelig vil få i årene fremover, og den vil også til dels skje på andre fagområder enn tidligere. Det skaper usikkerhet om den fremtidige utviklingen. På grunn av personellmangel, naturlig mobilitet i arbeidsmarkedet og substitusjonsmuligheter har arbeidsmarkedet betydelig *fleksibilitet* som gjør det mulig å absorbere moderate økninger i kandidatproduksjon. Vekst i kandidattallet utover et visst nivå vil imidlertid måtte føre til økte vansker med å få jobb. Hvis kandidatproduksjonen over lengre tid er større enn rekrutteringsbehovet, vil antall arbeidsledige hele tiden øke, og dermed også øke konkurransen om jobbene for de nyutdannede kandidatene.

Langsiktig perspektiv

Kvalifikasjonsstrukturen i arbeidsmarkedet er på mellomlang sikt i stor grad bestemt av teknologiske og organisatoriske forhold, og dessuten tilpasset utdanningsnivået i tidligere kull av arbeidssøkere. På mellomlang sikt må derfor utdanningssystemet til en viss grad tilpasse seg de kvalifikasjonskrav som etterspørres i arbeidsmarkedet. Satsingen på høyere utdanning begrunnes bl.a. med en mer kvalifisert arbeidsstyrke vil *bidra til å skape nye jobber og ny økonomisk vekst* på lang sikt. Det finnes imidlertid lite dokumentasjon om i hvilken grad høyere utdanning vil ha slike effekter, og eventuelt hva slags kompetanse som er særlig aktuell i en slik sammenheng. Det fremheves spesielt at det er nødvendig at høyere utdanning innrettes mot å bistå norsk næringsliv med å hevde seg i internasjonal konkurranse, som vil bli hardere i årene fremover. Konkurransedyktig teknologi og innsikt i internasjonale markeder fremheves som sentralt. Men det synes problematisk å argumentere for en radikal økning av den generelle studiefrekvens utfra et behov for økt kompetanse innen teknologi og økonomi. Disse fagområdene, især økonomi, hadde en relativt stor studenttallsvekst gjennom 80-tallet, og i andre sammenhenger har man gått inn for å begrense veksten på disse områdene, bl.a. utfra at nettopp disse gruppene hadde størst vansker på arbeidsmarkedet i slutten av 80-tallet. For å styrke kompetansen innen teknologi og økonomi er trolig et bedre etter- og videreutdanningstilbud et like viktig virkemiddel som økt kapasitet i grunnutdanningene.

Den prosentvise studenttallsveksten innen realfag og teknologi har de senere årene vært lavere enn den samlede studenttallsvekst. Slik den faktiske utbyggingen av utdanningssystemet har vært de seneste årene, er det skjermet tjenesteyting, hovedsaklig innen *offentlig sektor*, som må absorbere det aller meste av den økte kandidattilgangen. På disse arbeidsmarkedsområdene er behovene i stor grad bestemt av politiske beslutninger, og arbeidstakernes kompetanse synes å kunne ha liten jobbskapingseffekt. Den langsiktige jobbskapingseffekten av et økende utdanningsnivå synes derfor å være usikker.

Oppsummering

Studenteksplosjonen vil gi en økning i kandidattallet som temmelig sikkert vil øke kandidatenes vansker med å få jobb i årene fremover. Dette er imidlertid ikke til hinder for at studenteksplosjonen også gir positive bidrag til sysselsettingen på kort og mellomlang sikt. For det første bidrar det økte studenttallet direkte til å holde et betydelig antall unge utenfor arbeidsmarkedet. For det andre er det klare indisier på at etterspørselen etter høyt utdannede er betydelig større enn for lavt utdannede. Økt tilgang på høyt utdannede fører etter alt å dømme i liten grad til at lavere utdannede støtes ut av arbeidsmarkedet. Det knytter seg betydelig usikkerhet til et slikt resonnement, særlig på lang sikt. Generelt tyder all erfaring på at arbeids-

markedet har en betydelig evne til å absorbere et økende antall med høyere utdanning. Eventuelle jobbskapingseffekter på lang sikt av et økende kompetansenivå er enda mer usikkert.

Referanser

Kandidatundersøkelsen 1991. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 2/93.

NOU 1992:26 *En nasjonal strategi for økt sysselsetting*. Finans - og tolldepartementet.

Næss, Terje (1993): *Etterspørsel etter høyere utdannet arbeidskraft*. Upublisert arbeidsnotat fra NAVFs utredningsinstitutt. Oslo.

Aamodt, Per Olaf (1993): *Om dimensjonering av høyere utdanning*. Upublisert arbeidsnotat fra NAVFs utredningsinstitutt. Oslo.

6 Økonomutdanningene i Norge - studieinnhold og arbeidsmarkeds-tilpasning

Av Bjørn Stensaker

I løpet av åttiårene fant det sted en stor økning i antall studieplasser og i antall studenter innen det økonomisk-administrative fagfeltet. I denne artikkelen spør vi om denne veksten har hatt betydning for kvaliteten på økonomiutdanningene, både innen den enkelte utdanningen, men også for hva slags arbeid de ferdige kandidatene har funnet etter endt utdanning.

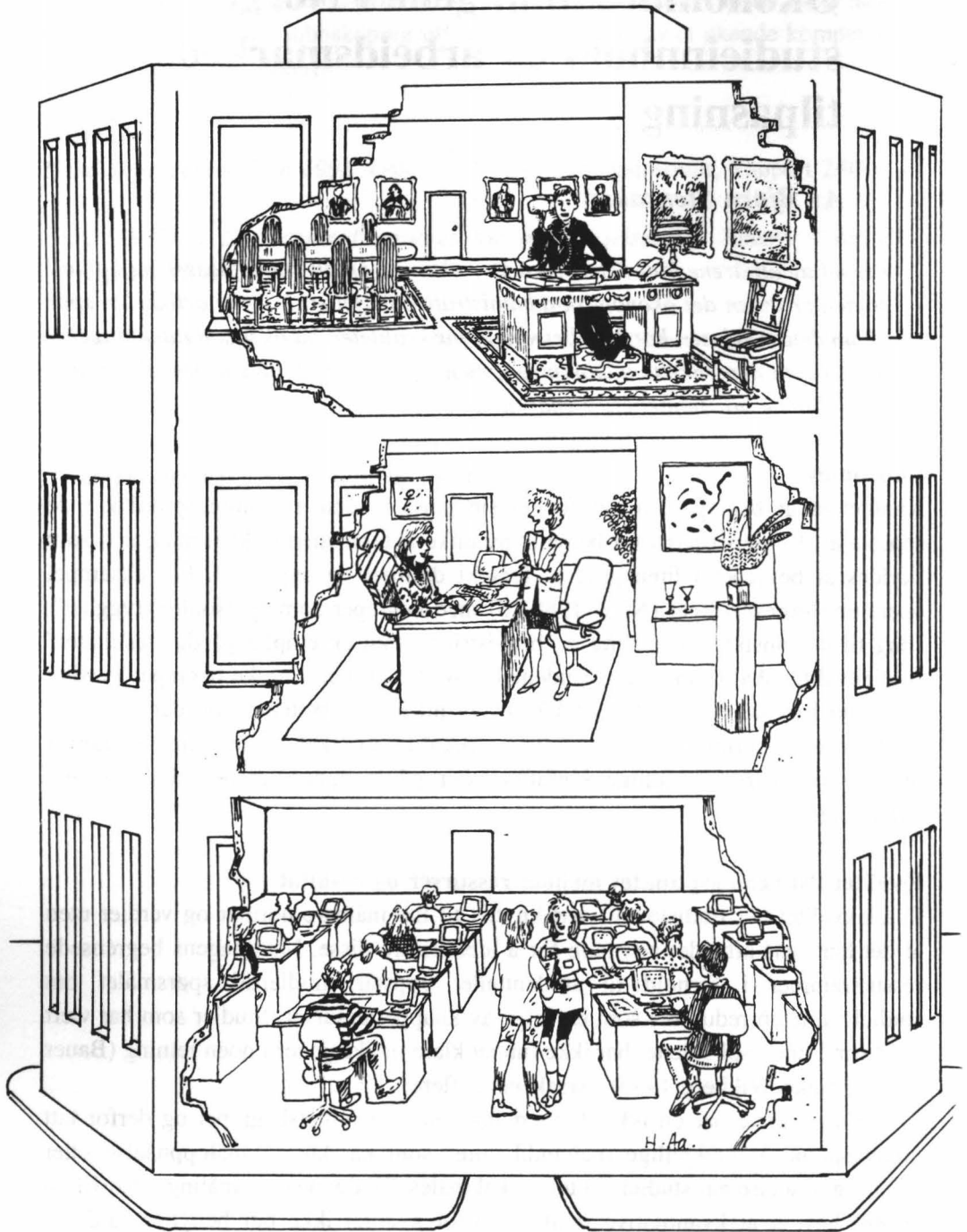
Innledning

Kvalitet er et begrep som har funnet sin plass i norsk utdanningspolitikk i de seneste år. Begrepet har vært benyttet av ulike aktører med ulikt formål, noe som skyldes at begrepet i liten grad er forsøkt definert og avgrenset. For eksempel opererer Hernesutvalget (NOU 1988:28) med begreper som "personlig trygghet", "hug til ny innsikt", "innføling og begeistring" som eksempler på de "resultater" studiekvalitet skal fremme hos studentene. Andre ønsker å bruke begrepet kvalitet i forhold hva samfunnet ønsker å få ut av utdanningssystemet, og der relevans, legitimitet og effektivitet er viktige stikkord. Vi skal innledningsvis derfor introdusere noen forskjellige innfallsvinkler på kvalitetsbegrepet innen høyere utdanning:

Kvalitet i skjæringspunktet mellom ressurser og resultat

Studiekvalitet har tradisjonelt vært knyttet til lite målbare normer og verdier uten at det har vært arbeidet nærmere for å identifisere disse. Med dagens begrensede ressursrammer i forhold til studenttallet oppstår imidlertid spørsmålet om studiekvaliteten reduseres som en følge av knappe ressurser. Studier som har vært gjort for å undersøke dette, har ikke funnet klare indikasjoner i noen retning (Bauer 1989, Franke-Wikberg 1989). Årsakene er flere:

For det første har en ikke definert innholdet i kvalitetsbegrepet og derfor tatt utgangspunkt i forskjellige måleindikatorer som karakterer, måloppnåelse eller offentlig anseelse når studiekvaliteten skal måles. Til denne type målinger har Elton (1988) hevdet at kvantitative indikatorer for kvalitet ikke bør benyttes fordi de viktigste målene innen utdanningen nettopp er av kvalitativ karakter. For det andre er kvalitetssammenligninger mellom studier og institusjoner problematiske fordi det

ØKONOMER HAR ULIK NYTTE AV UTDANNINGEN SIN

er en rekke faktorer som ikke holdes konstante, og som derved kan innvirke på resultatet av en analyse.

Kvalitet som innsatsfaktor for økt gjennomstrømning

Med dagens økte interesse for høyere utdanning har en målsetting for både utdanningsmyndighetene og for utdanningsinstitusjonene vært å øke gjennomstrømningen i systemet. Det er betydelig "slack" i det norske utdanningssystemet, der endel studenter bruker mer enn normert tid på sine studier (Berg 1990). Med høyere gjennomstrømning i utdanningssystemet vil en både komme nærmere politiske mål som "lik rett til utdanning", men også utnytte eksisterende ressursrammer bedre. For å korte ned på "overtiden" hos enkelte studenter, er studiekvalitet dermed blitt fremmet som en viktig innsatsfaktor.

Kvalitet som konkurransefaktor

Trangere økonomiske tider har i tillegg ført til at studiekvalitetsbegrepet er lansert som en mulig konkurransefordel både for individer og for nasjoner (Van Vught 1987). En strategi for mange land er i dag å se på høyere utdanning som en viktig faktor som kan lede til ny økonomisk fremgang.

De økonomiske konjunkturer har i tillegg ledet til en høyere arbeidsledighet, noe som også har rammet akademikere (Arnesen og Egge 1992). For enkeltindivider er det derfor blitt stadig mer viktig å ha en utdanning som oppfattes som gunstig i forhold til arbeidsmarkedet.

Studiekvalitet og arbeidsmarkedet for økonomer

Med utgangspunkt i kandidater fra økonomisk-administrative utdanninger ønsker vi å se nærmere på sammenhengen mellom studiekvaliteten og det arbeidsmarkedet økonomer sikter seg inn mot.

I løpet av åttiåra fant det sted en stor vekst i økonomisk-administrative utdanninger i Norge. Både antall institusjoner og antall spesialiseringsretninger økte, slik at mens antallet studieplasser i 1981 var på 6 364, var tallet i 1991 økt til 21 700 studieplasser (Gjærum-utvalget 1992;55). Ser vi nærmere på utdannings-eksplosjonen innen de økonomisk-administrative fagene ser vi også at det er to særtrekk ved veksten. For det første er det i privat sektor mesteparten av opprettelsen av nye studieplasser har funnet sted, og for det andre er det særlig innen kortere ett- til toårige studier at økningen har vært størst. Siviløkonomstudier, og i særdeleshet Norges Handelshøyskole, har ikke hatt så stor vekst i studenttallet.

En slik vekst i antall studieplasser kan for det første *ha forårsaket kvalitetsproblemer innen hver enkelt skole* når nye lærerkrefter skal ansettes, lokaler tilpasses undervisning og nytt pensum utarbeides. For det andre kan veksten i antall uteksaminerte økonomer også ha ført til *hardere konkurranse mellom uteksaminerte*

kandidater på arbeidsmarkedet. En kan tenke seg flere varianter av denne konkurransen. Det kan tenkes at kandidater fra kortere økonomistudier i større grad konkurrerer med kandidater fra lengre økonomistudier om et begrenset antall jobber. En kan også tenke seg at siden økningen i antall kandidater spesielt har skjedd i privat sektor, har kandidater fra de offentlige og de private utdanningsinstitusjonene kommet i et konkurranseforhold der arbeidsmarkedets oppfatning av relevansen ("nytteverdien") i kandidatenes utdanning kan stå sentralt.

For å strukturere diskusjonen rundt disse spørsmålene skal vi benytte oss av en oppdeling av kvalitetsbegrepet som Studiekvalitetsutvalget (1989) foretok, der de definerer studiekvaliteten som summen av 1) Programkvalitet (undervisning, studieopplegget), og 2) Resultatkvalitet (sluttproduktet i form av læringsresultater, relevant arbeid)¹.

Datautvalg og metode

Tallmaterialet i denne artikkelen er hentet fra en større undersøkelse av barneverns-
pedagoger, sosionomer og økonomer foretatt av NAVFs utredningsinstitutt i 1992. Materialet om økonomene er samlet inn for to kull; kandidater uteksaminert våren 1985 og kandidater uteksaminert våren 1989. Det vil si tre og syv år etter eksamen. Kun uteksaminerte med to år eller lengre økonomistudium er med i utvalget.

Tilsammen var utvalget av økonomer på 3 291 personer, 1 132 personer uteksaminert i 1985 og 2 159 personer uteksaminert i 1989. Svarprosenten i undersøkelsen for utvalget totalt er 62,5 prosent, henholdsvis 61 og 64 prosent for de to kullene. I de etterfølgende tabellene er kullene imidlertid slått sammen. Dette er gjort av to årsaker. For det første er registreringsrutinene på enkelte høgskoler slik at kandidatene først blir registrert når de bestiller vitnemålet. Dette har ført til at det i utvalget befinner seg kandidater som egentlig var uteksaminert på et annet tidspunkt enn i 1985 og 1989. Uteksamineringstidspunktet spiller imidlertid ikke en sentral rolle for analysen i denne artikkelen siden vårt utgangspunkt er å sammenligne kandidater med kortere og lengre økonomutdanning, samt om de er uteksaminert ved offentlige eller private utdanningsinstitusjoner. For det andre kan vi ved å slå sammen kullene justere for tilfeldige positive og negative studentvurderinger på enkelttidspunkter (March og Bailey 1993).

¹ Studiekvalitetsutvalget benytter også begrepene inntakskvalitet (for å beskrive studentenes forkunnskaper før de begynner på studiene) og rammekvalitet (fysisk struktur, ressurser) i sin oppdeling av kvalitetsbegrepet. Dette er imidlertid forhold som vi ikke skal ta opp i denne artikkelen.

Økonomiutdanningenes programkvalitet

Under denne merkelappen fokuserer vi på *innholdet* i økonomiutdanningen, dvs. om veksten i økonomiutdanningstilbudet har forårsaket kvalitetsproblemer i lærings-situasjonen. Hovedspørsmålet er her hvordan studentene opplever undervisnings-situasjonen og læringsmiljøet på den enkelte høyskole. Vi skal rette søkelyset på tre dimensjoner i denne forbindelse;

- lærernes undervisning (tabell 1),
- hvordan undervisningsopplegget er lagt opp (tabell 2), samt
- studentenes vurdering av enkeltfagene i utdanningen (tabell 3).

Tabell 1 Hva er ditt hovedinntrykk av lærernes undervisning ved den økonomiske utdanningen du avsluttet i 1985/1989²? Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning. N = 2 194.

	Offentlig utdanning					
	2-3 års utd.			4 års utd.		
	Godt	Passe	Dårlig	Godt	Passe	Dårlig
Muntlig framstillingsevne	66	27	7	67	28	5
Forberedelse til undervisning	65	30	6	69	29	3
Veiledning av studentene	38	42	21	36	42	22
Åpenhet overfor kritikk	28	51	21	32	55	13

	Privat utdanning					
	2-3 års utd.			4 års utd.		
	Godt	Passe	Dårlig	Godt	Passe	Dårlig
Muntlig framstillingsevne	75	23	2	77	19	3
Forberedelse til undervisning	74	23	3	73	25	2
Veiledning av studentene	36	40	25	41	41	18
Åpenhet overfor kritikk	38	43	20	38	46	16

² Svaralternativene "Svært godt" og "Godt" er i tabellen slått sammen til "Godt". Svaralternativene "Svært dårlig" og "Dårlig" er slått sammen til "Dårlig".

I spørreundersøkelsen er økonomene bedt om å svare på fire dimensjoner knyttet til lærernes *undervisning* på den skolen hvor de tok sin økonomutdanning; lærernes muntlige fremstillingsevne, grad av forberedelse til undervisning, veiledning av studentene, samt lærernes åpenhet overfor kritikk av undervisningen.

Tabell 1 viser at økonomene stort sett er meget godt fornøyd med lærernes muntlige fremstillingsevne, samt graden av forberedelse til undervisningen. Økonomene er imidlertid ikke så positive til lærernes veiledning og grad av åpenhet overfor kritikk av undervisningen. Vi finner små forskjeller mellom offentlige og private utdanningstilbud, og mellom korte og lengre utdanninger. Økt studenttilstrømning kan ha vært en medvirkende årsak til disse resultatene. At de tidligere studentene er godt fornøyd med lærernes forberedelse til undervisningen og deres muntlig fremstillingsevne er i liten grad koblet opp mot økte studenttall. Grad av veiledning og lærernes åpenhet overfor kritikk av undervisning er derimot svært avhengig av antallet studenter. En stor økning i antall studenter pr. lærer kan føre til at den tid hver enkelt student får i veiledning kan bli kraftig redusert. At den personlige kontakten mellom lærer og student på denne måten minker, kan også være en årsak til at mange studenter ikke er fornøyd med hvordan lærerne tar imot kritikk av undervisningen.

Tradisjonelt har høgskoleundervisning vært mer "skolepreget" uten den valgfrihet og den store vekten på selvstudier som har preget universitetsstudiene. Er så økonomene fornøyd med denne type undervisningsopplegg?

Tabell 2 Hvordan vurderer du fordelingen av undervisningen på henholdsvis forelesninger, kollokvier og selvstudier ved denne utdanningen³? Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning. N = 2 205.

	Offentlig utdanning					
	2-3 års utd.			4 års utd.		
	Mye	Passe	Lite	Mye	Passe	Lite
Forelesninger	20	74	6	19	80	1
Kollokvier/gruppeundervisning	4	42	54	1	55	44
Tid til selvstudier	6	81	13	6	85	9
	Privat utdanning					
	2-3 års utd.			4 års utd.		
	Mye	Passe	Lite	Mye	Passe	Lite
Forelesninger	18	72	10	24	73	4
Kollokvier/gruppeundervisning	3	43	54	3	48	49
Tid til selvstudier	11	73	15	7	82	11

Omtrent halvparten av alle økonomene mente det hadde vært for lite gruppeundervisning og kollokvier, men ellers synes de tidligere studentene at det undervisningsopplegget de hadde hatt var greit organisert. Også når det gjelder fordelingen av tid til forelesninger og til selvstudier er det store flertall av økonomene fornøyd. Igjen finner vi lite forskjell mellom vurderingene til økonomer fra offentlige og private utdanningsinstitusjoner, og mellom korte og lengre studier.

At økonomene synes de hadde for lite gruppeundervisning og kollokvier kan igjen tilbakeføres til økt tilstrømning av antall studenter. Gruppeundervisning er en meget ressurskrevende undervisningsform, som kan være vanskelig å gjennomføre hvis antallet studenter blir for stort. For høgskoler med begrensede ressurser er det å avholde forelesninger i større lokaler derfor en mindre ressurskrevende undervisningsform, selvom altså studentene synes å ville ha mer av andre undervisningsformer.

³ Svaralternativene "Svært mye" og "Litt for mye" er i tabellen slått sammen til "Mye". Svaralternativene "Litt for lite" og "Altfor lite" er slått sammen til "Lite".

Økonomiutdanningene består av en rekke *enkeltfag* som er satt sammen til et helhetlig studium. Noe variasjon i fagsammensetningen kan vi finne mellom institusjonene, men i hovedsak består økonomiutdanningen av endel kjernefag som alle høyskoler uansett studieopplegg har i sin studieplan. I tabell 3 er endel av de mest relevante fagområdene innen et økonomistudium listet opp. I undersøkelsen ble økonomene bedt om å vurdere det samlede utbytte de hadde hatt av undervisningsopplegget i disse enkeltfagene.

Tabell 3 viser at de tidligere studentene, uansett studielengde og om utdanningen er tatt ved en offentlig eller privat skole, stort sett er fornøyd med de enkeltfagene de har tatt innenfor sin økonomiutdanning. Det faget som de fleste studentene er gjennomgående lite fornøyd med er EDB/databehandling, et fag som oftest er integrert i de øvrige fag i økonomiutdanningen.

I motsetning til de korte studiene på de private høyskolene var språkundervisning noe som nesten ikke forekom hos de kortere to- til treårige offentlige økonomiutdanningene, der hele 70 prosent svarer at språk ikke var aktuelt som fagområde. Statistikk og markedsføring er fag som studentene fra private høyskoler er veldig godt fornøyd med sammenlignet med offentlig sektor. For regnskapsfaget er forholdet omvendt, der finner vi flest fornøyde fra offentlige høyskoler.

Har programkvaliteten blitt skadelidende?

Det ser ikke ut til at programkvaliteten i økonomi og administrasjonsfag har blitt skadelidende som en konsekvens av den økende studenttilstrømmningen i åttiårene. Økonomene synes å være godt fornøyd med det faglige utbyttet av enkeltfagene, og de synes lærekreftene fungerte godt i undervisningssituasjonen.

Men det økte antallet studenter ser ut til å ha hatt noen negative konsekvenser: Endel økonomer synes at den individuelle veiledningen de fikk av lærerne var for dårlig, samt at de heller ikke er fornøyd med hvordan lærerne mottok kritikk av undervisningen.

Svært mange økonomer ønsker seg også mer gruppeundervisning, en ressurskrevende undervisningsform som det kan være vanskelig å prioritere når antallet studenter overstiger hva lærerne makter å overkomme. Økte ressurser til mer individuell veiledning og undervisning synes derfor å være viktige satsingsområder fremover.

Tabell 3 Hvordan vurderer du det samlede undervisningsopplegg (pensum, forelesninger og kollokvier i følgende fag ved den skolen du avsluttet utdanningen? Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning⁴. N = 2 185.

	Offentlig utdanning								Privat utdanning							
	2-3 års utdanning				4 års utdanning				2-3 års utdanning				4 års utdanning			
	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt
Statistikk	56	25	18	2	50	33	14	3	78	15	6	1	73	20	7	1
Økonomisk styring	51	31	10	8	84	12	3	2	65	24	10	2	60	26	14	1
Finansiering	55	38	15	2	82	12	5	1	59	26	15	1	71	22	7	0
Offentlig økonomi	29	27	20	24	39	28	13	21	28	34	24	15	36	36	21	7
Regnskap	63	22	13	2	67	23	8	2	52	30	17	1	47	33	19	1
Makroøkonomi	53	28	17	1	84	11	5	1	56	28	13	3	66	27	7	1
Markedsføring	41	30	16	13	51	31	17	2	72	18	8	3	77	18	5	1
Org. og ledelse	50	30	18	3	47	31	20	2	54	24	18	3	56	27	17	0
Språk	7	10	13	70	53	15	6	26	74	15	7	4	50	36	13	2
EDB	25	27	46	2	25	37	33	4	47	29	23	1	28	34	36	2

⁴ I tabellen er svaralternativene "Svært godt" og "Godt" slått sammen til "Godt". Svaralternativene "Dårlig" og "Svært dårlig" er slått sammen til "Dårlig".

Økonomutdanningenes resultatkvallitet

Her vil vi rette søkelyset mot den *relevansen* økonomutdanningene har i arbeidsmarkedet. Det grunnleggende spørsmålet er her om økonomkandidatene får seg relevant arbeid etter utdanningen. Vi skal vurdere to dimensjoner ved dette forholdet:

- for det første om det var økonomutdanningen eller annen utdanning som gjorde at de fikk jobb (tabell 4 og 5),
- for det andre om innholdet i deres arbeid er å betrakte som relevant ut fra økonomutdanningen (tabell 6 og 7).

Fra tidligere undersøkelser av DH-kandidater vet vi at disse generelt har gått til et mye bredere spekter av jobber enn universitetskandidater. Dette gjelder både DH-kandidater fra økonomifag og fra andre fag (Næss 1991A;68).

Det har vært antydnet at DH-kandidater har vært *overkvalifisert* for de jobbene de har fått, og *underkvalifisert* for de jobbene de har ønsket å få i konkurranse med f.eks. universitetskandidater (Næss 1991A;65). Arbeidsledigheten generelt har også økt for økonomene. Selv for siviløkonomer og de med tilsvarende utdanning, f.eks. det tidligere Handelsakademiet, har arbeidsledigheten forverret seg de senere år (Bækken 1992;66). For mange økonomer, og særlig for de med kortere økonomisk utdanning har derfor videreutdanning vært en utvei for å øke sin kompetanse og attraktivitet. Et spørsmål som imidlertid da kommer opp er om det er økonomiutdanningen eller annen utdanning som har ført til at en har fått jobb. I undersøkelsen har vi spurt om dette og svarene er gjengitt i tabell 4.

Tabell 4 Når du vurderer utdanningsmessige forhold; hva tror du hadde størst betydning for at du fikk din nåværende jobb? Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning. N = 2 006.

Offentlig utdanning							
2-3 års utdanning				4 års utdanning			
A	B	C	D	A	B	C	D
6	51	36	8	2	87	10	2

Privat utdanning							
2-3 års utdanning				4 års utdanning			
A	B	C	D	A	B	C	D
6	53	32	9	4	85	5	5

A = Annen høyere utdanning avsluttet før 1985/1989.

B = Økonomutdanningen avsluttet i 1985/1989.

C = Høyere utdanning avsluttet etter 1985/1989.

D = Høyere utdanning uten betydning i nåværende jobb.

Av de kandidatene som hadde kortere økonomisk utdanning mener rundt en tredjedel at de fikk sitt arbeid på grunn av utdanning som de tok *etter* sin korte økonomutdanning. Selv om en slik videreutdanning også kan ha vært innen økonomiske fag, tyder dette på et behov for videreutdanning for de med kortest utdanning. Dette gjelder både for privat og offentlig utdanning. Faktisk viser det seg at bare rundt *halvparten* av de med kortere økonomisk utdanning fikk seg arbeid på grunn av den økonomiske utdanningen de tok i 1985/89. For siviløkonomer og tilsvarende er situasjonen ikke like drastisk, selvom også rundt 15 prosent av disse oppgir at de fikk arbeid av andre årsaker enn sin økonomutdanning.

Fra utlandet vet vi at høgskolers prestisje ofte kan ha betydning når kandidater senere skal melde seg på arbeidsmarkedet. Å være uteksaminert fra kjente læresteder kan være en stor konkurransefordel. Har dette betydning også i Norge?

Tabell 5 Tror du skolens prestisje har hatt betydning for dine muligheter på arbeidsmarkedet? Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning. N = 1 094.

Offentlig utdanning					
2-3 års utdanning			4 års utdanning		
A	B	C	A	B	C
23	76	2	75	23	2
Privat utdanning					
2-3 års utdanning			4 års utdanning		
A	B	C	A	B	C
62	38	0	53	46	2

A = Positiv innvirkning på mulighetene.

B = Liten/ingen innvirkning på mulighetene.

C = Negativ innvirkning på mulighetene.

Tabell 5 viser at det er forholdsvis store forskjeller på økonomiutdanningers status i Norge slik uteksaminerte kandidater vurderer det. Den offentlige fireårige siviløkonomutdanningen synes å stå i en særklasse statusmessig, der hele 75 prosent av siviløkonomene mente skolens prestisje hadde positiv betydning for jobbmulighetene⁵. Det offentlige DH-systemet synes imidlertid ikke å ha samme status. Bare 23 prosent av DH-økonomene mente at skolens status hadde positiv innvirkning. For private høyskoler oppfattes forholdet mellom de kortere og de lengre økonomiske utdanningene mer likt. Henholdsvis 63 prosent av de med kortere, og 53 prosent av de med lengre økonomisk utdanning mente at skolens prestisje telte positivt i jobbsammenheng.

Vi merker oss spesielt at det er veldig stor forskjell i vurderingen mellom de kortere offentlige og private økonomiske utdanningene. At de kortere private økonomiske utdanningene vurderes å ha høy status kan ha sammenheng med at kandidater fra disse skolene kan ha ulikt utgangspunkt i tidligere utdanning og yrkeserfaring, noe som igjen kan ha påvirket deres vurdering.

Har så økonomene et relevant jobbinnhold i forhold til sin utdanning? Næss (1991B;61) har i en tidligere undersøkelse påpekt at mange av de nyutdannede

⁵ I 1985 og i 1989 da disse kandidatene ble uteksaminert var offentlig siviløkonomutdanning i hovedsak gitt ved Norges Handelshøyskole, selv om flere offentlige høyskoler senere har begynt å utdanne kandidater til siviløkonomtittel.

kandidatene fra distriktshøgskolene, også økonomene, innehar jobber som de mener ikke krever høyere utdanning. Gjelder dette også i lengre tid etter eksamen og innen alle økonomiske fagområder? Vi har i tabell 6 listet opp endel relevante fag fra økonomisk utdanning og stilt spørsmålet om hvorvidt kandidatene har hatt nytte av disse fagene i senere arbeidsforhold.

Mens vi i tabell 3 ba kandidatene vurdere fagene de hadde hatt i sin økonomiske utdanning isolert sett, har vi altså i tabell 6 bedt kandidatene vurdere fagene i lys av de behov som har vist seg å være tilstede i deres arbeidsforhold. Den mest markante endringen som har skjedd er for faget EDB/ databehandling. Mens kandidatene i Tabell 3 generelt vurderte undervisningen de fikk i dette faget som mindre bra, viser det seg at kandidatene har hatt svært stor nytte av denne undervisningen senere.

I Tabell 3 vurderte kandidatene fra korte og lengre, og fra offentlige og private økonomiutdanninger utbyttet av fagene veldig forskjellig. I Tabell 6 er det stor *likhet* mellom økonomiutdanningene i hvilke fag de har hatt nytte av senere. Alle kandidatene synes å ha hatt stor nytte av undervisningen i regnskap og i økonomistyring.

At det er regnskaps- og EDB kunnskapene som de fleste av kandidatene med kortere økonomisk utdanning har hatt nytte av, understøtter tidligere funn at økonomer med kortere utdanning gjerne går inn i tradisjonelt handels og kontorarbeid (Næss 1991B;61). Fag som finansiering og makroøkonomi er det i særlig grad de med fire års siviløkonomutdanning eller tilsvarende som har hatt nytte av.

Tabell 6 Når du vurderer ditt nåværende eller tidligere arbeid; hva slags utbytte har du hatt av den økonomiske utdanningen du avsluttet i 1985/89⁶?. Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning. N = 2 083.

	Offentlig utdanning								Privat utdanning							
	2-3 års utdanning				4 års utdanning				2-3 års utdanning				4 års utdanning			
	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt	Godt	Passe	Dårlig	Ikke aktuelt
Statistikk	17	28	36	18	27	34	27	12	37	28	25	11	33	33	24	9
Økonomisk styring	54	23	11	13	75	17	5	4	62	21	11	7	67	19	11	3
Finansiering	44	30	15	11	63	21	7	9	42	27	22	9	54	24	17	5
Offentlig økonomi	16	20	26	38	19	30	19	32	13	25	29	33	13	33	30	14
Regnskap	73	14	7	6	71	19	7	3	68	16	11	6	63	22	12	3
Makro-økonomi	18	32	30	19	40	33	19	8	22	30	28	20	30	38	22	11
Markedsføring	29	24	22	26	31	35	24	10	45	21	20	14	58	22	14	6
Org. og ledelse	44	31	16	9	42	34	18	5	47	24	16	13	52	28	16	4
Språk	10	13	10	67	38	23	10	30	48	25	14	13	46	30	17	7
EDB	54	21	21	4	54	28	14	4	75	14	9	3	55	26	17	2

⁶ I tabellen er svaralternativene "Svært godt" og "Godt" slått sammen til "Godt". Svaralternativene "Dårlig" og "Svært dårlig" er slått sammen til "Dårlig".

I Tabell 4 så vi at rundt en tredjedel av de med kortere økonomisk utdanning hadde tatt videreutdanning, og at de vurderte denne videreutdanningen som avgjørende for deres senere arbeidsforhold. Likevel behøver ikke dette bety at den økonomiske utdanningen er irrelevant i forhold til arbeidsoppgavene. En slik videreutdanning kan også bety at arbeidsgivere stiller større krav til formell utdanning hos de kandidatene de ansetter. De som har tatt en slik videreutdanning etter sin økonomiske utdanning derfor blitt spurt om de kunne ha utført sine nåværende arbeidsoppgaver *uten* denne videreutdanningen.

Tabell 7 Kunne du ha utført dine nåværende arbeidsoppgaver med den utdanningen du avsluttet i 1985/89? Prosentfordeling for økonomer med kort/lang og offentlig/privat utdanning. N = 1 346.

Offentlig utdanning					
2-3 års utdanning			4 års utdanning		
Ja	Nei	Ikke relevant	Ja	Nei	Ikke relevant
49	43	8	67	32	2
Privat utdanning					
2-3 års utdanning			4 års utdanning		
Ja	Nei	Ikke relevant	Ja	Nei	Ikke relevant
65	29	6	65	32	3

For 43 prosent av DH-økonomene var den opprinnelige utdanningen de tok ikke tilstrekkelig for å utføre de nåværende arbeidsoppgavene. For alle andre økonomer er denne prosentandelen på mellom 29 og 32 prosent. Dette betyr at for mange DH-økonomer er en slik videreutdanning svært sentral for at de befinner seg i sin nåværende stilling.

At såpass mange DH-økonomer ikke kunne utført sitt nåværende arbeid med den utdanningen de avsluttet i 1985/89, kan tyde på at for mange av disse var økonomutdanningen kun et første steg i en lengre utdanning hvor siktemålet også er andre arbeidsoppgaver enn de som en kortere økonomutdanning kvalifiserer for. For DH-økonomene kan det synes som om økonomifaget kun inngår som en delenhets i en lengre og kanskje bredere utdanning (se Arnesens artikkel).

En utdanning i samsvar med arbeidsmarkedets behov?

Det synes som om vi i spørsmålet om relevans i økonomiutdanningene er nødt å differensiere mellom korte og lengre studier. For siviløkonomer og andre med tilsvarende fireårig utdanning synes det som om utdanningen er godt i samsvar med arbeidsmarkedets behov. Få av disse tar videreutdanning, og særlig for de offentlig utdannede siviløkonomer er utdanningen og høgskolen de kommer fra godt kjent i arbeidsmarkedet, noe som synes å gi positiv innvirkning på senere jobbmuligheter.

I sitt senere arbeidsforhold har de med lang økonomiutdanning også nytte av flere økonomirelevante fag, og synes på denne måten å få brukt bredden i sin utdanning.

Av de med lang fireårig økonomiutdanning som i tillegg har tatt videreutdanning kunne en svært høy andel, rundt 2/3 ha utført sin nåværende jobb med sin opprinnelige utdanning. Dette kan tyde på at det i hovedsak er faglig interesse og muligheter for faglig fornying som ligger bak videreutdanningen, og ikke et krav om kompetanseheving fra arbeidsgiver.

For kandidater med kortere økonomiutdanning ser situasjonen ikke så lys ut. For rundt halvparten av kandidatene med to til tre års økonomiutdanning bak seg var den formelle økonomiutdanningen *ikke* hovedårsaken til at de fikk seg arbeid. Å være uteksaminert fra det regionale DH-systemet synes i 1980-årene heller ikke å være noe prestisjefyllt som hjelper ferdige kandidater inn på arbeidsmarkedet. For kandidater fra det private høgskolesystemet synes prestisjen å være langt høyere, med lite skille mellom de med kortere og lengre utdanning, etter økonomenes egen vurdering.

Kandidater med kortere økonomiutdanning har, sammenlignet med siviløkonomer og tilsvarende, heller ikke hatt så stor nytte av hele sin utdanning i sitt senere arbeidsforhold. Det er særlig regnskapsfag og EDB fag som peker seg ut som områder de med kortere utdanning spesielt drar nytte av. Av de kandidatene som har tatt videreutdanning etter endt økonomiutdanning synes det spesielt som om mange av DH-økonomene ikke kunne utført sitt nåværende arbeid uten denne videreutdanningen.

Oppsummering

Den økte studenttilstrømningen til de økonomisk-administrative studiene på åttitallet ser ikke ut til merkbart å ha påvirket kvaliteten på innholdet i den utdanning som tilbys. Riktignok savner endel tidligere studenter mer individuell veiledning og undervisning, men få uttrykker misnøye med kvaliteten på økonomutdanningen⁷.

Økonomiutdanningenes relevans i forhold til arbeidsmarkedet er det verre stilt med. Den økonomiske krisen de senere år har ført til at tilbudet av jobber innen dette fagområdet er snevret inn. Kandidater med kortere økonomiutdanning må konkurrere med kandidater på siviløkonominivå om et mer begrenset antall jobber (Næss 1991), en konkurransen som de med lengre økonomutdanning synes å gå seirende ut av (Bækken 1992). På grunn av denne konkurransen synes det som om de med kortere økonomutdanning må ta en ekstra runde med videreutdanning for å øke sin "konkurranseskraft" på arbeidsmarkedet. At arbeidsgivere generelt er i ferd med å øke det formelle utdanningskravet til en rekke jobber, samtidig som vi har høye arbeidsledighetstall, bidrar i tillegg til denne videreutdanningstendensen (Næss 1991B;61). Veksten innen økonomutdanningene synes altså å ha skapt problemer med (resultat-) kvaliteten der veksten har vært størst, i de kortere utdanningene.

De korte økonomutdanningene synes imidlertid å være tilpasningsdyktige "generalist" utdanninger som det er forholdsvis lett å kunne bygge ut i andre retninger, eventuelt å spesialisere seg videre i. Bl.a. revisorspesialisering ser ut til å gi positivt resultat i arbeidsmarkedssammenheng for DH-økonomer (se Arnesens artikkel).

Referanser

Arnesen, Clara Åse & Marit Egge (red.)(1992): *Utdanning og arbeidsmarked 1992*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt.

Bækken, Jane (1992): *Arbidsmarkedet et halvt år etter eksamen for kandidater med høyere utdanning. Enkeltutdanninger*, I Clara Åse Arnesen og Marit Egge (red): *Utdanning og arbeidsmarked 1992*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt.

Bauer, M. (1989): *Hur går det? - med utvärdering av universiteter & högskolor. Lägesrapport från fyra länder*. Stockholm, UHÄ/FOU, Arbetsrapport 1989:1.

Berg, Lisbet (1990): *Studieløpet*, forprosjektrapport. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 11/90.

⁷ En kontroll for uteksamineringstidspunktet viser at det er forholdsvis liten forskjell på de oppfatningene 1985 og 1989 kullene har av programkvaliteten.

- Elton, L. (1988): *The Public Accountability of British Higher Education*; Paper to the Tenth AIRforum. Bergen.
- Franke-Wikberg, Sigbrit (1989): *Att bedöma undervisningskvalitet på institutionsnivå*. Stockholm, UHÄ/FOU, Arbetsrapport 1989:6.
- Gjærumutvalget (1992): *Økonomisk-administrativ utdanning fram til siviløkonomgrad*. Oslo, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- March, Herbert W., & Michael Bailey (1993): Multidimensional Students' Evaluations of Teaching Effectiveness, I *The Journal of Higher Education*, Vol. 64, No. 1, s.1-18.
- NOU 1988:28: *Med viten og vilje*, Innstilling fra Universitets og høgscoleutvalget. Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Næss, Terje (1991A): Er DH-kandidater for lite kvalifisert?, I Ellen Brandt (red): *Utdanning og arbeidsmarked 1991. Tendenser og perspektiver*. Oslo, NAVFs utredningsinstitut, Rapport 13/91.
- Næss, Terje (1991B): Tilgang og behov for høyere utdannet arbeidskraft, I Ellen Brandt (red): *Utdanning og arbeidsmarked 1991. Tendenser og perspektiver*. Oslo, NAVFs utredningsinstitut, Rapport 13/91.
- Studiekvalitetsutvalget (1990): Innstilling fra Studiekvalitetsutvalget. Oslo. F2898.
- Van Vught, F.A. & H.R. Kells (eds.)(1987): *Selfregulation, self-study and program review in higher education*. Den Haag, Culemborg.

7 Den toårige DH-økonomutdanningen - en selvstendig yrkesutdanning?

Av Clara Åse Arnesen

Stadig flere ungdommer velger idag å ta høyere utdanning, og de velger relativt langvarige studier. I denne artikkelen stiller vi spørsmål ved om den toårige DH-økonomutdanningen fungerer som en selvstendig yrkesutdanning, eller om den bare er en mellomstasjon i en lengre utdanning.

Innledning

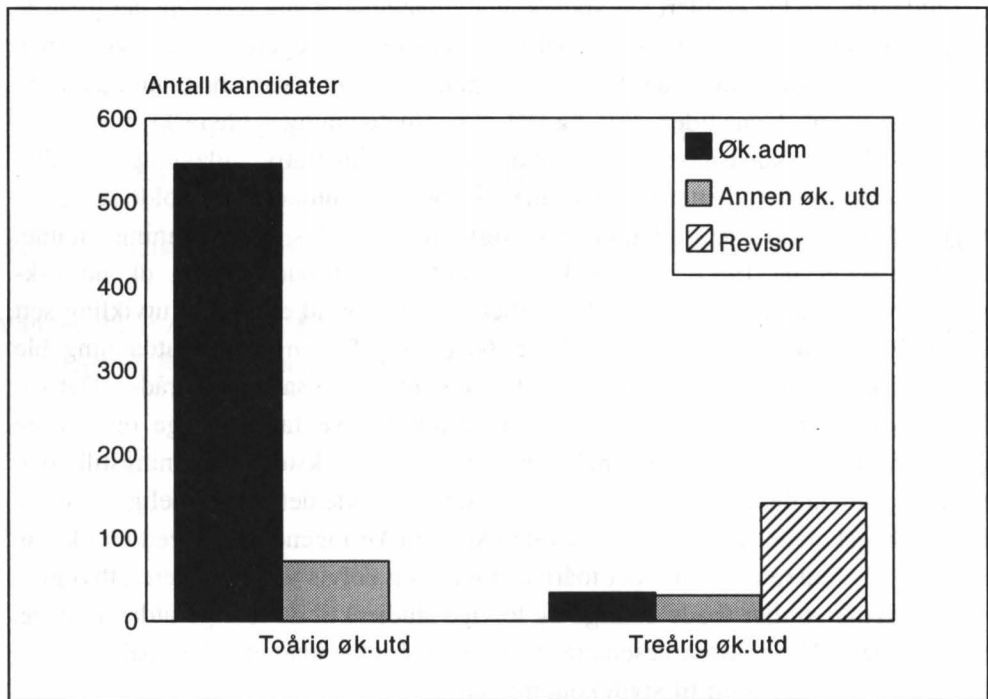
Da de første distriktshøgskoleutdanningene i økonomisk-administrative fag ble etablert utover på 1970-tallet var målsettingen at de skulle gi et kortvarig, avsluttet og selvstendig utdanningstilbud som et alternativ til de lengre universitetsutdanningene. Studiet skulle gi yrkeskompetanse, men også kvalifisere for videre studier og skulle kunne tas som ledd i videre- og etterutdanning. Før den toårige DH-utdanningen ble etablert var siviløkonomutdanningen ved NHH og det treårige bedriftsøkonomstudiet ved BI så godt som enerådende høyere utdanninger innen økonomisk-administrative fag. Behovet for personell med økonomisk-administrativ utdanning var på denne tiden stort, og DH-økonomutdanningen ble raskt en suksess. Til tross for at kapasiteten innen økonomisk-administrativ utdanning var økt, fortsatte etterspørselen etter personer med denne typen utdanning å holde seg på et høyt nivå utover på 1980-tallet, noe som førte til en eksplosjon i utdanningstilbudet på dette feltet på 1980-tallet. Veksten i utdanningstilbudet innen økonomisk-administrative fag på slutten av 1980-tallet var i stor grad en ønsket utvikling sett fra myndighetenes side. I St. meld. nr. 66 (1984-85) om høyere utdanning ble økonomisk-administrativ utdanning pekt ut som ett av tre satsingsområder. Det var de kortvarige studiene innen økonomisk-administrative fag (ettårige og toårige studier) ved private høgskoler som hadde den sterkeste veksten i utdanningstilbudet. Men også innen det offentlige utdanningssystem skjedde det en betydelig vekst. På distriktshøgskolene skjedde veksten i de økonomiske fagene delvis ved en økning av tallet på studieplasser ved det toårige studiet, og delvis ved en videre utbygging av påbyggingsstudier (både ettårige og toårige studier) til de toårige utdanningene. Både Agder DH og høgskolesenteret i Bodø har f. eks. idag et toårig påbyggingsstudium som fører fram til siviløkonomgrad.

Da arbeidsmarkedet i siste halvdel på 1980-tallet forverret seg, fikk dette spesielt store konsekvenser for kandidater med ulike typer økonomisk-administrativ utdanning. Sammenbrudd innen bank-og finansinstitusjoner kombinert med meget høy kandidatproduksjon har gjort arbeidsmarkedet spesielt vanskelig for de med den korteste økonomiske utdanningen, men også siviløkonomer har fått økende problemer. Både utviklingen på arbeidsmarkedet og mulighetene for å utvide den toårige utdanningen gir grunnlag for å spørre om den toårige DH-økonom-utdanningen er i ferd med å miste sin betydning som en selvstendig yrkesutdanning. Vi vil belyse denne problemstillingen ved å bruke data fra våre undersøkelser av nyutdannede kandidater 1/2 år etter eksamen.

Utviklingen i kandidattallene, fordeling på toårig og treårig utdanning

I løpet av 1980-tallet økte tallet på uteksaminerte DH-økonomer fra 259 i 1981 til 978 kandidater i 1990. Det har altså skjedd nesten en firedobling av tallet på DH-økonomer i perioden. Tallene omfatter både de toårige og treårige utdanningene.

Figur 1 viser hvordan kandidatene som var uteksaminert i 1990 og besvarte spørreskjemaet, fordelte seg på de toårige og treårige utdanningene.

Figur 1 Antall DH-kandidater i økonomiske fag utdannet i 1990 etter utdanningstype

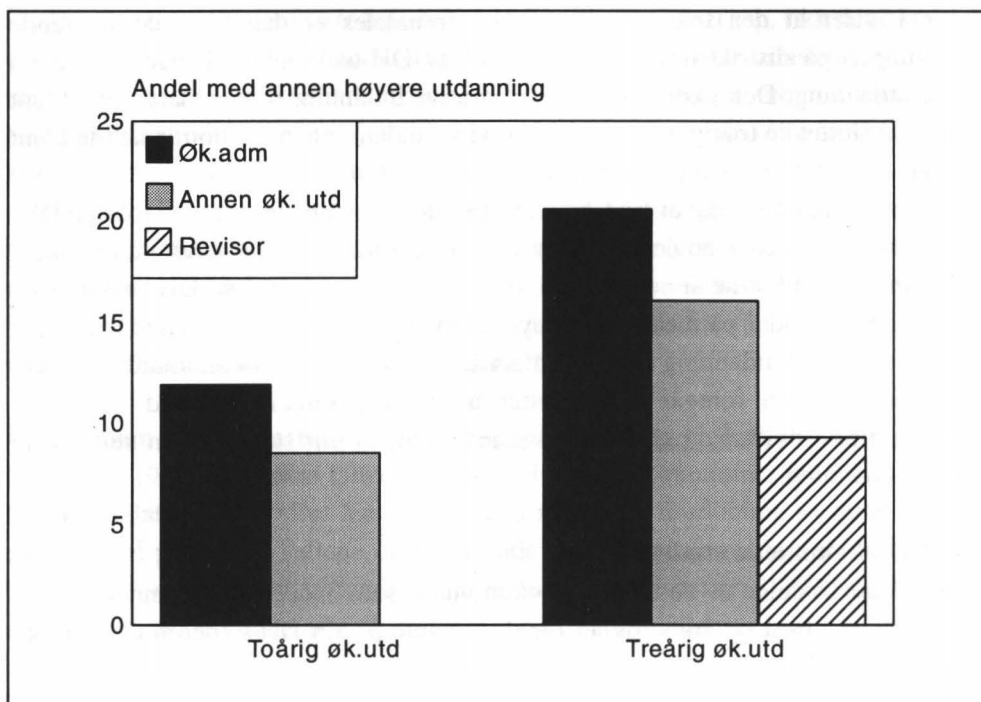
Figur 1 viser at den toårige utdanningen fremdeles er den klart dominerende utdanningen på distriktshøgskolene. Ca 3/4 av DH-økonomene hadde fullført en toårig utdanning. Den økonomisk administrative utdanningen var klart størst blant de som avsluttet en toårig utdanning, og revisor-utdanningen var dominerende blant de som avsluttet en treårig utdanning¹.

Vi kan imidlertid ikke ut fra figuren trekke den konklusjonen at den toårige DH-økonomutdanningen fremdeles spiller en viktig rolle som en selvstendig yrkesutdanning. For å kunne si noe om det, må vi se på i hvilken grad DH-økonomene også har eller holder på med annen høyere utdanning. I våre 1/2 års undersøkelser kartlegges høyere utdanning som er fullført *før* den toårige DH-økonomutdanningen, og utdanning som foregår 1/2 år etter avsluttet eksamen. Dermed får vi en indikasjon på i hvilken grad den toårige utdanningen blir stående som den eneste høyere utdanning.

Har DH-økonomene studert før?

Figur 2 viser andelen av de ulike DH-økonomene som hadde fullført annen høyere utdanning av minst ett års varighet før de begynte på sin DH-økonom utdanning.

¹ "Annen toårig økonomisk utdanning" omfatter bedriftsøkonomlinje, økonomisk administrative fag med vekt på mindre bedrifter, toårig linje med informatikk og økonomi, toårig studium i regnskap, Televerkets videreutdanning for ansatte, bokbransjefag og landbruksøkonomi. "Annen treårig økonomisk utdanning" omfatter ettårig påbyggingsutdanning i markedsføring og internasjonalisering, ettårig påbygging i materialadministrasjon og treårig studium i fiskeriøkonomi.

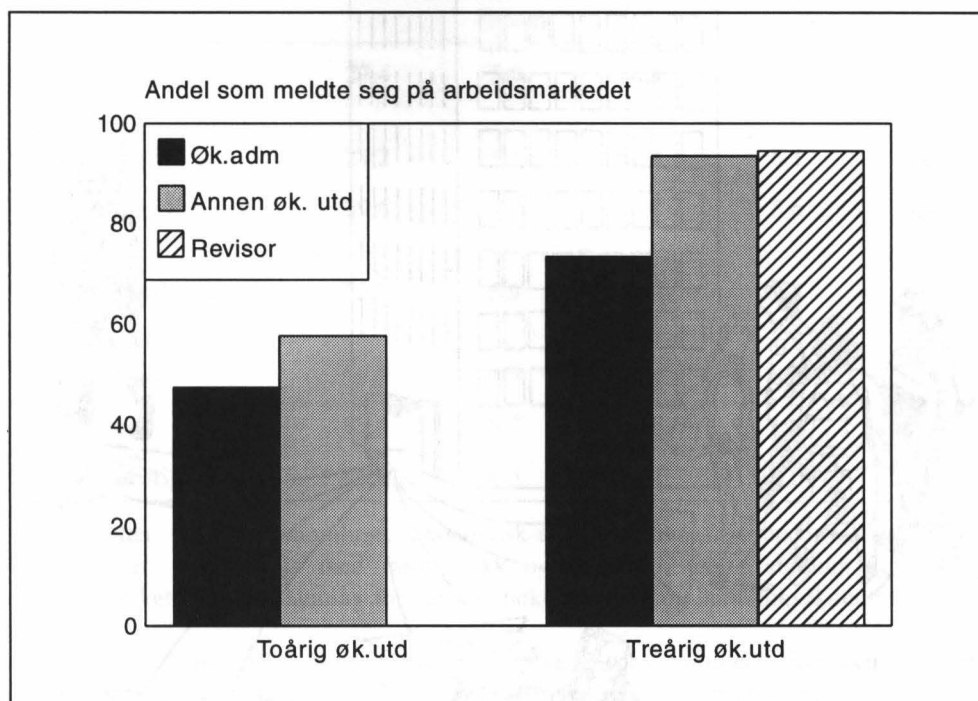
Figur 2 Andel DH-kandidater i økonomiske fag utdannet i 1990 som har fullført minst ett år annen høyere utdanning før DH-utdanningen

Vi ser at blant de med toårig økonomutdanning hadde bare mellom 9 og 12 prosent av kandidatene allerede fullført minst ett års annen høyere utdanning før de begynte på DH-økonomutdanningen. Vi må kunne fastslå at det store flertallet av de som avsluttet sin toårige økonomiske utdanning i 1990 valgte denne utdanningen som sin første høyere utdanning. Blant de som avsluttet treårig økonomisk utdanning hadde mellom 9 og 21 prosent av de ulike gruppene fullført annen høyere utdanning, færrest av de revisorutdannede.

Arbeid eller videre utdanning?

Ikke alle forsøker å få inntektsgivende arbeid etter å ha avsluttet en toårig DH-økonomutdanning. Hvorvidt man gjør det avhenger blant annet av hvilket studiemål man har; om den toårige DH-økonomutdanningen er det endelige studiemålet eller en mellomstasjon på vei til f. eks. siviløkonomutdanning. Situasjonen på arbeidsmarkedet spiller også inn. Har man f. eks. muligheter for å få relevant arbeid med en toårig utdanning, eller tvinger et vanskelig arbeidsmarked en til å ta videre utdanning for å være bedre rustet i den knivskarpe konkurransen om de relevante jobbene?

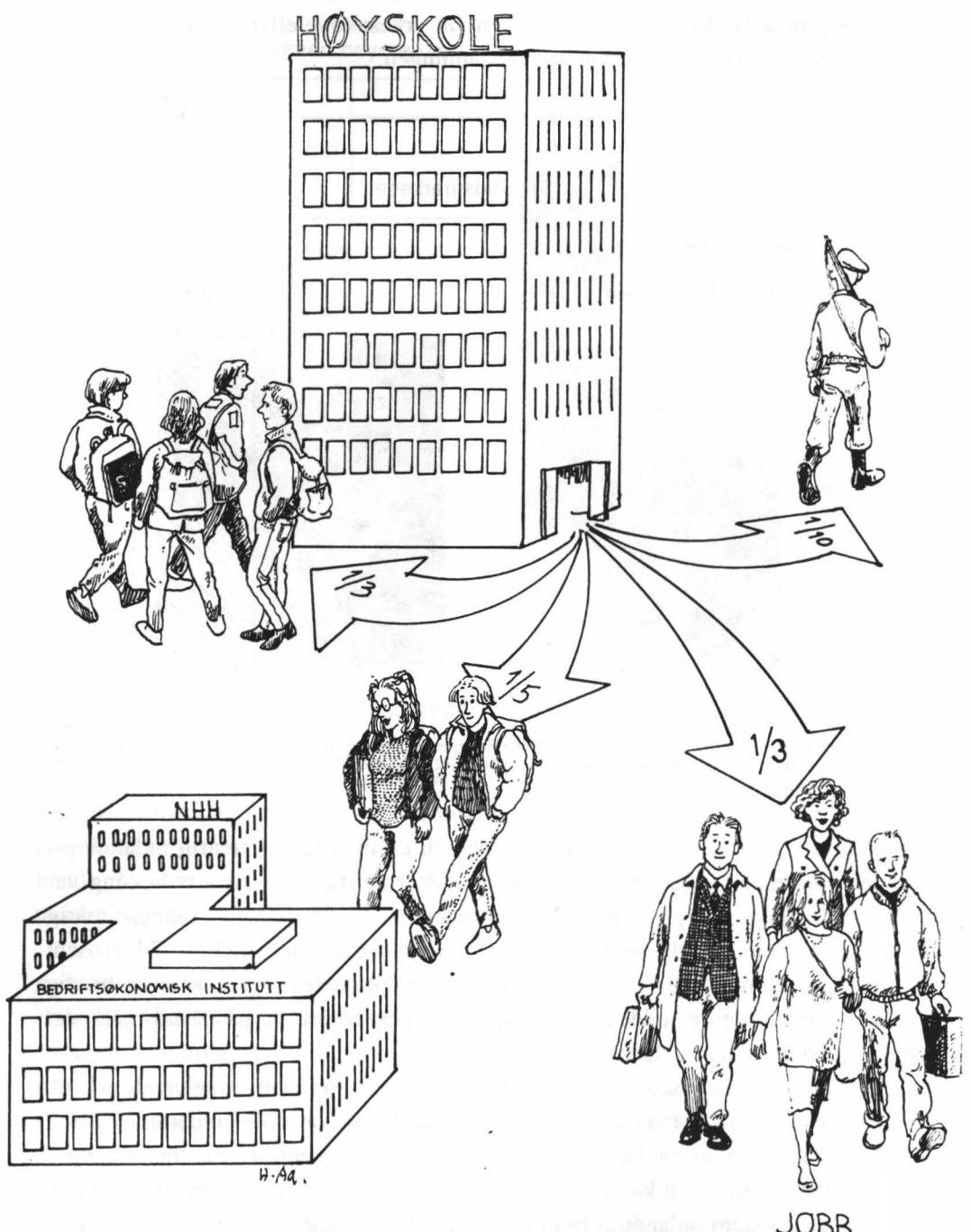
Figur 3 viser hvor stor andel av de ulike DH-økonomene utdannet i 1990 som meldte seg på arbeidsmarkedet, dvs. enten var yrkesaktive eller hadde forsøkt å få inntektsgivende arbeid i samsvar med utdanningen.

Figur 3 Andel DH-kandidater i økonomiske fag utdannet i 1990 som meldte seg på arbeidsmarkedet

Vi ser at det var betydelige forskjeller mellom de med to- og treårig utdanning i andelen som meldte seg på arbeidsmarkedet. For de med en toårig utdanning var andelen mellom 47 prosent (toårig øk.-adm.) og 58 prosent (annen toårig utdanning), mens for de med treårig utdanning var andelen mellom 74 prosent (økonomisk-administrativ utdanning) og 94 prosent (revisor). De med en treårig DH-økonomutdanning hadde altså i langt større grad meldt seg på arbeidsmarkedet enn de med en toårig utdanning.

At man meldte seg på arbeidsmarkedet, dvs forsøkte å få inntektsgivende arbeid, behøver ikke å bety at man primært ønsket arbeid framfor videre utdanning. For å sikre seg å ha noe å gjøre, kan personer som primært ønsket videre utdanning, også ha søkt arbeid. Omvendt kan personer som primært ønsket inntektsgivende arbeid, fortsette med videre utdanning fordi de regnet med at sjansene for å få et relevant inntektsgivende arbeid var små. Tabell 1 nedenfor viser kandidatenes hovedaktivitet i november 1990, altså et halvt år etter eksamen.

HVOR GÅR ØKONOMENE ?

Tabell 1 Hovedaktivitet 1/2 år etter eksamen for DH-økonomer i 1990. Prosent

	Yrkes- aktiv	Irrele- vant arbeid	Studier uten lønn	Verne- plikt	Annet
Toårig utdanning	27,4	5,0	56,8	6,0	4,7
Økonomisk administrativ	27,2	5,1	57,6	6,1	4,0
Annen toårig ¹	29,6	4,2	50,7	5,6	9,9
Treårig utdanning	72,7	5,9	12,2	2,4	6,8
Økonomisk administrativ	55,9	5,9	29,4	8,8	0,0
Revisorer	83,6	5,7	6,4	1,4	2,9
Annen treårig ²	41,9	6,5	19,4	0,0	32,3

¹ Omfatter bedriftsøkonomlinje, økonomisk-administrative fag med vekt på mindre bedrifter, toårig linje med informatikk og økonomi, toårig studium i regnskap, Televerkets videreutdanning for ansatte, bokbransjefag og landbruksøkonomi.

² Omfatter 1-årig påbyggingsutdanning i markedsføring og internasjonalisering, 1-årig påbygging i materialadministrasjon og 3-årig studium i fiskeriøkonomi.

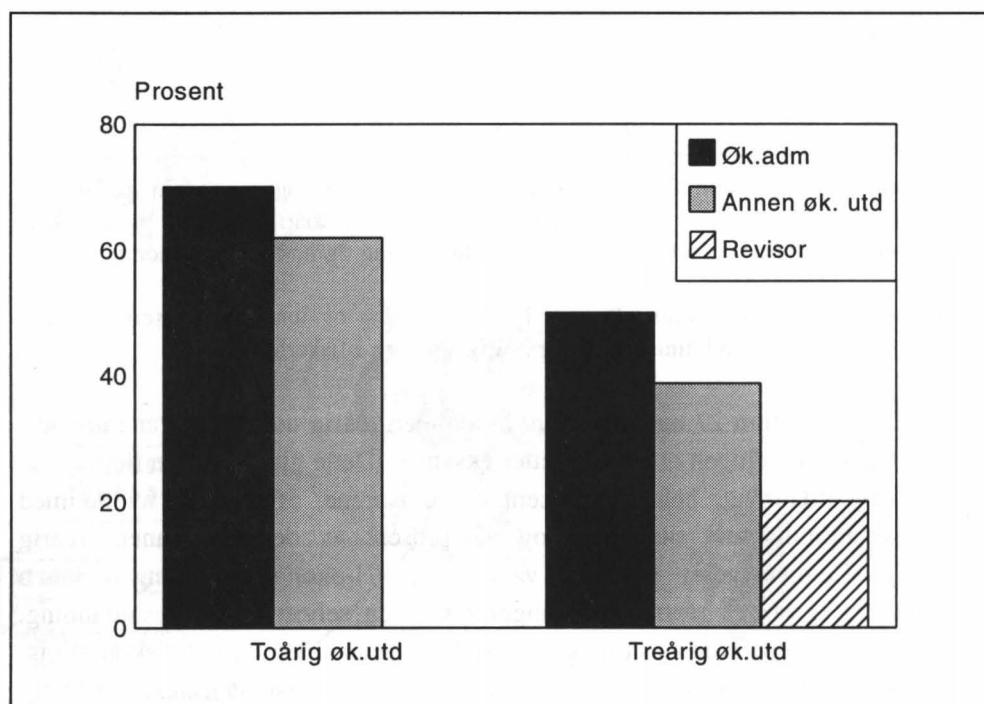
Vi ser at bare mellom 27 og 30 prosent av de med toårig utdanning var i arbeid i samsvar med utdanningen et halvt år etter eksamen. Dette gjaldt mange flere av de med treårig utdanning: hele 84 prosent av revisorene, 56 prosent av de med økonomisk-administrativ utdanning og 42 prosent av de med annen treårig utdanning. Revisorstudiet synes å være den DH-økonomutdanningen innen økonomiske fag som i størst grad fungerer som en selvstendig yrkesutdanning. Revisorutdanningen er da også meget spesialisert, mens den økonomisk-administrative utdanningen må betegnes som en generalistutdanning (se Stensakers artikkel).

Videre ser vi av tabell 1 at over halvparten (57 prosent) av de med toårig utdanning hadde videre studier som hovedaktivitet et halvt år etter eksamen, mens bare 12 prosent av de med treårig utdanning hadde det. Blant de med treårig utdanning varierte imidlertid andelen en god del mellom de ulike gruppene. Mens bare 6 prosent av revisorene hadde videre studier som hovedaktivitet et halvt år etter eksamen, hadde 29 prosent av de med treårig økonomisk-administrativ utdanning det. I tillegg hadde 7 prosent av de med toårig økonomisk utdanning og 8 prosent av de med treårig utdanning videre studier som biaktivitet. Dette betyr

altså at andelen av de enkelte gruppene som utdanner seg videre er 7-8 prosent høyere enn det tabell 1 viser.

De fleste DH-økonomer som studerer videre fortsetter med studier innen økonomiske fag. Over 2/3 av all videreutdanning blant de med toårig utdanning var innen dette fagfeltet, dvs. videreutdanning fungerer stort sett som en faglig fordypning. Det kan nevnes at nesten 1/3 av de som studerte videre fortsatte med siviløkonomstudier. Dette innebærer at nesten 20 prosent av alle som avsluttet et toårig DH-økonomstudium i 1990 gikk videre til siviløkonomstudiet. Her er det toårige DH-studiet bare første trinn mot en fireårig utdanning.

Figur 4 viser andelen av hver utdanningsgruppe som hadde avsluttet minst ett års annen høyere utdanning eller var i gang med videre studier innen høyere utdanning.

Figur 4 Andel av DH-kandidatene utdannet i 1990 som hadde avsluttet minst ett års annen høyere utdanning før DH-økonomutdanningen eller var igang med videre studier innen høyere utdanning 1/2 år etter eksamen

Vi ser at blant de som avsluttet en toårig økonomisk utdanning så hadde mellom 62 og 70 prosent av kandidatene enten fullført minst ett års annen høyere utdanning eller var igang med videre studier. Dette understreker at den toårige DH-økonomutdanningen i liten grad idag oppfyller målsettingen om å være en selvstendig yrkesutdanning. I underkant av 1/3 av kandidatene med den toårige DH-økonom-

utdanningen har foreløpig denne utdanningen som sin eneste høyere utdanning, dvs er ikke i gang med videre studier et halvt år etter eksamen eller har tidligere fullført minst ett års annen høyere utdanning. Sannsynligvis vil noen av disse ta mere utdanning i løpet av kommende år, slik at i realiteten enda færre blir stående med toårig DH-økonomutdanning som sin eneste høyere utdanning. For tiden synes den toårige DH-økonomutdanningen primært å fungere som et springbrett for videre studier spesielt innen feltet økonomi, ved at kandidatene enten fortsetter med ettårige påbyggingsstudier eller siviløkonomstudiet.

Det vanskelige arbeidsmarkedet er noe av årsaken til at så mange velger å fortsette med videre studier. I alt 17 prosent av de med toårig utdanning som studerte videre sier at de studerte videre fordi de trodde det ville bli vanskelig å få arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. Denne gruppa består nok stort sett av personer som hadde den toårig DH-økonomutdanningen som sitt endelige studiemål, men som altså har sett seg nødt til å fortsette med videre studier for å styrke sine sjanser på arbeidsmarkedet. I underkant av halvparten av de med toårig utdanning som studerte videre svarte at den videre utdanningen delvis skyldtes at de trodde de ville få problemer på arbeidsmarkedet. Samlet sett oppga derved i underkant av 2/3 av alle med toårig utdanning som studerte videre mulige problemer på arbeidsmarkedet som en årsak til videre studier. De resterende 1/3 er trolig en gruppe som hadde planlagt den toårige DH-økonomutdanningen som en mellomstasjon i sin utdanning.

Oppsummering

Den toårige DH-økonomutdanningen synes for tiden i liten grad å fungere som en selvstendig yrkesutdanning ifølge resultatene fra 1/2 årsundersøkelsen i 1990. Over 2/3 av de som fullførte en toårig DH-økonomutdanning hadde enten allerede fullført minst ett års annen høyere utdanning, eller var i gang med videre studier på heltid eller deltid. Det ser imidlertid ut til at DH-økonomutdanningen i stor grad fungerer som en førstegangsutdanning og bare i begrenset utstrekning som videreutdanning for personer som allerede har en høyere utdanning (bare 12 prosent hadde fullført minst ett års annen høyere utdanning). Flertallet av de som avsluttet den toårige DH-økonomutdanningen valgte imidlertid å fortsette med videre studier, de fleste innen økonomi. Det er grunn til å tro at noe i overkant av 1/3 av de som studerte videre hadde planlagt et lengre studieløp enn en toårig utdanning. I underkant av 1/5 av de med toårig DH-økonomutdanning som studerte videre gjorde det fordi de trodde det ville bli vanskelig å få arbeid i samsvar med utdanningen. I underkant av halvparten av de som studerte videre oppga at de delvis gjorde det fordi de trodde det kunne bli vanskelig å få arbeid i samsvar med utdanningen. Det vanskelige arbeidsmarkedet synes altså enten direkte eller indirekte å ha betydning for at en såpass høy andel velger å studere videre.

Den rolle DH-økonomutdanningen vil ha som selvstendig yrkesutdanning i framtida vil til en viss grad avhenge av etterspørselen etter denne typen kompetanse og også hvor mange kandidater som uteksamineres innen økonomiske fag. Selv om arbeidsmarkedet for kortvarig økonomisk utdanning skulle bedre seg noe i løpet av de kommende årene, vil nok en betydelig del av de som avslutter en toårig utdanning velge å studere videre. Gjærumutvalget (1992) foreslår bl. a. en samordning av den toårige økonomisk-administrative utdanningen her i landet for å lette overgangen til ett- og toårige påbyggingsstudier, herunder siviløkonomutdanning. Dette forslaget er med på å understreke hvor viktig videreutdanningsaspektet har blitt i struktureringen av den toårige økonomisk-administrative utdanningen. Det er derfor all grunn til å tro at den toårige DH-økonomutdanningen i framtida vil være vel så viktig som et springbrett til en lenger utdanning innen økonomisk-administrative fag som en selvstendig yrkesutdanning.

Referanser

St. meld. nr. 66 (1984-85): *Om høyere utdanning*. Kultur- og vitenskapsdepartementet.

Gjærumutvalget (1992): *Økonomisk-administrativ utdanning fram til siviløkonomgrad*. Utredning avgitt 1. november 1992 av arbeidsgruppe oppnevnt av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

8 Sosialarbeideres vurdering av egen utdanning

Av *Jane Bækken*

Det har lenge pågått diskusjoner om endringer av grunnutdanningene for sosialarbeiderne i forhold til arbeidsfeltene i sosialsektoren. I denne artikkelen skal vi se nærmere på hvordan sosionomer og barnevernpedagoger vurderer grunnutdanningene¹. Vi skal også se på omfang og type videreutdanning som er tatt, og om det er sammenheng mellom kompetansebehov og videreutdanning.

Innledning

På et arbeidsmarked som er blitt vanskeligere også for høyere utdannet arbeidskraft, er det likevel noen utdanningsgrupper hvor etterspørselen etter nyutdannede kandidater er høy, og hvor yrkesmulighetene er gode. Dette gjelder blant annet sosialarbeiderutdanningene, som omfatter sosionomer, barnevernpedagoger og vernepleiere.

Til tross for den svært gunstige arbeidsmarkedssituasjonen foregår det en kontinuerlig diskusjon om hvordan utdanningene kan forbedres i forhold til de arbeidsoppgavene sosialarbeiderne møter etter endt utdanning. Forslagene til endringer går både på grunnutdanningens innhold og lengde. En ønsker blant annet å endre innholdet i sosialarbeidernes grunnutdanning for å gjøre kandidatene bedre i stand til å utføre arbeid innen barnevernet. Dette er et arbeidsfelt som, grunnet stor satsing fra myndighetene, er blitt svært sentralt for sosialarbeidere.

Forslagene til endringer av sosionomenes grunnutdanning tar vanligvis utgangspunkt i at den er såvidt generell, og fra helse- og sosialtjenesten er det et uttrykt ønske at grunnutdanningen bør legge mer vekt på det feltet kandidatene tar arbeid innenfor. For barnevernpedagogene anses det derimot som viktig å styrke den delen av grunnutdanningen som omfatter juss og saksbehandling, hovedsakelig med tanke på at den kommunale barneverntjenesten er et arbeidsfelt som sysselsetter stadig flere barnevernpedagoger².

Gjennom grunnutdanningen tilføres sosionomene og barnevernpedagogene kunnskaper og ferdigheter som skal gi et faglig grunnlag for arbeid i sosialsektoren. Undervisningen er imidlertid ikke så praktisk orientert at nyutdannede kandidater

¹ Steinar Stjernø ved Norges Kommunal- og sosialhøgskole har bidratt med nyttige kommentarer til artikkelen.

² Barne- og familiedepartementet (1992): Kompetanse- og utdanningsbehov i barnevernet.

alltid vil være like godt forberedt til overgangen fra utdanning til arbeidsområder med tildels tunge (både psykisk og faglig) arbeidsoppgaver. Både yrkespraksis, samt å fornye og heve kompetansen er således av sentral betydning for sosialarbeiderne. Det trengs tid til å klare å få til en systematisk anvendelse av kunnskaper i en sektor ofte preget av stress og hard arbeidsbelastning. For at kunnskapene ikke skal fortrenses eller "forvrenges" er det derfor viktig å få påfyll i form av etterutdanning. Videreutdanningen sikrer at kunnskaper tilegnet i form av yrkespraksis blir satt i system og hever kompetansen ytterligere.

I denne artikkelen skal vi se på hvordan sosialarbeiderne selv vurderte grunnutdanningene i forhold til senere arbeidsoppgaver. Data er hentet fra en undersøkelse av sosionomer og barnevernpedagoger³ tre og syv år etter avsluttet utdanning (vernepleierutdanningen går vi ikke inn på fordi denne gruppen ikke var med i undersøkelsen). Deretter vil vi trekke inn omfang av videreutdanning, og innen hvilke fagområder sosionomene og barnevernpedagogene hadde tatt dette. Skjer kompetansehevingen innen de fagområdene og arbeidsfeltene hvor grunnutdanningen anses å ikke gi kandidatene godt nok grunnlag for sitt arbeid?

Sosionomenes og barnevernpedagogenes arbeidsfelt

Sosionomenes hovedarbeidsfelt i sosialsektoren har tradisjonelt vært sosialkontorene, mens barnevernpedagogenes hovedarbeidsfelt har vært institusjonsomsorgen (f.eks. barnevernsinstitusjoner og helseinstitusjoner). De senere årene har den økte oppmerksomheten rundt barnevernproblematikk resultert i et stigende antall stillinger øremerket det kommunale barnevernet. Barnevernet er vanligvis organisert som en del av den øvrige virksomheten ved sosialkontorene. I større kommuner finnes egne barnevernsgrupper eller -avdelinger ved sosialkontorene. Barnevernpedagogenes grunnutdanning ble utvidet med ett år i begynnelsen av 80-tallet, med et større innslag av juss og saksbehandling. Endringen har gjort barnevernpedagogene bedre kvalifisert til arbeid i det kommunale barnevernet, som igjen har blitt et nesten like viktig arbeidsfelt som institusjonsomsorgen. Tabellen under viser de yrkesaktive sosionomene og barnevernpedagogene fordelt på arbeidsfelter 3 og 7 år etter eksamen. I tillegg til de tre mest sentrale arbeidsfeltene finnes en kategori for de som arbeidet med annet sosialt arbeid (uteseksjon, botrening, diakonarbeid osv.) og de som var ikke var i arbeid på noen av disse feltene.

³ Høsten 1992 gjennomførte utredningsinstituttet en større spørreskjemaundersøkelse av sosionomer, barnevernpedagoger og økonomer. Utvalget bestod av kullene uteksaminert våren 1985 og våren 1989.

OVERGANGEN FRA UTDANNING TIL ARBEID KAN
VERE TØFF FOR EN SOSIALARBEIDER

Tabell 1 Hovedarbeidsfelt for sosionomer og barnevernpedagoger 3 og 7 år etter eksamen. Prosent.

	Sosionomer 1985	Barnevern- ped. 1985	Sosionomer 1989	Barnevern- ped. 1989
Sosialkontor	30	6	45	11
Kommunalt barnevern	20	35	23	28
Institusjoner	26	36	19	41
Annet sosialt arbeid	12	13	8	18
Annet	12	11	5	2

Tabellen viser at en høy andel av sosionomene i begge kullene arbeidet på sosialkontorene; i 1989-kullet gjaldt dette nesten halvparten av de yrkesaktive. Blant barnevernpedagogene sysselsatte det kommunale barnevernet og institusjonene rundt 70 prosent av de yrkesaktive i begge kullene. Andelen av sosionomer og barnevernpedagoger i arbeid utenfor det vi har kalt sosialt arbeid øker i perioden etter endt utdanning. Dette skyldes for en stor del overgang til arbeid innen offentlig administrasjon.

Vurderinger av grunnutdanningen

Ulike indikatorer kan brukes for å kartlegge kompetansebehovet i sosialt arbeid. Her skal vi bruke kandidatenes egne vurderinger av kompetansen de er tilført gjennom grunnutdanningen. Tabell 2 viser hvordan kullene av sosionomer og barnevernpedagoger utdannet i 1985 og 1989 vurderte grunnutdanningen i forhold til arbeidet de hadde hatt etter avsluttet utdanning.

Tabell 2 Sosionomer og barnevernpedagoger utdannet i 1985 og 1989 etter hvordan de var tilfreds med grunnutdanningen. Prosent.

	Sosionomer 1985	Barnevern- ped. 1985	Sosionomer 1989	Barnevern- ped. 1989
Svært tilfreds	2	29	7	15
Nokså tilfreds	59	59	67	69
Verken tilfreds eller utilfreds	18	5	15	6
Nokså utilfreds	18	7	12	9
Svært utilfreds	2	-	-	-

Tabell 2 viser at sosionomene åpenbart er mindre tilfreds med utdanningen enn de mer spesialiserte barnevernpedagogene. Som vi har sett arbeider sosionomene for en stor del på sosialkontorene, enten innen det kommunale barnevernet eller med andre arbeidsoppgaver. Barnevernpedagogene har en grunnutdanning som i større grad er skreddersydd deres hovedarbeidsfelt, og de er for en stor del tilfreds med grunnutdanningen i forhold til senere arbeid.

En annen indikator på sosialarbeidernes kompetansebehov er vurderingen av grunnutdanningens lengde. En mulig måte å forbedre grunnutdanningen på er å forlenge utdanningens varighet for dermed å tilføre kandidatene mer kunnskap. Denne måten å forbedre studiets innhold på har sine begrensinger, og i tilknytning til forslag om å utvide utdanningen har det blant annet blitt uttrykt bekymring for det fremtidige rekrutteringsgrunnlaget⁴. I vurderingen av grunnutdanningen ble kandidatene spurt om de syntes at grunnutdanningen var for lang, passe lang eller om den burde være lengre.

⁴ Rådet for sosialarbeiderutdanning, 1988 i "Kompetanse- og utdanningsbehov i barnevernet", 1992.

Tabell 3 Sosionomer og barnevernpedagoger utdannet i 1985 og 1989 etter hvordan de vurderte grunnutdanningens lengde. Prosent.

	Sosionomer 1985	Barnevern- ped. 1985	Sosionomer 1989	Barnevern- ped. 1989
For lang	-	-	-	-
Passe lang	59	78	53	71
Bør være 1 år lenger	31	22	41	25
Bør være 2 år lenger	6	-	4	3
Vet ikke	4	-	3	1

Ingen av de spurte mente at grunnutdanningen var for lang, og flertallet mente at lengden var passe. Mellom sosionomene og barnevernpedagogene var det imidlertid klare forskjeller. I 1989-kullene mente hele 41 prosent av sosionomene at grunnutdanningen burde vært utvidet med ett år, mens 25 prosent av barnevernpedagogene mente dette. Dette tyder på at sosialarbeiderne, og særlig sosionomene, finner at grunnutdanningen er tildels mangelfull i forhold til det senere arbeidet.

På hvilke fagområder uttrykker sosionomene og barnevernpedagogene utilfredshet? Sosionomutdanningen omfatter fagområder som samfunnskunnskap, psykologiske emner, juss og sosialpolitikk. Studiet skal gjøre kandidatene i stand til å kunne forebygge og behandle sosiale problemer⁵. Utdanningen er utpreget generalistorientert, hvor studentene lærer "litt om alt". Barnevernpedagogenes grunnutdanning ble utvidet på begynnelsen av 80-tallet og utdanningen er idag sammensatt av en rekke fagområder; samfunnskunnskap og juss, psykologi, sosialpedagogisk teori og praksis og aktivitetsfag, for å nevne noen. Barnevernpedagogene er gjennom sin grunnutdanning mer spesialiserte enn sosionomene, med spesialområde knyttet til å vurdere barn og unges velferd og atferd. På den annen side stiller de svakere enn sosionomene når det gjelder kunnskap og ferdigheter i utredning og saksbehandling.

Diskusjonen om grunnutdanningens innhold dreier seg blant annet om hvordan studentene skal forberedes til å arbeide i et relativt byråkratisk forvaltningsapparat med kompliserte administrative prosedyrer og organisatoriske problemer, og hvordan man skal redusere avstanden mellom teori og praksis (Stjernø 1983). Særlig for nyutdannede kandidater vil praktisk kunnskap knyttet til juss og

⁵ Studiehåndbok for høgskolesektoren, 1993.

saksbehandling og tilrettelegging av det daglige arbeidet være sentralt. Hvordan vurderte kandidatene i undersøkelsen undervisningen på disse områdene? Som vi tidligere har sett, arbeidet mange av sosionomene utdannet i 1989 på sosialkontor tre år etter eksamen. Dette innebærer at en relativt stor andel var i stillinger med et omfattende innslag av praktisk rettede oppgaver overfor klienter. Det samme gjelder barnevernpedagogene, hvor relativt mange er i klientrettet arbeid i institusjonsomsorgen de første årene etter endt utdanning. Tabell 4 viser hvordan sosionomene og barnevernpedagogene utdannet i 1989 vurderte ulike deler av grunnutdanningen. Vurderingen skulle gjøres ut fra arbeidsoppgaver de hadde hatt som sosionomer og barnevernpedagoger, altså arbeid som var relevant i forhold til utdanningen.

Tabell 4 Sosionomer og barnevernpedagoger utdannet i 1989 etter hvordan de vurderte grunnutdanningen i forhold til arbeidsoppgaver⁶. Prosent.

	Sosionomer			Barnevernpedagoger		
	Tilfreds	Nøytral	Utilfreds	Tilfreds	Nøytral	Utilfreds
Psykologi, psykiatri, sosialmedisin	59	15	26	76	14	9
Sosiologi, pedagogikk, sosialantropologi	57	31	12	69	22	9
Stats/kommunalkunnskap, sosialpedagogikk, sosialøkonomi	67	26	8	28	45	28
Juss og rettslære	67	19	14	50	18	33
Saksbehandling, tilrettelegging av det daglige arbeidet	28	18	54	48	24	27

Slår vi sammen de to siste kategoriene, ser vi at hele 68 prosent av sosionomene og 60 prosent av barnevernpedagogene var utilfreds med undervisningen på disse områdene. Over halvparten av de relativt nyutdannede sosionomene var utilfreds med delen av grunnutdanningen som gjaldt saksbehandling og tilrettelegging av det daglige arbeidet. I barnevernpedagogutdanningen er det ønsket at delen av grunnutdanningen som omhandler juss styrkes for å bedre kompetansen i arbeidet

⁶ I tabellen er svaralternativene "Svært tilfreds" og "Nokså tilfreds" slått sammen til "Tilfreds", mens "Nokså utilfreds" og "Svært utilfreds" er slått sammen til "Utilfreds".

i det kommunale barnevernet. Av de spurte i 1989-kullet var 33 prosent av barnevernpedagogene utilfreds eller svært utilfreds med grunnutdanningen i juss og rettslære. Til sammenligning var 14 prosent av sosionomene utilfreds med undervisningen på dette området.

Selv om praktiske ferdigheter opparbeides gjennom yrkeserfaring, ser det ikke ut til å være grunn til å nedtone denne delen av studiet. Dette er særlig viktig med tanke på at nyutdannede sosialarbeidere blir yngre på grunn av nye opptaksregler som begrenser muligheten for tilleggspoeng. Generelt sett innebærer dette nyutdannede sosialarbeidere med mindre yrkes- og livserfaring enn tidligere; "kvalifikasjoner" som anses som svært viktige i utøvelsen av sosialt arbeid ved siden av de formelle kravene.

Videreutdanning

Etter- og videreutdanning anses å være et viktig supplement til grunnutdanningen både for faglig fordypning og utvikling av administrativ kompetanse. Det finnes et utstrakt tilbud av etter- og videreutdanningsmuligheter for sosialarbeidere. Etterutdanning er ajourføring, supplering og komplettering av grunnutdanningen med sikte på å vedlikeholde kompetanse og bedre yrkesskikketheten i den stilling som innehas. Videreutdanningen tar sikte på å gi kvalifikasjoner på et høyere nivå enn det grunnutdanningen gir. Dette kan skje gjennom fagfordypning i ett eller flere områder som kandidaten har studert i grunnutdanningen, eller ved å studere et emne i tillegg til den fagkrets kandidaten studerte i grunnutdanningen.

Vi skal se nærmere på hvor mange av sosialarbeiderne i undersøkelsen som hadde tatt videreutdanning og innen hvilke områder de hadde videreutdannet seg. Det var, naturlig nok, en høyere andel av sosialarbeiderne fra 1985-kullene som hadde tatt, eller var i gang med, videreutdanning enn fra 1989-kullene. I 1985-kullet hadde en høyere andel av sosionomene enn barnevernpedagogene tatt videreutdanning (41 prosent og 32 prosent). Også i 1989-kullet hadde en høyere andel av sosionomene tatt videreutdanning, men forskjellen var mindre (26 og 22 prosent).

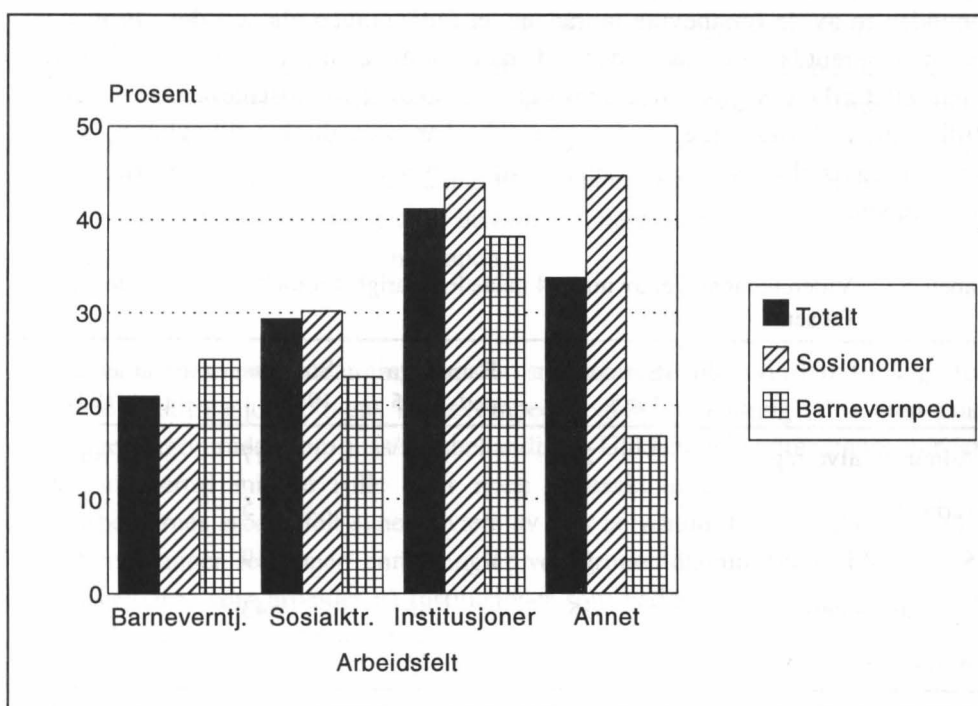
Behovet for videreutdanning kan variere. Med bakgrunn i sosionomenes vurdering av grunnutdanningen synes det rimelig en høyere andel av sosionomer enn barnevernpedagoger har tatt videreutdanning. Idet videreutdanning gir kandidatene en reell kompetanseheving, kan dette også vitne om at sosionomene i større grad bruker videreutdanning for å styrke karrieremulighetene, en problemstilling vi imidlertid ikke skal forfølge her.

Noen av de manglene sosialarbeiderne mener grunnutdanningen har, kan de gjennom arbeidserfaring allikevel opparbeide kunnskaper i. Erfaringer fra videreutdanning tyder på at forskjellene i sosionomenes og barnevernpedagogenes kompetanseprofil forsvinner etter noen års arbeid i sosialektoren. Er dermed

sosialarbeidernes behov for videreutdanning uavhengig av grunnutdanningens innhold, men snarere tilknyttet arbeidsfelt ?

Flere muligheter peker seg ut; det kan være nærliggende å anta at kandidatene har økt sin kompetanse på de arbeidsfeltene som er de mest sentrale, f.eks. sosionomer på sosialkontorene. En annen mulighet er at kandidater søker å øke sin kompetanse på arbeidsfelt grunnutdanningen ikke gir godt nok utgangspunkt for å arbeide med, f.eks. sosionomer som arbeider i det kommunale barnevernet. En tredje mulighet kan være at videreutdanning brukes for å kvalifisere seg til arbeid utenfor sosialsektoren.

Figur 1 viser hvor stor andel av kullene som hadde tatt eller var i gang med videreutdanning som arbeidet på ulike arbeidsfelt i undersøkelsesuken.

Figur 1 Sosionomer og barnevernpedagoger utdannet i 1985 og 1989 som hadde tatt eller var i gang med videreutdanning etter nåværende arbeidsfelt. Prosent.

Totalt sett hadde relativt flest tatt videreutdanning blant de som arbeidet innen institusjonsomsorgen. Blant sosionomene hadde også en relativt stor andel av de som arbeidet på sosialkontor tatt videreutdanning. Barnevernpedagogene som arbeidet innen det kommunale barnevernet hadde i større grad tatt videreutdanning enn sosionomene på samme arbeidsfelt. Det kan synes noe overraskende at en såvidt høy andel av sosionomene som arbeidet på institusjoner hadde tatt

videreutdanning, noe som blant annet kan ha sammenheng med hvilke muligheter man har til å få permisjon til videreutdanning. At vi har sett på nåværende jobb betyr forøvrig også at videreutdanningen kan være tatt mens kandidaten arbeidet innen et annen arbeidsfelt. En relativ høy andel av sosionomene som arbeidet på andre felt i og utenfor sosialsektoren hadde tatt videreutdanning, dette kan tyde på at videreutdanning brukes for å kvalifisere seg for arbeid utenom de tradisjonelle arbeidsfeltene.

Vi skal til slutt se på hvilke fagområder sosionomene og barnevernpedagogene valgte når de tok videreutdanning (tabell 5). Vi har delt videreutdanningen på områdene administrative fag, juridiske fag, samfunnsvitenskaplige fag, samt "profesjonsintern" videreutdanning i regi av sosialhøgskolene og enkelte universiteter. Hvor kandidatene hadde tatt videreutdanning for sosialarbeiderne som faller innunder en av de førstnevnte områdene, er utdanningen plassert der. Profesjonsintern videreutdanning skal dermed bare omfatte fagområder som har med klientrettet arbeid å gjøre, noe som særlig er aktuelt for sosialarbeidere på et lavt stillingsnivå⁷. "Andre fag" er fag som ikke har noen direkte tilknytning til, eller som vanligvis ikke settes i sammenheng med sosionom- og barnevernpedagogutdanningen.

Tabell 5 Videreutdanninger av minst 4 måneders varighet fordelt på fagområder og kull. Prosent.

	Sosionomer 1985	Barnevern- ped. 1985	Sosionomer 1989	Barnevern- ped. 1989
Administrative fag	22	18	17	5
Juridiske fag	7	9	5	5
Samfunnsvitenskap	19	14	19	5
Profesjonsintern	35	46	43	73
Andre fag	17	14	17	14

En stor del av videreutdanningene som både sosionomene og barnevernpedagogene hadde tatt var profesjonsinterne, noe som øker kompetansen innen klientrettet arbeid. Det kunne vært nærliggende å anta at sosionomene i større grad hadde valgt slike fag utfra mangler i grunnutdanningen, men barnevernpedagogene hadde i like

⁷ Grensene mellom fagområdene kan være flytende, f.eks. er videreutdanning i veiledning ført opp på profesjonsintern videreutdanning, selv om dette også kan betraktes som et administrativt fag.

stor grad valgt slike fag (i 1989-kullet en langt større andel barnevernpedagoger enn sosionomer). Videreutdanning innen juridiske fag hadde få tatt i begge grupper, mens mangler i grunnutdanningen ga forventning om at særlig barnevernpedagogene ville styrke sin juridiske kompetanse. En forklaring kan være at barnevernpedagogene gjennom yrkeserfaring og kortere kurs oppnår økt juridisk kompetanse. En høy andel av sosionomene og barnevernpedagogene (unntatt 1989-kullet) hadde tatt videreutdanning i administrative fag, som vanligvis tas i sammenheng med arbeid på et høyere stillingsnivå. Videreutdanning i samfunnsvitenskaplige fag var vanligst blant sosionomene, hvilket øker den teoretiske ballasten og ikke de praktisk orienterte kunnskapene.

Disse resultatene tyder på at sosionomenes og barnevernpedagogenes valg av videreutdanning ikke nødvendigvis faller sammen med behovet for å styrke kompetansen på områder hvor grunnutdanningen var mangelfull. Det synes som de i større grad velger videreutdanning ut fra interesse for det fagfeltet de arbeider innenfor. Gjennom yrkespraksis (eventuelt etterutdanningskurs) får de sannsynligvis styrket kompetansen for utførelse av de praktiske arbeidsoppgavene. Når de uttrykker utilfredshet med grunnutdanningen på dette området, kan dette imidlertid være en dyrkjøpt erfaring som gjør at de bruker lengre tid på å få til en systematisk anvendelse av den teoretiske kunnskapen.

Oppsummering

Sosialarbeidernes grunnutdanning har for sosionomene blitt vurdert til å gi for generelle kvalifikasjoner, mens barnevernpedagogenes utdanning i for liten grad vektlegger fagområder som juss/saksbehandling. Ulikhetene i kompetanseprofilen spiller imidlertid mindre rolle etter noen yrkesaktive år i sosialsektoren, og sosialarbeidernes arbeidsfelt synes å være av mer betydning for hvilke fagområder de videreutdanner seg innen enn mangler ved grunnutdanningen. Det var særlig sosialarbeiderne som arbeidet på institusjoner som hadde tatt videreutdanning, og videreutdanningen var først og fremst innen fag som styrker kompetansen i klientrettet arbeid.

Sosionomene er minst tilfreds med sin grunnutdanning, og det er også en høyere andel av dem enn av barnevernpedagogene som tar videreutdanning. Dette har antagelig sammenheng med at utdanningen er svært generell, hvor kandidatene lærer "litt om alt", og ikke som barnevernpedagogene fordyper seg i et emne. Barnevernpedagogene uttrykker utilfredshet med faget juss og rettslære i grunnutdanningen i forhold til senere arbeidsoppgaver, samtidig som bare et fåtall tar videreutdanning innen dette fagområdet. I barnevernpedagogenes grunnutdanning bør man derfor kunne legge mer vekt på juss og rettslære, som vil gjøre overgangen til arbeidet lettere. Her må det imidlertid tas hensyn til den faglige delen av utdanningen, og

at en relativ stor andel av barnevernpedagogene arbeider i insitusjonsomsorgen hvor det ikke stilles særskilte krav til kandidatenes juridiske kunnskaper.

Sosionomenes grunnutdanning gir kompetanse for et bredt spekter av jobber, og større bredde på videreutdanningsområdet kan være mer hensiktsmessig enn en spesialisering av grunnutdanningen. En sterkere tilknytning mellom teoretisk og praktisk kunnskap kan bidra til å styrke grunnutdanningen. Idet de nyutdannede sosialarbeidere (særlig sosionomene) blir yngre og derfor i mindre grad har tidligere yrkeserfaring, er vektlegging av praktiske kunnskaper desto viktigere.

Referanser

Barne- og familiedepartementet (1992): *Kompetanse- og utdanningsbehov i barnevernet*. Sandvika, Asplan Analyse AS, Rapp65/R697.

Hauglin, Otto (1982): *Utdanning til sosialsektoren*. En analyse av behov og kvalifikasjonskrav. Halden, Det regionale høgskolestyret i Østfold.

Kandidatundersøkelsen 1991. Universitetskandidater, ingeniører, førskolelærere, barnevernpedagoger og sosionomer. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 2/93.

Næss, Terje: *Sosionomer og barnevernpedagoger: Arbeidsvilkår og kompetansebehov*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt (publiseres høst 1993).

Stjernø, Steinar (1983): *Stress og utbrenthet*. Belastninger i arbeid med mennesker. Oslo, Universitetsforlaget.

Studiehåndbok for høgskolesektoren, 1993.

Utdanningskapasiteten for sosionomer og barnevernpedagoger. Innstilling fra interdepartemental arbeidsgruppe til Kultur- og vitenskapsdepartementet, 1984.

9 Behovet for sykepleiere og hjelpepleiere mot år 2000

Av Terje Næss

De senere årene har flere ulike forskningsprosjekter konkludert med en fortsatt kraftig vekst i etterspørselen etter helsepersonell frem mot år 2000. I denne artikkelen drøftes beregningene av etterspørselen etter sykepleiere og hjelpepleiere mot nye beregninger ved NAVFs utredningsinstitutt. Vi ser også på funksjonsdelingen mellom sykepleiere og hjelpepleiere og diskuterer utviklingen fremover.

Innledning

Tidligere har etterspørselen etter helsepersonell blitt beregnet utfra fire forskjellige forutsetninger; 1) ressursbruken i helsetjenesten må avveies mot annet privat eller offentlig konsum og styres av utviklingen i landets samlede *ressursser*, f.eks. bruttonasjonalproduktet (økonomisk), 2) ressursbruken i helsetjenesten bestemmes av endringer i *behovet* som skyldes endringer i befolkningens størrelse og sammensetning (demografisk), 3) etterspørselen har en *trendmessig* utvikling som skyldes bakenforliggende forhold, 4) etterspørselen bestemmes gjennom *politiske* beslutninger.

Rundt 1980 ble det foretatt to ulike fremskrivninger som viste en *fremtidig overproduksjon* av helsepersonell. I St.meld. nr.12 (1976-1977) beregnet man etterspørselen utfra ideelle tall for etterspørselen i ulike befolkningsgrupper og en befolkningsfremskrivning. I Helseplan for 80-åra la man hovedvekten på de økonomiske rammene, kombinert med faglige nøkkeltall og helsepolitiske ønsker (se Hofoss 1982, 1983). Disse prognosene var avgjørende for begrensningen i antall studieplasser ved helsefaghøgskolene. Men mindre interesse for helsefagene blant utdanningssøkende kvinner medvirket nok også til at det ikke ble opprettet flere studieplasser. Et hovedprinsipp ved dimensjonering av høyere utdanning i Norge er at kapasiteten skal bestemmes av utdanningsetterspørselen, men at arbeidsmarkedets behovene i noen grad trekkes inn ved fordelingen av studieplassene på de ulike utdanningsretningene.

I siste halvdel av 80-tallet viste det seg at disse prognosene hadde undervurdert etterspørselsveksten. Det skyldtes ikke at man hadde feilvurdert den demografiske og økonomiske utviklingen, men at de enkle beregningene ikke hadde kunnet forutsi de *politiske prioriteringer* som kommunene, fylkeskommunene og staten foretok (Nasjonal helseplan 1988).

NAVFs utredningsinstitutt har i samarbeid med Folkehelse og Statistisk Sentralbyrå utarbeidet økonomi-baserte og demografi-baserte beregninger av den fremtidige etterspørsel etter helsepersonell. Også andre har de senere årene foretatt beregninger basert på de fire metodene beskrevet over. I denne artikkelen vil vi vurdere disse fremskrivningene i lys av politiske signaler om helsetjenesten på 90-tallet og andre kvalitative faktorer som kan tenkes å påvirke etterspørselen etter helsepersonell. Spesielt ser vi på omprioriteringer i helsetjenesten og endret funksjonsdeling mellom de ulike profesjonsgruppene. Vi vil også presentere nye beregninger ved NAVFs utredningsinstitutt hvor vi har andre forutsetninger og har splittet etterspørselen opp på hovedsektorer innen helsetjenesten.

Økonomiske rammebetingelser

I dette avsnittet skal vi se på i hvilken grad den økonomiske utviklingen gjør en fortsatt ekspansjon i helsesektoren mulig. I 'Sysselsettingsmeldingen' (NOU 1992:6) ga fremskrivninger av den makroøkonomiske utviklingen en lavere vekst i offentlig konsum på 90-tallet enn gjennom 70- og 80-tallet utifra ulike forutsetninger. Hvordan vil det påvirke veksten innen helse- og sosialsektoren? I perioden 1980 - 1986 som helhet var andelen av offentlig konsum som ble brukt innen helse- og sosialsektoren tilnærmet konstant (St.meld.nr 41 1987-88). En undersøkelse av kommunenes driftsbudsjetter i perioden 1984 - 1987 viste at helse- og sosialsektoren la beslag på en økende andel av kommunenes driftsbudsjetter (Borge & Rattsø 1992). Men i denne perioden ble oppgaver innen helse- og sosialsektoren overført fra fylkeskommunene til kommunene. Den totale andelen av det offentlige konsum som ble brukt innen helse- og sosialsektoren holdt seg omtrent uforandret. Om denne andelen for helse- og sosialsektoren holder seg konstant også på 90-tallet, må vi derfor forvente en lavere vekst i utgiftene innen helse- og sosialsektoren på 90-tallet enn på 70- og 80-tallet.

Men ulik vekst i kostnadene for ulike typer offentlig tjenesteyting kan tenkes å påvirke prioriteringen mellom oppgaver. NAVFs utredningsinstitutt har foretatt foreløpig upubliserte beregninger som viser at kostnader hadde en signifikant negativ effekt på antall behandlede pasienter i ulike deler av helsetjenesten. Men reduksjonen i kapasiteten var mindre enn 1 prosent ved en 1 prosent økning i kostnadene, slik at de økte kostnadene også delvis førte til en reduksjon i annet offentlig konsum. Kapasiteten ved sykehjem og psykiatriske institusjoner var relativt kostnads-følsom, kapasiteten ved somatiske sykehus var lite kostnads-følsom.

Befolkningsutviklingen og behovet for helsetjenester

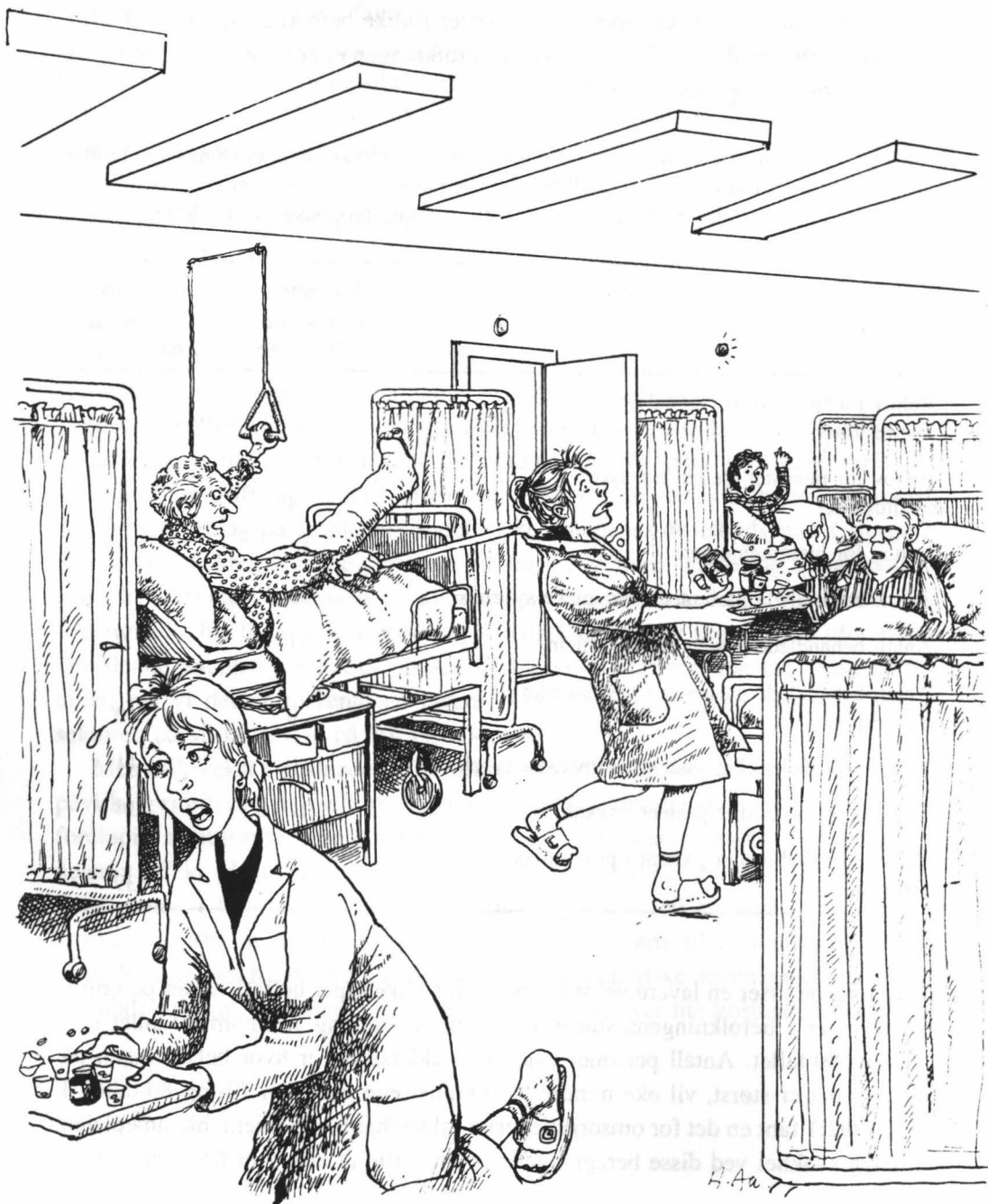
I dette avsnittet skal vi se på hvordan demografiske endringer kan tenkes å endre behovet for helsetjenester gjennom 90-tallet. Tabell 1 viser bl.a. beregninger av behovet for ulike typer helsetjenester i perioden 1978 - 1988. Behovet for ulike typer helsetjenester er beregnet utifra Statistisk Sentralbyrå's befolkningsstatistikk og data om bruken av ulike typer helsetjenester i ulike befolkningsgrupper. Utifra Statistisk Sentralbyrå's fremskrivninger av befolkningen etter kjønn og alder har vi laget prognoser for perioden 1990 - 2000.

Tabell 1 Prosentvis endring i behov for helsetjenester (gitt konstant dekningsgrad i ulike befolkningsgrupper), antall behandlede pasienter og kostnader pr. pasient, etter helsetjenestesektor i perioden 1978 - 1988 og prognose 1990 - 2000.

	Prosentvis endring 1978 - 1988	Prosentvis endring 1990 - 2000
Behov for tjenester fra somatiske institusjoner	9	5
Behov for tjenester fra psykiatriske institusjoner	8	6
Behov for hjemmehjelpere	12	3
Antall behandlede pasienter i somatiske sykehus	12	5
Antall behandlede pasienter i sykehjem	51	9
Antall behandlede pasienter i psykiatriske institusjoner	-9	-10
Kostnad pr. behandlet pasient i somatiske sykehus	0	11
Kostnad pr. behandlet pasient i sykehjem	10	14
Kostnad pr. behandlet pasient i psykiatriske institusjoner	28	39

Beregningene viser en lavere vekst i behovet for ulike typer helsetjenester på grunn av endringer i befolkningens størrelse og sammensetning gjennom 90-tallet enn gjennom 80-tallet. Antall personer i de eldre aldersgrupper hvor belastningen på helsevesenet er størst, vil øke mindre på 90-tallet enn gjennom 70- og 80-tallet. I NOU 1992:1 fant en det for omsorgstjenester (aldershjem, sykehjem, hjemmepleien mm). En svakhet ved disse beregningene er imidlertid at alle over 65 år er slått

VIL DET FORTSATT BLI
MANGEL PÅ SYKEPLEIERE OG HJELPEPLEIERE

sammen til en gruppe. Beregningene fanger derfor ikke opp den sterke veksten i de aller eldste gruppene som har det største behovet for helsetjenester, disse fremskrivningene *undervurderer* derfor trolig veksten i behovet for helsetjenester. F.eks. vil antall personer over 80 år øke med 37 prosent fra 1987 til 2000 (St.meld.nr.41 1987-88). Når vi vet at denne aldersgruppen forbruker omlag 3/4 av ressursene i somatiske sykehjem og hjemmesykepleie, viser det at det vil bli en kraftig vekst i behovet for helsetjenester på 90-tallet.

Imidlertid har flere undersøkelser funnet at befolkningsutviklingen har liten innvirkning på veksten i ressursbruken i helsetjenesten (OECD 1984, Larsen m.fl. 1993). Men mange forhold tilsier at behovet for helsetjenester er økende i mange befolkningsgrupper. Miljørelaterte sykdommer, et økende antall aleneboende, nedgangen i den private familieomsorgen, medisinske og tekniske fremskritt og et økende forventingspress forventes å bidra til en økende etterspørsel etter helsetjenester i mange befolkningsgrupper også gjennom 90-tallet (St.meld.nr.41 1987-88). Det er derfor mye som taler for at de økonomiske ressursene vil bli en begrensende faktor på tilbudet av helsetjenester også på 90-tallet.

Etterspørsel etter sykepleiere og hjelpepleiere

I dette avsnittet skal vi drøfte tre ulike beregninger av tilbud og etterspørsel etter sykepleiere og hjelpepleiere i perioden 1990 - 2000.

Da det utover i 1980-årene ble klart at prognosene som hadde vist en overproduksjon av helsepersonell ikke hadde holdt stikk, nedsatte regjeringen i 1986 en interdepartemental arbeidsgruppe for å kartlegge behovet for sykepleiere og hjelpepleiere, og foreslå tiltak for å dekke etterspørselen. På bakgrunn av erkjennelsen om at de økonomi-baserte og demografi-baserte fremskrivningene ikke hadde greid å forutsi de politiske prioriteringene som styrte den faktiske utbyggingen av helsevesenet, valgte arbeidsgruppen å legge vekt på helsepolitiske planer og målsettinger for utbyggingen av ulike typer helsetjenester. Etterspørselen etter sykepleiere og hjelpepleiere ble beregnet utfra anslag på veksten i personellbehovet i ulike deler av helsesektoren. Av tabell 2 ser vi at det ble beregnet en årlig vekst i etterspørselen etter sykepleiere på 950 årsverk, og en årlig vekst i etterspørselen etter hjelpepleiere på 850 årsverk.

I 1990 fikk Statens institutt for folkehelse (SIF), Statistisk sentralbyrå (SSB) og NAVFs utredningsinstitutt (NAVF-U) i oppdrag av Sosialdepartementet å utvikle en edb-basert modell for fremskrivning av tilbud og etterspørsel etter ulike grupper av helse- og sosialpersonell. Målsettingen var å kunne dekke alle utdanningsgrupper innen helse- og sosialsektoren. Den store bredden i utdanninger måtte gå på bekostning av detaljrikdommen i beregningene for de enkelte utdanningsgruppene. En forutsatte at *etterspørselen vokste proporsjonalt med bruttonasjonalproduktet*. Disse beregningene viste en årlig vekst i etterspørsel etter sykepleiere på 1 200

årsverk og en årlig vekst i etterspørselen etter hjelpepleiere på 1 500 årsverk. Dette var en betydelig høyere vekst enn beregningene fra den interdepartementale arbeidsgruppen. Gitt konstant utdanningskapasitet viste disse beregningene en vedvarende mangel på sykepleiere frem til år 2010. For hjelpepleiere var tilgang og etterspørsel i balanse frem til år 2000, deretter oppsto en viss overdekning. (Larsen m.fl.1993.) Disse beregningene har gitt som resultat en raskere vekst i etterspørselen etter hjelpepleiere og sykepleiere enn veksten i antall utførte årsverk i perioden 1978 - 1988. Det synes lite rimelig utfra den økonomiske situasjonen. Om det er riktig at den nåværende knapphet på sykepleiere og hjelpepleiere bygde seg opp på 80-tallet, har imidlertid etterspørselen vokst raskere enn det faktiske antall utførte årsverk.

Det høye aggregeringsnivået i disse beregningene gjør det imidlertid vanskelig å realitetsvurdere dem opp mot helsepolitiske signaler om den fortsatte utbyggingen av sektoren. F.eks. vil HVPU-reformen føre til endringer i personellbehovet som disse beregningene ikke har fanget opp. For å få et bedre grunnlag for å bedømme veksten i etterspørselen etter sykepleiere og hjelpepleiere har derfor NAVF-U foretatt nye beregninger, hvor etterspørselen er splittet opp på enkelte sektorer på samme måte som den interdepartementale arbeidsgruppen gjorde tidligere. Disse nye beregningene har også tatt hensyn til økonomiske, demografiske og trendmessige variable.

I tabell 2 har vi vist beregnet årlig vekst i etterspørsel etter sykepleiere og hjelpepleiere fram til år 2000 i ulike prognoser. Tabellen viser også utviklingen i antall utførte årsverk i perioden 1978 - 1988 og beregninger for tilbudet av slik arbeidskraft frem til år 2000.

Tabell 2 Tilbud og etterspørsel etter sykepleiere og hjelpepleiere. Årlig endring i utførte årsverk i perioden 1978-1988 og beregnet årlig endring i perioden 1990 - 2000.¹

Årlig økning	Sykepleiere	Hjelpepleiere
Økning i utførte årsverk 1978 - 1988	900	800
Økning i arbeidskraftstilbud 1990 - 2000 (SIF, SSB og NAVF-U)	1400	2000
Etterspørsel 1986 - 1996 (interdepartemental arbeidsgruppe 1987)	950	850
Etterspørsel 1990 - 2000 (SIF, SSB og NAVF-U)	1400	1550
Etterspørsel 1990 - 2000 (NAVF-U)	500	500

Tabellen over viser at de tre ulike prognosene gir forskjellige resultater. De nye beregningene fra NAVF-U har gitt som resultat betydelig lavere etterspørselsvekst for sykepleiere og hjelpepleiere enn i de to andre prognosene, henholdsvis 500 og 600 årsverk årlig. De vekstdempende faktorene i NAVF-U-beregningene har vært lavere vekst i samlet offentlig tjenesteyting på 90-tallet enn på 80-tallet, og mindre press mot helsetjenesten på grunn av svakere økning i antall eldre personer. (Som nevnt kan dette imidlertid være en kilde til underestimering av etterspørselsveksten.) Høyere etterspørselsanslag i beregningene til SIF, SSB og NAVF-U kan henge sammen med at vi trendfremskrev veksten i en periode med sterk kapasitetsvekst. I beregningene med høyest vekst vil det bli en konstant mangel på sykepleiere, i de to andre prognosene vil det bli en gradvis dekning av behovet.

For å bedre kunne bedømme realismen i de beregningene som er foretatt, har vi i tabell 3 splittet anslagene på den årlige veksten i etterspørselen opp på ulike sektorer i de to prognosene hvor det er gjort.

¹ Prognosene fra SIF, SSB og NAVF-U omfatter allmennsykepleiere. Prognosene fra inderdepartemental arbeidsgruppe omfatter også spesialsykepleiere.

Tabell 3 Endring i utførte årsverk 1980 - 1990 og beregnet vekst i 1990 - 1996 (2000) i årlig etterspørsel etter sykepleiere og hjelpepleiere sysselsatt i ulike sektorer. Antall årsverk.

	Sykepleiere			Hjelpepleiere		
	1980 - 1990	1990 - 1996 Int.dep.	1990 - 1996 NAVF-U	1980 - 1990	1990 - 2000 Int.dep.	1990 - 2000 NAVF- U
Sykehus	350	150	150	0	150	0
Sykehjem	250	400	100	500	350	300
Psykiatriske.inst./ HVPU-inst.	100	0	50	100	150	100
Kommunehelse- tjenesten	200	250	200	100	150	100
Bedriftshelsetj./ annet privat		50				
Omgjøring av stilling		100			50	
Totalt	900	950	500	800	850	500

Tabellen viser at lavere vekst i etterspørselen etter sykepleiere i NAVF-U-beregningene dels skyldes at privat sektor ikke er tatt med, og at vi ikke har tatt hensyn til omgjøring av stillinger mellom sykepleiere og andre grupper. Den viktigste årsaken er en betydelig svakere vekst i etterspørselen ved sykehjemmene, her har NAVF-U-beregningene fanget opp reduksjonen i sykehjemsplasser som følge av en strammere økonomi for kommunene de seneste årene.

En viktig årsak til lavere vekst i etterspørselen etter hjelpepleiere var at NAVF-U-beregningene forutsatte at det ikke ble etterspurt flere hjelpepleiere ved sykehusene. Antall hjelpepleierårsverk ved sykehusene har vært konstant etter 1980, og det er et åpent spørsmål om de vil kunne få større innpass i denne sektoren. I beregningene til den interdepartementale arbeidsgruppen var det beregnet en fortsatt vekst i kapasiteten ved institusjoner for psykisk utviklingshemmede. I NAVF-U-beregningene er det tatt hensyn til at disse skal nedlegges, men det er ikke tatt hensyn til hvilke personellbehov det kan medføre i kommunehelsetjenesten, (dette er en kilde til underestimert). Lavere vekst i etterspørselen ved sykehjemmene og

kommunehelsetjenesten på grunn av strammere økonomi forklarte resten av forskjellene.

Prioriteringer i helsetjenesten mot år 2000

Behovet for sykepleiere og hjelpepleiere, og i hvilken grad de kan erstattes av hverandre og av andre personellgrupper, avhenger av de politiske prioriteringene av ulike typer helsetjenester, som stiller forskjellige krav til personalets kvalifikasjoner. I dette avsnittet skal vi vurdere beregningene opp mot prioriteringer og målsettinger innen helsevesenet.

I tråd med de helsepolitiske signaler var det i perioden 1980 - 86 en betydelig sterkere vekst i ressursbruken innen kommunehelsetjenesten enn i fylkeshelsetjenesten. Særlig var det en sterk prioritering av hjemmesykepleien, men også innen legetjenesten var det en relativ sterk vekst. Annen kommunehelsetjeneste hadde lav vekst. I fylkeshelsetjenesten skjedde den sterkeste veksten innen institusjoner for psykisk utviklingshemmede, men også sykehjem var et prioritert område. Særlig ved sykehjemmene var det en kraftig økning i pasienttallet (tabell 1). Veksten ved sykehusene var noe svakere gjennom perioden. Ved de psykiatriske sykehusene ble antall pasienter redusert.

Etter 1986 har det fortsatt vært en prioritering av hjemmesykepleien og andre kommunale helsetjenester. HVPU-reformen og nedbyggingen av de psykiatriske institusjonene har dessuten ført til at kommunene har fått nye oppgaver med behandling og pleie av disse pasientene. Ulike typer oppgaver er dessuten overført fra sykehusene til kommunehelsetjenesten. Innenfor institusjonstjenesten har en vanskelig økonomi for mange kommuner bidratt til en reduksjon i kapasiteten for sykehjemmene.

Hovedprioriteringene i helsepolitikken på 80-tallet ser i hovedsak ut til å bli videreført på 90-tallet. Eldre, kronisk syke og psykisk utviklingshemmede skal være prioriterte grupper. Spesielt fremheves de pleie- og behandlingsbehov som den kraftige økning i antall eldre vil føre til (St.m.nr.41 1987-88). Polikliniske og hjemmebaserte tjenester og sykehjem vil fortsatt være prioriterte områder. Kommunehelsetjenesten skal være hovedsatsingsområde med særlig vekt på eldreomsorg og forebyggende arbeid. Videre skal omsorgen for psykisk utviklingshemmede og psykisk helsevern styrkes.

Hvordan samsvarer etterspørselsberegningene med prioriteringene og målsettingene i helsevesenet? En forventet fortsatt kraftig vekst i kapasiteten ved sykehjemmene var den viktigste årsaken til at de tidligere beregningene fra den interdepartementale arbeidsgruppen viste en sterkere vekst i etterspørselen etter sykepleiere enn beregningene i NAVF-U. Den økonomiske krisen på 80-tallet førte til en innstramming i offentlige utgifter som også rammet kommunene, som fra 1988 hadde det økonomiske ansvaret for sykehjemmene. De seneste årene har antall

sykehjemsplasser blitt redusert. En sterk vekst i antall eldre og en fortsatt vekst i offentlig tjenesteyting gjør det rimelig å forvente at det igjen blir en viss vekst i kapasiteten ved sykehjemmene, men at den ikke vil bli så sterk som tidligere på 80-tallet.

I *polikliniske og hjemmebaserte tjenester* og sykehjem regnes hjelpepleierne som kvalifiserte i større grad enn ved institusjonene. Prioriteringen av disse tjenestene vil virke negativt på etterspørselen etter sykepleiere, gitt at kvalifikasjonskravene ikke samtidig øker.

Hovedkonklusjonen kan derfor kanskje bli at veksten i etterspørselen etter sykepleiere i årene fremover vil bli lavere enn på 80-tallet, og at den vil ligge et sted mellom beregningene fra den interdepartementale arbeidsgruppen og NAVF-U-beregningene.

NAVF-U-beregningene viste en fortsatt kraftig vekst i etterspørselen etter hjelpepleiere ved sykehjemmene, på tross av en forventet lav kapasitetsvekst (tabell 1). Det henger sammen med at det i hele perioden 1975 - 1988 var en langt kraftigere vekst i antall utførte årsverk for hjelpepleiere enn for sykepleiere ved sykehjemmene. I beregningene ligger det derfor en forventning om en fortsatt *substitusjon av sykepleiere med hjelpepleiere ved sykehjemmene*. Det er også foreslått at hjelpepleierne bør kunne få et større ansvarsområde i sykehjemmene enn i dag (St. meld. nr. 41 1987 - 88). Prioriteringer av sykehjem, polikliniske tjenester og hjemmebaserte tjenester vil virke gunstig på etterspørselen etter hjelpepleiere.

Den viktigste årsaken til at den interdepartementale arbeidsgruppen beregnet en høyere etterspørselsvekst for hjelpepleiere enn NAVF-U, var at de forventet en økning i etterspørselen ved sykehusene. I perioden 1980 til 1988 var det ingen økning i antall utførte hjelpepleierårsverk ved sykehusene. Som for sykepleierene kan en kanskje konkludere med at veksten i etterspørselen etter hjelpepleiere i årene fremover antagelig vil ligge et sted mellom beregningene fra den interdepartementale arbeidsgruppene og NAVF-U-beregningene, og at veksten vil bli noe høyere enn på 80-tallet.

Oppsummering

Vi har sett på hvordan demografiske, økonomiske, helsepolitiske og personalpolitiske forhold kan tenkes å påvirke behovet for sykepleiere og hjelpepleiere utover i 90-årene. Stikkord er lavere vekst i de offentlige budsjetter, en kraftig økning i antall eldre, prioritering av kommunehelsetjeneste fremfor institusjoner, substitusjon av sykepleiere med hjelpepleiere ved sykehjemmene og andre kommunale helsetjenester. Beregningene tyder på en noe lavere vekst i etterspørselen etter sykepleiere enn på 80-tallet. Tilgangen på nyutdannede sykepleiere vil øke, og det vil bli en gradvis dekning av mangelen. Tilgangen på nyutdannede hjelpepleiere vil øke, og med de etterspørselsanslag vi her har kommet frem til vil det bli en overproduksjon av hjelpepleiere.

Referanser

Borge, Lars-Erik & Jørn Rattsø (1992): Kommunenes prioriteringer før og etter inntektssystemet: Estimering av en dynamisk modell for kommunenes tilpasning. *Norsk økonomisk tidsskrift*, nr.1, s.17-40.

Hofoss, Dag (1982): *Helsevesenet mot år 2000. Vekst, spesialisering og styring*. Oslo, SIFF Gruppe for helsetjenesteforskning, Rapport 1/82.

Hofoss, Dag m.fl.(1983): *Helsepersonell i Norden 1980 - 1990*. Oslo, SIFF Gruppe for helsetjenesteforskning, Rapport 7/83.

Interdepartemental arbeidsgruppe (1987): *Pleiepersonell i helsesektoren - problemer og forslag til tiltak*.

Larsen, Geir Stene, Dag Hofoss, Arild Bjørndal, Even Flaatten, Terje Næss, Clara Åse Arnesen & Per Olaf Aamodt (1993): *Tilbud og etterspørsel etter helse- og sosialpersonell*. Oslo, Folkehelsa, Statistisk Sentralbyrå og NAVFs utredningsinstitutt.

NOU 1987:23: *Retningslinjer for prioriteringer innen norsk helsetjeneste*. Sosialdepartementet.

NOU 1987:25: *Sykehus tjenester i Norge*. Sosialdepartementet.

NOU 1992:1: *Trygghet - verdighet - omsorg*. Sosialdepartementet.

NOU 1992:26: *En nasjonal strategi for økt sysselsetting i 1990-årene*. Finans - og tolldepartementet.

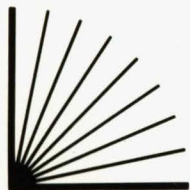
OECD (1984): *Financing and delivering Health Care*. Paris.

St.meld.nr.41 (1987-88): *Helsepolitikken mot år 2000 Nasjonal helseplan*. Sosialdepartementet.

St.prp.nr.1 (1992- 1993). Sosialdepartementet.

Utdanning og arbeidsmarked 1993

Utdanning og kompetanseheving er helt sentralt for å kunne løse mange av de problemene vårt samfunn står overfor. Rapportserien "Utdanning og arbeidsmarked" fra Utredningsinstituttet utgis årlig og har som formål å gi et aktuelt informasjonsgrunnlag om sentrale tema på dette området.

Utredningsinstituttet
for forskning og høyere utdanning
Munthes gt. 29, 0260 Oslo
Telefon: 22 92 51 00 Telefax: 22 43 89 70

Institute for Studies in Research and Higher Education
Munthes gate 29, 0260 Oslo, Norway